

วัดช่อฟ้า

เที่ยววัดโบราณบ้านของเรา

สัญญา พานิชยเวช

own

ส่งเสริมการท่องเที่ยววัดข้างบ้าน

องค์การบริหารการพัฒนาพื้นที่พิเศษเพื่อการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน (องค์การมหาชน)

วัดทุ่งปรน

เที่ยววัดโบราณบ้านของเรา

เลขมาตรฐานประจำหนังสือ : ๙๗๘-๖๑๖-๗๗๙๕-๑๐-๒

พิมพ์ครั้งแรก : กุมภาพันธ์ ๒๕๕๙

ที่ปรึกษาสำนักพิมพ์	ไพโรจน์ทร์ ขาวงาม วีระ สุตสังข์
ที่ปรึกษาประวัติศาสตร์	สมชาย เดือนเพ็ญ สันติ อภัยราช ปุราณ หอมมา เคียง ชำนิ เอนก พุ่มหมั่น
ผู้เขียน	สัญญา พานิชยเวช
บรรณาธิการ	สมชาย เดือนเพ็ญ
ผู้ช่วยบรรณาธิการ	วรทัศน์ เพชรไชย
เลขาของบรรณาธิการ	สายฝน พานิชยเวช
คณะบรรณาธิการ	ภาคภูมิ เข้มสะอาด ประภาส เชื้อผู้ดี ขวนกร จันทนาเวช บรรจง บุรินประโคน วิจิตร สอนแจ่ม ปรีชา ศรีบุญเศษ มิ่งมนัสชน จังหาร สมถวิล สอนแจ่ม ปานิสรา เข้มสถิตย์
ถ่ายภาพ	สีปพงษ์ ถิ่นมั่น จรูญ กะการดี ภาคภูมิ เข้มสะอาด สัญญา พานิชยเวช
ออกแบบปก รูปเล่ม	จรูญ กะการดี / สัญญา พานิชยเวช
พิสูจน์อักษร	สายฝน พานิชยเวช / ประภาส เชื้อผู้ดี

ส่งเสริมการท่องเที่ยววัดข้างบ้าน

องค์การบริหารการพัฒนาพื้นที่พิเศษเพื่อการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน (องค์การมหาชน) หรือ อพท.

โดย พื้นที่พิเศษอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย-ศรีสัชนาลัย-กำแพงเพชร (อพท. ๔)

โทรศัพท์ ๐ ๕๕๖๑ ๐๔๔๑-๒ โทรสาร ๐ ๕๕๖๑ ๐๔๔๓

<http://www.dasta.or.th/dastaarea4>

<https://www.facebook.com/dastahistoricalpark>

จัดพิมพ์

สำนักหนังสือโรงนาบ้านไร่

๓๘ หมู่ ๔ ต.วังไม้ขอน อ.สวรรคโลก จ.สุโขทัย ๖๕๑๑๐

E-mail : nokkaweewee@gmail.com

<https://www.facebook.com/nokkaweewee>

หนังสือเล่มนี้พิมพ์ด้วยกระดาษเป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อม (สงวนลิขสิทธิ์ตามกฎหมาย)

คำนิยม

ผู้อำนวยการ อพท.

เหตุผลของการได้รับการประกาศเป็น “เมืองมรดกโลก” สำหรับเมืองสุโขทัย ศรีสัชนาลัย และกำแพงเพชร มีคำตอบอยู่ในหนังสือ “วัดข้างบ้าน” เล่มนี้

นับตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๓๔ อุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย อุทยานประวัติศาสตร์ศรีสัชนาลัย และอุทยานประวัติศาสตร์กำแพงเพชร ได้รับการประกาศจากยูเนสโกให้เป็นมรดกโลกร่วมกันในชื่อ “เมืองประวัติศาสตร์สุโขทัยและเมืองบริวาร” (Historic Town of Sukhothai and Associated Historic Towns) และต่อมาในปี พ.ศ. ๒๕๔๖ ศิลาจารึกสุโขทัยหลักที่ ๑ หรือจารึกพ่อขุนรามคำแหงมหาราช ได้รับรางวัลมรดกความทรงจำแห่งโลกจากยูเนสโกเช่นกัน

ทำไมยูเนสโกจึงมอบสองรางวัลนี้ให้กับเรา ?

เพราะเรามีสิ่งที่จับต้องได้อย่างโบราณสถานและโบราณวัตถุ และเรามีมรดกวัฒนธรรม ซึ่งไม่ว่าจะครอบคลุมอยู่ภายใต้เขตรั้วของอุทยานประวัติศาสตร์หรือพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติได้ มรดกวัฒนธรรมนั้น คือสิ่งที่เราจับต้องไม่ได้ แต่คือคุณค่า คือความหมาย คือภูมิปัญญาที่สั่งสมสืบต่อ คือเรื่องราวที่เล่าสู่กันฟังมาช้านาน

เราเรียกโบราณสถานส่วนใหญ่ในอุทยานประวัติศาสตร์ว่า “วัด” เพราะเป็นสถานที่ประกอบพิธีกรรมทางพุทธศาสนามานับแต่อดีต และในปัจจุบันนี้ “วัด” ได้กลายเป็นจุดหมายปลายทางสำคัญของนักท่องเที่ยว แต่เมื่อสอบถามถึงความรู้สึกของนักท่องเที่ยวชาวต่างชาติที่มีต่อแหล่งท่องเที่ยววันนี้แล้ว ว่าชอบหรือประทับใจอะไรที่สุด นักท่องเที่ยวกลับตอบถึงบรรยากาศแห่งความเงียบสงบ ความเรียบง่าย และวิถีชีวิตที่อยู่รายรอบวัด

การมีวัดจำนวนมากมาย่อมสื่อให้เห็นถึงศรัทธาของผู้คนผู้มีธรรมะประดับจิตใจ เมืองใดที่รุ่งเรืองด้วยธรรมก็ย่อมสงบสุข เฉกเช่นในแผ่นดินของพระร่วง แผ่นดินของธรรมราชาที่ปกครองให้ไพร่ฟ้าหน้าใสอยู่สงบร่มเย็น ซึ่งยังคงถ่ายทอด

ปลูกฝังไว้ใน DNA ของผู้คนที่นี่ สมดังคำเรียกชื่อดินแดนนี้ว่า อาณาจักรสุขโข
คำที่ปรากฏในหลักศิลาจารึก ซึ่งมีความหมายว่า ความสุขจากการเป็นอิสระ

ภาพหน้าปกของหนังสือเล่มนี้ ประกอบไปด้วยเจดีย์ ต้นตาล ช้าง และ
ความขลัง เป็นภาพที่ชวนให้จินตนาการได้ถึงช่วงเวลาหนึ่งเมื่อ ๗๐๐ ปีก่อน
พ่อขุนรามคำแหงมหาราชทรงช้างชื่อรจนาครีขึ้นมานบพระที่วัดสะพานหินทุกวันพระ
ผมเลือกภาพนี้เป็นหน้าปกเพราะสัมผัสได้ถึงภูมิทัศน์วัฒนธรรม (Cultural Landscape)
ที่ครบถ้วน ภูมิทัศน์วัฒนธรรม คือแหล่งซึ่งมีการใช้ประโยชน์ที่ดินเพื่อรักษาความ
หลากหลายทางชีวภาพหรือความหลากหลายทางวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องกับความเชื่อ
ศิลปะ ประเพณี คุณค่าจิตวิญญาณที่ผูกพันคนกับธรรมชาติไว้

นอกจากนี้ ภาพประกอบภายในเล่มหลายๆ ภาพ รวมถึงตัวหนังสือที่บอก
เล่าเรื่องราวของวัดกับวิถีของผู้คนที่พึ่งพิงและอิงแอบใช้ประโยชน์ร่วมกัน แสดงให้
เห็นถึงความใกล้ชิดของคนท้องถิ่นกับวัด หนังสือเล่มนี้ จึงได้ชื่อว่า “วัดข้างบ้าน”

ผู้มาเยือนอุทยานประวัติศาสตร์หลายคนที่มีโอกาสได้ค่อยๆ ใช้เวลา
ละเอียดและซึมซับไปกับบรรยากาศรอบตัว มักจะพูดเป็นเสียงเดียวกันว่า อัจฉา
คนสุโขทัยและคนกำแพงเพชร ที่ได้ยู่ใกล้ชิดอุทยานประวัติศาสตร์เช่นนี้ ถ้าเป็นเขา
เขาจะไปเดินเล่น ไปปั่นจักรยาน และไปนั่งพักผ่อนเงียบๆ ได้ร่มไม้ใหญ่ในอุทยานฯ
ทุกวัน

ทั้งหมดนี้ คือเหตุผลที่ อพท. สนับสนุนให้ทีมงานผู้เขียนซึ่งได้ลงพื้นที่เก็บ
ข้อมูลทุกวัด พังคำบอกเล่าทุกคำ รวบรวมและกลั่นออกมาเป็นเนื้อหาที่จะทำให้อ่าน
และผู้มาท่องเที่ยวได้ทราบเกร็ดประวัติของวัดโบราณอันน่าสนใจ เพื่อให้เข้าใจถึง
วิถีชีวิตผู้คนกับวัดในสมัยที่ต้องย้อนหลังไปกว่า ๗๐๐ ปี และนับว่าเป็นการดีที่สุด
เมื่อได้มาท่องเที่ยวแล้วได้เห็นความงามทางวัฒนธรรมที่จะสร้างความตราตรึงใจ
ผู้มาเยือน

พันเอก ดร. นาฬิกาอดิศักดิ์ แสงสนิท

ผู้อำนวยการ อพท.

มกราคม ๒๕๕๙

วัดข้างบ้าน*
ศรีสังขณาลัย-สุโขทัย-กำแพงเพชร

โพ้นภาพศิลปะประวัติศาสตร์วัดข้างบ้าน
โบราณสถานอดีตเรื่องเมืองพระร่วง
รอยปัจจุบันประจักษ์หวังทิศทั้งปวง
จำหลักหลวงหลอมราชฐ์ชาติรำลึก

ธาตุความงามความจริงอิงความเชื่อ
ลมเลือดเนื้อขานนามความรู้สึก
บรรพชนดลดาลผ่านบันทึก
จารจารีกรอยพิสุทธิ์สุมุดใจ

วิชาการเล่าตำนานผ่านศึกษา
ลงอักขระบุชากาลสมัย
ส่องศักดิ์ศรี-ศรีสังขณาลัย-
สุโขทัย-กำแพงเพชร-พิเศษธรรม

หอมวิถีถิ่นถิ่นกลิ่นอดีต
เพียงสังคีตผกาลัยพิไรรำ
อนุชนวันเวลาชะตากรรม
อธิษฐานขานคำคิดคำนึง

ที่ได้มีบ้านที่นั่นมีวัดตระหนก
ความรักความทรงจำความคิดถึง
ประดับไว้ในโลกาสักตราตรึง
กาลครั้งหนึ่งหนังสือที่ถือมา

ขอแสดงความนับถือที่สื่อสาร
เรื่องราว ‘วัดข้างบ้าน’ อันทรงค่า
การงานแห่งชีวิตและศรัทธา
โดย ‘สัญญา พานิชนเวช’ และคณะ!

ไพวรินทร์ ขาวงาม
อาทิตย์ ๑๓ ธันวาคม ๒๕๕๘

*ยินดีนับถือหนังสือ ‘วัดข้างบ้าน’
ผู้สร้างสรรค์เรื่อง สัญญา พานิชนเวช
ผู้สร้างสรรค์ภาพ สิบพงษ์ ถิ่นมัน, จรูญ กะการดี, ภาณุภูมิ เอี่ยมสะอาด
อพท. สร้างสรรค์กิจกรรมท่องเที่ยวยั่งยืน

วัดข้างบ้าน : ใกล้เกลือกินต่าง

เมื่อเทียบกันระหว่างอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัยที่เมืองเก่า อ.เมือง จ.สุโขทัย กับอุทยานประวัติศาสตร์ศรีสัชนาลัย อ.ศรีสัชนาลัย แน่นอนว่าคนส่วนใหญ่ มักรู้จักมักคุ้นกับชื่อแรกมากกว่าชื่อหลัง ด้วยเหตุผลหลายประการ ไม่ว่าจะเป็น รายละเอียดทางประวัติศาสตร์ การโฆษณาประชาสัมพันธ์ ความคุ้นเคย ฯลฯ ทั้งที่ สถานที่สำคัญทั้งสองแห่งนี้ มีความเก่าแก่พอๆกัน และเกี่ยวเนื่องทางประวัติศาสตร์ ชนิดแยกกันไม่ออก จึงไม่แปลกที่เมืองเก่าศรีสัชนาลัยในการรับรู้ของคนทั่วไปที่มีใช้นักประวัติศาสตร์และโบราณคดีจะตกเป็นรองเมืองเก่าสุโขทัยเสมอ

ศรีสัชนาลัยในฐานะเมืองเก่า ได้รับการยกย่องให้เป็นมรดกโลกพร้อมกับ อุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย มีโบราณสถานและโบราณวัตถุที่สำคัญมากมาย โดยเฉพาะวัดแต่ละแห่งที่มีจำนวนมาก แต่ยังเป็นที่ยึดกันไม่กว้างขวางนัก การรับรู้เกี่ยวกับเมืองศรีสัชนาลัยของคนไทยทั่วไปหรือแม้แต่คนในจังหวัดสุโขทัยเอง ส่วนใหญ่จึงเหมือนสำนวนที่ว่า “ใกล้เกลือกินต่าง” คือรู้จัก แต่ไม่รู้ลึกและรู้ซึ่ง

สัญญา พานิชยเวช โดยพื้นเพเป็นชาวจังหวัดดยุสธร แต่ในภายหลังได้มาเป็นเขยสุโขทัย เพราะมาสมัครบวชตั้งหลักปักฐานอยู่ที่อำเภอสวรรคโลกมานานหลายปี นานพอที่จะทำให้เขากลายเป็น “คนใกล้” ของเมืองสุโขทัย จนหลงใหลในเสน่ห์แห่งเมืองพระร่วง ขึ้นชมในมรดกทางอารยธรรมอันเก่าแก่ของสวรรคโลกและศรีสัชนาลัย นอกเหนือจากทำหนังสือ เขียนบทกวีในนาม “นกกี โรงนาบ้านไร่” และช่วยเหลือกิจกรรมของชุมชนแล้ว สัญญา พานิชยเวช ยังใช้เวลาส่วนหนึ่งเดินท่องเที่ยวอำเภอศรีสัชนาลัย เคียงบ่าไปกับอุทยานประวัติศาสตร์ศรีสัชนาลัย คืบคลานในความงามของศิลปะอันเป็นมรดกทางวัฒนธรรมเมืองพระร่วง รวากับว่าเขาเป็นเลือดเนื้อเชื้อไขของคนเมืองนี้ ความเป็นกวี ทำให้สัญญามีมุมมองต่อเมืองเก่าศรีสัชนาลัยที่ต่างไปจากคนทั่วไป แต่ที่น่าสนใจมากกว่านั้น คือเขาไม่ได้เพียง

หลงใหลดื่มด่ำอยู่เพียงลำพัง จิตวิญญาณของคนเขียนหนังสือและทำหนังสือ ทำให้เขามีความปรารถนาอยู่ลึกๆ ที่จะถ่ายทอดและนำเสนอให้คนอื่นได้รู้จักไปด้วยเพียงไม่นานปีความเป็น “คนนอก” ของสัญญาแทบจะไม่หลงเหลืออยู่อีก เขากลายเป็น “คนใน” ของสุโขทัยไปแล้วอย่างแท้จริง สำหรับผมซึ่งรู้จักสัญญามาตั้งแต่เขายังเรียนหนังสืออยู่ที่มหาวิทยาลัยมหาสารคาม คิดว่า ลึกๆ แล้วสัญญาคือคนสุโขทัย แต่เขาไปเกิดผิดที่อยู่ทางอีสานเสียมากกว่า ยิ่งพอมาได้อ่าน “วัดข้างบ้าน” ผลงานการค้นคว้า เรียบเรียงเรื่องราววัดโบราณต่างๆ ในเมืองศรีสัชนาลัย ทำให้ข้อเปรียบเทียบของผมดูไม่เลือนลอยจนเกินไป

ในท่ามกลางอาณาจักรอันยิ่งใหญ่ของกษัตริย์ราชวงศ์พระร่วง นาม “ศรีสัชนาลัยนคร” ที่ได้รับการดูแลอย่างดีในฐานะเมืองมรดกโลกทางด้านโบราณสถานที่สำคัญ ศรีสัชนาลัยยังซุกซ่อนเรื่องราวมากมายในอดีตเอาไว้ โดยเฉพาะวัดน้อยใหญ่ที่คงเหลือแต่ร่องรอยทางศิลปะและสถาปัตยกรรมไว้ให้ชนรุ่นหลังได้มาเห็นคนที่สนใจและใส่ใจในเรื่องราวเฉพาะทางนี้คงมีแต่นักโบราณคดีและนักประวัติศาสตร์เป็นสำคัญ เอกสารและงานเขียนไม่น้อยที่เขียนถึงเรื่องราวของศรีสัชนาลัย มักอยู่ในรูปแบบของงานวิชาการที่แห้งแล้งไม่มีชีวิตชีวา อาจมีบ้างที่ได้รับการนำเสนอในรูปแบบของสารคดีท่องเที่ยวและศิลปวัฒนธรรม แต่ก็เป็งานเขียนที่ไม่ได้ลึกซึ้งมากนัก ด้วยว่าคนเขียนมีเวลาค้นคว้าเก็บข้อมูลอย่างจำกัด แต่สำหรับสัญญาพานิชยเวช ได้ใช้เวลาเนิ่นนานในการศึกษาเก็บข้อมูลและบันทึกภาพในมุมมองของเขา เพื่อเรียบเรียงงานเขียนเชิงสารคดีที่น่าสนใจออกมาเป็นหนังสือชื่อ “วัดข้างบ้าน” เล่มนี้ขึ้นมา เมื่อคนเขียนบทวิที่มีสายตาและมุมมองอันละเอียดอ่อนหันมาเขียนสารคดีเชิงประวัติศาสตร์ ผมคิดว่านี่คือสิ่งที่น่าจับตามองเป็นอย่างมาก

ในแง่ของสารคดี ผมคิดว่า “วัดข้างบ้าน” เป็นงานเขียนสารคดีที่น่าอ่านด้วยวิธีการเล่าเรื่องแบบเรียบง่าย เป็นกันเอง แต่มีเสน่ห์ซึ่งนักวิชาการทำได้ไม่เต็มที่ “วัดข้างบ้าน” ไม่ใช่คู่มือการชมวัดโบราณในศรีสัชนาลัย แบบตาตุๆ ฟันๆ ผมอยากเปรียบเทียบงานเขียนเล่มนี้ว่าเป็นการ ชูชีวิตของโบราณสถานที่เนิ่นๆ ให้ฟื้นคืนมีชีวิตชีวาขึ้นมา เป็นวัดที่มีเรื่องราว มีแง่มุมทางความงามด้านศิลปะ สัญญาเก็บ

ข้อมูลส่วนมากจากการลงไปลัดเลาะชมวัดเหล่านี้ด้วยตัวเอง เก็บคำเรื่องราว นิทาน ตำนานที่เกี่ยวข้องจากปากของชาวบ้าน ผสานกับเอกสารทางประวัติศาสตร์หลายเล่ม รวมทั้งวรรณคดีและร่องรอยหลักฐานอื่นๆ ที่เขาพอที่จะทำได้ ด้วยเหตุนี้จึงทำให้ “วัดข้างบ้าน” จึงมีทั้งความเป็นวิชาการที่ไม่ขริบขลึงจนเกินไป ในขณะเดียวกันก็มีความสุนทรีย์ให้คนอ่านได้เพลิดเพลินด้วยลีลาการเขียนแบบเป็นกันเอง ง่ายแต่งตรงมา ด้วยท่วงทำนองการใช้ภาษาแบบกวี หนังสือเล่มนี้จึง “อ่านเอาเรื่องและเอารส” ได้อย่างลงตัว ภาพประกอบที่ถ่ายมาจากของจริง อย่างเลือกเฟ้น มีส่วนทำให้ หนังสือ “วัดข้างบ้าน” มีรูปลักษณะน่าจับต้อง เหมาะที่จะเก็บไว้อ่านและศึกษา เรื่องราวของวัดน้อยใหญ่ของศรีษะนาลัยนครได้เป็นอย่างดี และนอกจากศรีษะนาลัย อันเป็นวัดข้างบ้านที่อยู่ใกล้บ้านแล้ว เขายังได้บันทึกเรื่องราววัดข้างบ้านในสุโขทัย และกำแพงเพชรที่เปี่ยมด้วยคุณค่าไม่ยิ่งหย่อนไปกว่ากันไว้อย่างน่าติดตาม

สัญญา พานิชยเวช จึงไม่เพียงแต่เป็นคนที่เห็นคุณค่าของมรดกวัฒนธรรม ล้ำค่าที่บรรพชนได้สร้างสรรค์ไว้เป็นสมบัติของแผ่นดิน แต่เขาในฐานะนักเขียน ที่เป็นเชยสุโขทัย ได้ทำหน้าที่อย่างหนึ่งตามคำพังเพย ที่ว่า “อยู่บ้านท่านอย่านั่ง ดูดาบ ปั่นวัวปั่นควายให้ลูกท่านเล่น” ดังที่เราเห็นประกายในงานค้นคว้าเรียบเรียง ขึ้นนี้ และน่าจะมีอีกหลายชิ้นในอนาคต หนังสือ “วัดข้างบ้าน” บอกเราว่า ผู้เขียน ในฐานะ “คนนอก” ที่กลายมาเป็น “คนใน” และคนใกล้เมืองศรีษะนาลัยนั้น เป็นคน “ใกล้เกลือก ไม่กินต่าง” และ หากคนสุโขทัยหรือคนอื่น ๆ เมื่อได้อ่านหนังสือ เล่มนี้ ท่านก็จะได้ชื่อว่า “ใกล้เกลือก ไม่กินต่าง” เช่นเดียวกัน

ไพฑูรย์ ธัญญา

ธันวาคม ๒๕๕๘

เมืองมหาสารคาม

ถนนน้ำชีวา ศรัทธานำหัวใจ

(เสมือนคำนำ)

ความรักและศรัทธานำทางชีวิตเสมอ ห้วงเวลาที่ผมได้ใช้ชีวิตในแผ่นดินพระร่วงนั้น จำไม่ได้ว่าเดินเข้าออกวัดโบราณกี่ครั้ง อาจเป็นร้อยหรือหลายร้อยครั้ง ไม่มีครั้งใดเลยที่จะไม่หลงรักวัดโบราณเหล่านั้น แทบทุกวัดทั้งในเมืองศรีสัชนาลัย เมืองลู่โขทัยและเมืองกำแพงเพชรนั้น เพียงต่างฤดูกาล ต่างวันเวลา ต่างองศา มุมมองที่ต่างกัน ก็เห็นความงามที่แตกต่างกัน มาที่ไรก็ไม่รู้เบื่อ เทียบได้ทั้งปี ด้วยมีมุมมองใจได้สัมผัสกับหมื่นนับแสนมุมมอง เมื่อจิตใจเราชนมองตกแต่งด้วยอารมณ์ชื่อศรัทธา ก็นำทางเราก้าวเท้าสู่แผ่นดินอดีตได้ไม่ยาก ด้วยมีวัดข้างบ้าน อยู่ใกล้ๆ คนไม่ว่ายยุคสมัยไหนต่างนิยมสร้างบ้านไว้ใกล้วัด ด้วยมีจิตใจศรัทธาต่อพระพุทธศาสนา พระพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า ผู้ใดเห็นธรรมผู้นั้นเห็นตถาคต ซึ่งวัดจำนวนมากมาย ในเขตโบราณสถานเหล่านั้นย่อมเป็นตัวแทนยืนยันและบอกเล่าถึงความเป็นผู้มีธรรมะ มีความผูกพัน ใกล้ชิด และบอกเล่าถึงความรุ่งเรืองของแผ่นดินและผู้คนในสมัยนั้นๆ

ด้วยท่วงทำนองของประวัติศาสตร์นั้นสำคัญและยากแก่การพิสูจน์ทราบ ความจริงทั้งหมด ผมจึงอาศัยประสบการณ์จากการพูดคุย สนทนากับชาวบ้านรอบวัด นักปราชญ์ นักประวัติศาสตร์ ครูบาอาจารย์ ตำรับตำรา ตำนาน พงศาวดาร คำบอกเล่าต่างๆ มาบันทึกและจารึกไว้เพื่อให้หนังสือเล่มนี้ เป็นเพื่อนเดินทางพอให้เห็นความงาม เฉกเช่นที่ผมได้สัมผัสทุกครั้งที่ได้เดินทางเข้าสู่เขตวัดโบราณ

ขอบคุณ ครูไพฑูรย์ ธัญญา ครูไพโรจน์ทร์ ขาวงาม สำหรับคำนิยาม อันเป็นเสมือนการเปิดประตูนักอ่านเดินทางท่องเที่ยววัดข้างบ้านไปด้วยกัน ขอคุณ อพท. หน่วยงานสำคัญที่สนับสนุนกิจกรรมท่องเที่ยวยั่งยืนในพื้นที่เมืองมรดกโลก อันเป็นที่รักของเรา ขอคุณกัลยาณมิตรในแผ่นดินพระร่วงทุกท่านที่เป็นแรงบันดาลใจและร่วมแรงมือแรงใจทำงานสร้างสรรค์เพื่อบอกเล่าเรื่องราววัดโบราณร่วมกัน

สัญญา พานิชเวช

สำนักพิมพ์โรจน์บ้านไร่

สวรรณโลก สุโขทัย

วัดทุ่งปราน

เที่ยววัดโบราณบ้านของเรา

คำนิยม

พันเอก ดร.นาฬิกาอดิศักดิ์ แสงสนิท ผู้อำนวยการ อพท.

ไพโรจน์ทร์ ขาวงาม กวีซีไรต์ ศิลปินแห่งชาติ ปี ๒๕๕๘ สาขาวรรณศิลป์ (กวีนิพนธ์)

ไพฑูรย์ ธัญญา นักเขียนซีไรต์

ถนนน้ำชีวา ศรัทธานำหัวใจ

๑๔

ศรีสังขาลย์ สีนหาไม่รู้เลื่อน

๑๗

วัดพระศรีรัตนมหาธาตุเขลียง

๒๒

พระธาตุมูเตา

๒๘

วัดเจ้าจันทร์

๓๐

วัดชมชื่น

๓๑

วัดน้อยจำปี

๓๓

วัดโคกลิงคาราม

๓๕

วัดอุดมป่าสัก

๓๘

วัดนางพญา

๓๙

วัดเขาพนมเพลิง

๔๐

วัดเขาสุวรรณคีรี

๔๒

วัดช้างล้อม

๔๕

วัดเจดีย์เจ็ดแถว

๔๗

วัดสวนแก้วอุทยานน้อย

๔๘

วัดสวนแก้วอุทยานใหญ่

๕๐

วัดราหู

๕๑

วัดสระไข่น้ำ

๕๓

วัดยายตา

๕๔

วัดหัวโชน

๕๕

วัดพญาคำ

๕๗

วัดทุ่งเศรษฐี

๕๙

วัดสระปทุม

๖๐

วัดเขารังแรง

๖๑

วัดเก้ายอด

๖๓

วัดเจดีย์เอน

๖๔

วัดเขาอินทร์

๖๕

วัดเขาพระบาท

๖๗

วัดกุฎีราย

๖๘

ศูนย์อนุรักษ์เตาสังคโลก

๖๙

เตาทุเรียงบ้านปายาง บ้านเกาะน้อย

๗๐

สุโขทัย แผ่นดินแห่งความสุข

๗๕

อนุสาวรีย์พ่อขุนรามคำแหงมหาราช

๗๙

วัดพระพายหลวง

๘๑

วัดมหาธาตุ

๘๓

เนินปราสาท

๘๘

วัดศรีสวาย

๙๐

ศาลตาผาแดง

๙๒

วัดศรีชุม

๙๔

พระอจนะ

๙๖

วัดชนะสงคราม

๙๘

วัดตระพังทองหลวง

๙๙

วัดเชตุพน

๑๐๑

วัดเจดีย์สี่ห้อง

๑๐๒

วัดศรีพิจิตรกิตติกลาราม

๑๐๕

วัดมุลลังกา

๑๐๖

วัดโพรงเม่น

๑๐๗

วัดอโศการาม

๑๐๘

วัดต้นจันทน์

๑๐๙

วัดตึก

๑๑๐

วัดก้อนแลง

๑๑๒

วัดตระพังทอง

๑๑๔

วัดตระพังเงิน

๑๑๗

วัดสระศรี

๑๑๘

วัดช้างล้อม

๑๒๐

วัดสาคดิ์	๑๒๒	วัดกะโลทัย	๑๖๔
วัดปามะม่วง	๑๒๔	วัดคงหวาย	๑๖๕
วัดสะพานหิน	๑๒๗	วัดรามณรงค์	๑๖๖
วัดเจติยัม	๑๒๘	วัดนาเจ็ดเศียร	๑๖๗
วัดถ้ำหีบบน	๑๒๙	วัดป่าแล้ง	๑๖๘
วัดเขาพระบาท	๑๓๑	วัดตาเถรขี้เกวียน	๑๖๙
วัดมังกร	๑๓๓	วัดหมาผี	๑๗๐
เทวาลัยมหาเกษตร	๑๓๔	วัดเตาหม้อ	๑๗๑
วัดซอ้นข้าว	๑๓๕	วัดตะแบก	๑๗๒
วัดศรีโตน	๑๓๖	หอมกลั่นเกษตรอภิวัดมุนีนครชุม	๑๗๓
วัดช้างรอบ	๑๓๗	วัดพระบรมธาตุเจติยาราม	๑๗๔
ศาลหลักเมือง	๑๓๙	วัดเจติยกลางทุ่ง	๑๗๖
วัดสังฆาวาส	๑๔๐	วัดหนองลังกา	๑๗๗
กำแพงเพชร มดน้ำมในความทรงจำ ๑๔๒		ป้อมทุ่งเศรษฐี	๑๗๘
วัดพระแก้ว	๑๔๗	วัดขุ่มกอ	๑๘๐
วัดวังพระธาตุ	๑๔๙	วัดหนองพิกุล	๑๘๒
วัดสระแก้ว	๑๕๐	วัดหม่องกาเล	๑๘๓
วัดพระนอน	๑๕๒	วัดสว่างอารมณ์	๑๘๔
วัดล่องชัย	๑๕๓	พระอิศวร	๑๘๕
วัดพระสี่อริยาบถ	๑๕๔	ประตู่ เมืองกำแพงเพชร	๑๘๗
วัดกำแพงงาม	๑๕๖	เดินตามถนนสายศรัทธา	๑๘๘
วัดสิงห์	๑๕๗	เอกสาวอ้างอิง	๑๙๑
วัดช้างรอบ	๑๕๘		
วัดอวาสใหญ่	๑๕๙		
วัดอวาสน้อย	๑๖๐		
วัดกุสืทอง	๑๖๑		
วัดนาควัชรโสภณ	๑๖๓		

ถนนนำชีวาศรัทธาหน้าหัวใจ

ความสุขของชีวิตอย่างหนึ่ง คือ การได้พาหัวใจออกเดินทางตามรอยเท้าบรรพบุรุษจากเมืองหนึ่งสู่เมืองหนึ่งเพื่อสัมผัสพบปรากฏการณ์ที่น่าอัศจรรย์ตามโบราณสถานต่างๆ ที่ปรากฏร่องรอยอารยธรรม วัฒนธรรมมากมาย ยิ่งพิศยิ่งเพ่งก็ยิ่งเห็นจังหวะการดำเนินชีวิตและความเป็นอยู่ เครื่องสังคโลกที่ปรากฏอยู่ในผืนแผ่นดินเมืองพระร่วงนั้นเป็นเหมือนภาพฉายที่แสดงให้เห็นถึงความเป็นหย่อมย่านการค้าขายโบราณที่เรืองนาม พระพิมพ์ พระเครื่องจำนวนมากนับแสนนับล้านองค์ที่ไม่สามารถตรวจนับได้หมด พระพุทธรูปปางมารวิชัย พระพุทธรูปปางลีลาอันงดงามเป็นดั่งโคมทองส่องฉายบ่งชี้ให้เห็นความศรัทธาในคำสอน พระธรรมวินัยและความรุ่งเรืองของพระพุทธศาสนา แสงแห่งโคมทองนั้นสว่างไสวทั่วทุกตารางนิ้ว สิ่งเหล่านี้ได้บอกเล่าเรื่องราวของคนพื้นถิ่นอยู่ทุกวัน เป็นความงามที่ไม่อาจมองเห็นได้ด้วยดวงตาเท่านั้น

ภาพหญิงชราชาวอีสานนุ่งผ้าซิ่นไหมผืนงาม สวมเสื้อแขนยาวสีขาวฉลุลายดอกไม้ ค่อย ๆ คุกเข่าลงนั่งต่อหน้าองค์พระปฏิมาในวัดโบราณ คลี่ผ้าสไบคลุมไหล่ปลูงกับฐานศิลาแลง บรรจงก้มลงกราบอย่างเนิบช้า “คือมางามคักแท้นอ” คือถ้อยคำแรกที่หลุดออกจากปากเหยี่ยว่น ทว่างดงามยิ่งนักในความรู้สึกของผู้คนรอบข้างที่ได้ยินและได้ฟัง และภาพนั้นได้เป็นดั่งเข็มทิศนำทางให้หัวใจออกเดินทางตามเรื่องราวในวัดช้างบ้าน วัดโบราณที่เก็บความงาม ซุกความหมาย ซ่อนเรื่องราวอันรุ่งเรืองเมื่ออดีตร่วมพันปีที่ผ่านมาไว้ตามวิหาร เจดีย์ อีลุ้ม หิน ดิน ทุกก้อนทุกเม็ดก่อเป็นเรื่องราว เป็นมรดกแห่งชีวิตของผู้คนในปัจจุบัน ที่เปี่ยมด้วยคุณค่าทั้งศาสตร์และศิลป์อย่างน่าประทับใจ

“ในน้ำมีปลา ในนามีข้าว” เห็นจะเป็นมากกว่าคำโบราณในจารึก ความมั่งคั่งทางเศรษฐกิจ การอยู่ดีกินดีได้ก่อเกิดช่างศิลป์ฝีมือดี สร้างพระพุทธรูปปางลีลาที่โดดเด่นด้วยประติมากรรมปูนปั้นแบบนูนสูงสมัยสุโขทัยที่วัดพระศรีรัตนมหาธาตุขลียง ในราวปลายพุทธศตวรรษที่ ๑๙ ซึ่งเป็นช่วงที่พุทธศาสนารุ่งเรืองถึงขีดสุดได้แสดงอวดสายตาชาวโลกว่าฝีมือการปั้นนั้นงามและประณีตบรรจง มีเอกลักษณ์เฉพาะตนด้วยการจับจีบผ้าสังฆาฏิทบซ้อนเป็นชั้นๆ ปลอยปลายสังฆาฏิตกไล่ระดับพลิ้วไหวเล่นลมเป็นธรรมชาติ ถือกันว่าเป็นประติมากรรมที่มีความงามเป็นเลิศของศรีสุโขทัย เป็นพระพุทธรูปที่เต็มเปี่ยมด้วยชีวิตและจิตวิญญาณของยุคทองแห่งสุโขทัย

ถนนพระร่วง ถนนสายโบราณที่เชื่อมต่อพื้นที่เมือง ๓ เมือง จากกำแพงเพชรสู่สุโขทัยและจากสุโขทัยสู่ศรีสุโขทัย มีสุโขทัยเป็นเมืองใหญ่อยู่ในฐานะกรุงสุโขทัย มีศรีสุโขทัยและกำแพงเพชรเป็นเมืองบริวาร จากอดีตสู่ปัจจุบัน และเกิดพัฒนาการร่วมกันหลายด้าน ทั้งศิลปะ ภาษาถิ่น รูปแบบการปกครอง การสร้างชุมชน มีการโอนถ่ายข้อมูลกัน หล่อหลอมเป็นความเข้มแข็งในอาณาจักรโบราณสืบมา ในที่สุดก็ได้รับการยกย่องให้เป็นมรดกโลกร่วมกัน

ศรีสัชนาลัย

สื่อน้ำมันรู้เลื่อน

ศรีสัชชนาลัย

สื่อนามิรู้เลื่อน

“มรดกโลกเลิศล้ำและตำนาน
สร้างด้วยจิตวิญญาณอันสูงส่ง
ด้วยแนวทางสร้างไทยให้มั่นคง
จึงธำรงมรดกขวัญนิรันดร์”

ลอง จ้องรี กวี-สุโขทัย

ชุมชนศรีสัชชนาลัย เดิมเป็นชุมชนโบราณเก่าแก่เคียงคู่กับกรุงสุโขทัย มีชื่อเรียกเปลี่ยนไปในแต่ละยุคแต่ละสมัยว่า “เมืองเซียง” “เมืองศรีสัชชนาลัย” “เมืองเซียงขึ้น” “เมืองสวรรค์โลก” ตามลำดับ นามเมืองเซียงขึ้นนั้นปรากฏครั้งแรกในศิลาจารึกหลักที่ ๒ วัดศรีชุม ได้อธิบายว่า เมืองเซียงเป็นเมืองในความปกครองของพ่อขุนศรีนาวนำถม ซึ่งเป็นพระราชบิดาของพ่อขุนผาเมือง มีหลักฐานปรากฏคือกำแพงเมืองเซียงอยู่ในบริเวณวัดพระศรีรัตนมหาธาตุเซียงราชวรวิหารในปัจจุบัน เมื่อประมาณ ๗๐๐ กว่าปีก่อน ในสมัยสุโขทัยเรียกเมืองโบราณริมแก่งหลวงนี้ว่า เมืองศรีสัชชนาลัย ต่อเมื่อราชอาณาจักรสุโขทัยอ่อนกำลังลง เมืองศรีสัชชนาลัยตกอยู่ในความปกครองของอาณาจักรล้านนา สมัยพระเจ้าติโลกราช ในปี พ.ศ. ๒๐๐๓-๒๐๑๗ รวม ๑๔ ปี ครั้งนั้นได้มีการเปลี่ยนชื่อเมืองศรีสัชชนาลัยเป็น “เมืองเซียงขึ้น” ซึ่งชื่อเมืองเซียงขึ้นได้ปรากฏเป็นหลักฐานสำคัญในวรรณคดีการเมือง “ลิลิตยวนพ่าย” จบจบ พ.ศ. ๒๐๑๗-๒๓๑๐ สมัยกรุงศรีอยุธยา สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ได้เมืองเซียงขึ้น

กลับคืนจากอาณาจักรล้านนา ทรงเปลี่ยนชื่อเมืองให้เข้าคู่กับเมืองพิษณุโลกเป็นเมืองสวรรค์โลก เมื่อ พ.ศ. ๒๓๑๐-๒๓๓/๘ กรุงธนบุรีและกรุงรัตนโกสินทร์เรียกที่ตั้งจวนเจ้าเมืองสวรรค์โลกที่บ้านเชิงศิรี ตำบลศรีสัชนาลัยว่า “เมืองสวรรค์โลก” ปัจจุบันชาวบ้านยังคงเรียกว่า บ้านเมืองเก่าตั้งอยู่ฝั่งตรงข้ามวัดเชิงศิรีในปัจจุบัน วันเวลาเดินทางไม่หยุดนิ่งเหมือนกับสายน้ำยามที่นำทางชีวิตผู้คนให้เลื่อนไหลไปตามภูมิประเทศ ใน พ.ศ. ๒๓๓/๙ ที่ตั้งจวนเจ้าเมืองที่หมู่บ้านวังไม้ขอน เป็นที่ตั้งเมืองสวรรค์โลก ปัจจุบันคือตำบลเมืองสวรรค์โลก อำเภอสวรรค์โลก จังหวัดสุโขทัย

เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในประวัติศาสตร์แต่ละยุคสมัยนั้นได้บอกเล่าเรื่องราวความเป็นมาของเมืองศรีสัชนาลัย อันชี้ให้เห็นความสำคัญว่าเคยเป็นที่ตั้งเมืองโบราณซึ่งพอขุนรามคำแหงมหาราชก็เคยประทับและครองเมืองในแผ่นดินศรีสัชนาลัยแห่งนี้มาก่อน ทำให้ศรีสัชนาลัยนั้นเป็นเมืองโบราณที่มีโบราณสถานและศิลปะต่างๆ มากมายมาตั้งแต่อดีตและสืบทอดมาจนถึงปัจจุบัน เช่น เครื่องสังคโลก ทองโบราณ และงานหัตถกรรม ผ้าขึ้นตีนจก...

การท่องเที่ยวชมวัดโบราณในสถานที่เดียวกัน แม้เพียงต่างเวลา เข้ากับเย็น กลางวันกับกลางคืน หรือฤดูกาลที่ต่างกันก็จะเห็นความงามได้ต่างกันจึงทำให้การเดินทางชมโบราณสถานและวัดโบราณนั้นสามารถเที่ยวได้ตลอดทั้งปี

เมืองโบราณศรีสัชนาลัย ประกอบด้วยวัดโบราณที่ก่อสร้างด้วยศิลาแลงและอิฐสีแดงที่ซ่อนตัวอยู่ในป่าไม้สีเขียว ถึงฤดูดอกทองกวาวบาน ดอกสีส้มหล่นเต็มพื้นดินตัดกับหญ้าสีเขียว โดยมีฉากหลังเป็นเจดีย์ทรงต่างๆ มีวัดสำคัญๆ เช่น วัดพระศรีรัตนมหาธาตุเชลียง วัดช้างล้อม วัดเจดีย์เจ็ดแถว วัดนางพญา วัดโคกสิงคาราม วัดเขาสวรรณศิริ วัดเขาพนมเพลิง วัดสวนแก้วอุทยานน้อย วัดสวนแก้วอุทยานใหญ่ วัดราหู วัดพญาดำ วัดเขาอินทร์ วัดเขาพระบาท วัดหัวโขน และวัดอื่นๆ ทั้งในเขตและนอกเขตกำแพงเมือง

“พระสาวลิบห้า”

พบพักตร์รักเลยเหมือนเคยรัก
รอยยิ้มพิมพิใจในดวงตา
ดอกเอยดอกบัวบูชา
มณฑปพระปราสาทกลางพงไพร
คงคู่เคียงบุญพุทธศาสนา
พระปราสาทตั้งประทีปโคมประเทือง
เรื่อนามขานกล่าว “สาวลิบห้า”
ลิบแปดศอกส่วนลัทรทสนัย
พบพักตร์รักเลยคงเคยรัก
“เซลิ้ง” คงเชื่องโยงในทรงจำ

แน่นหนักในทรวงใจห่วงหา
ท่วงท่างดงามเอ๋ยความนัย
น้อมนำศรัทธาบูชา
ศรีสัชนาลัยศรีเมือง
ประดิษฐ์ในพุทธาวาสอันลือเลื่อง
หลงพอเรื่องฤทธิ์น้อมนำใจ
พระอัฐารสองคส์สูงใหญ่
ชวนให้ชวนคิดปริศนาธรรม
อาณาจักรโบราณแสนหวานล้ำ
เลิศล้ำแจ่มชัดมหัศจรรย์

วัดพระศรีรัตนมหาธาตุเชลียง

ชาวเมืองศรีสัชนาลัยได้เปรียบเปรยให้เห็นถึงสรีระของคนในสมัยโบราณว่าเป็นผู้มีรูปร่างสูงใหญ่ เล่ากันว่าในสมัยพระร่วงนั้นหญิงสาวอายุ ๑๕ ปีนั้นสูงถึง ๑๘ ศอก ซึ่งมีความสูงเท่ากับพระอัฐฐารสหรือพระพุทธรูปประทับที่ยืนทางทิศเหนือในมณฑป ประดิษฐานอยู่ด้านหลังพระธาตุมูเตา ชาวบ้านจึงนิยมเรียก พระอัฐฐารสว่า พระสาวลิบเท้า ครั้งแรกที่ได้ยินนามพระสาวลิบเท้า ก็ชวนให้อยากเห็นให้เป็นที่อัศจรรย์ใจ ยิ่งได้เข้าไปกราบใกล้ยิ่งเห็นความงามอันประทับใจ

วัดพระศรีรัตนมหาธาตุเชลียง มีกลุ่มโบราณสถานขนาดใหญ่ ในมณฑปประกอบด้วยพระลีลาวชิยาบถปรากฏอยู่ ด้านทิศเหนือเป็นพระพุทธรูปประทับยืน ด้านทิศตะวันออกมีเพียงส่วนพระขงส์หรือส่วนน่องของพระพุทธรูปปรากฏอยู่ รอบพระมณฑปพบเศษกระเบื้องมุงหลังคาดินเผาตกกระจายอยู่จำนวนมากบอกล่าให้ทราบว่าหลังคามณฑปเป็นเครื่องไม้มุงด้วยกระเบื้องดินเผาและแสดงให้เห็นถึงความเจริญมั่งคั่งของงานศิลปะในเมืองศรีสัชนาลัย

ภายในวัดพระศรีรัตนมหาธาตุเชลียงมีกู่ปฏิพระร่วงพระลือซึ่งเป็นสถานที่สำคัญที่ชาวบ้านมาสักการะ ขอพร แก่กันด้วยว้าวที่เก่าแก่ที่สุดในแผ่นดินพระร่วง ตามตำนานพระร่วงวิ่งว้าวที่มีมาแต่โบราณ มีปราสาทเพื่องศิลปะบายนและนางอัปสรเป็นซุ้มประตูเข้าสู่พระปรางค์ พระปรางค์เจดีย์มีความงามที่ดูยิ่งใหญ่จับใจ มีคานบอกล่าของชาวบ้านเกี่ยวกับตำนานพระร่วงและพระลือแข่งกันสร้างเจดีย์ในอุโบสถเป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปสี่อรูป พระพุทธรูปปางมารวิชัยสมัยสุโขทัยที่ศักดิ์สิทธิ์ ชาวสุโขทัยและชาวศรีสัชนาลัยและผู้คนต่างถิ่นต่างให้ความเคารพนับถือ

เมืองเชลียงมีชัยภูมิที่ดี มีแม่น้ำ ภูเขา ล้อมรอบ ในลิลิตยวนพ่ายได้กล่าวถึงกองทัพข้าศึกศัตรูที่จะยกทัพเข้าตีเมืองเชลียงต้องผ่านป้อมปราการธรรมชาติ ๕ อย่าง อันได้แก่ มีคลองบางเม้ง มีแม่น้ำยม มีเขาสามลูกล้อมเมือง มีคูน้ำสามชั้นอุดมด้วยข้าวก่ำ มีกำแพงแลงเป็นปราการป้องกันข้าศึก เมืองเชลียงจึงเข้มแข็งนักยากแก่การเข้าตีเป็นที่สุด

เหมือนหลงยุคหลงไพรไปอดีต
เหมือนศิลปะโบราณในม่านมัว
คลี่คลุมด้วยผ้าปกปรางค์
พุทธศิลป์หินสลักจำหลักไท
เพลินท่องธรรมชาติยาตรา
เพลงแม่ยมแก่งหลวงท่วงทำนอง
พิศเพ่งเบญจทูลดาการ
มีแม่ยมเป็นแม่แห่งแก่งสำคัญ
อีกภูเขาสามลูกโอบรอบเวียง
บึงดินแดนรวมไทยให้เกลียวกลม
เหมือนหลงยุคหลงไพรไปอดีต
หลงแผ่นดินเรือเรือเหลืองอำไพ

เหมือนจารีตครองก้องในหัว
ปรากฏชัดยี่มั่วแต่หัวใจ
กาลเวลาซ่อนวัดอารามใหญ่
ณ ศรีษณาลัยแผ่นดินทอง
ริมลำน้ำยมมนาเสียงน้ำก้อง
นกเขาป่ากู่ร้องรำพึงรำพัน
มีบางเม้งเป็นชื่อคานคอยกางกัน
มีคูขบสามชั้นปักขวากคม
“อาณาจักรเชลียง” เมืองสุขสม
ชวนชมศิลป์โบราณเบิกบานใจ
ท่องเที่ยวแก่ลัทธิคุณ วันใหม่
รักศรีษณาลัยรักวิญญาณ

ดอกคะคอง ในภาษาถิ่นสุโขทัยหรือดอกปีปสีขาวโรยตัวดูสวยงามพริ้วแผ่ตั้งแต่
ยามค่ำคืนจนถึงรุ่งสาง ส่งให้พื้นหญ้าสีเขียวริมแม่น้ำถูกปกคลุมด้วยแพรวพรมดอกไม้สีขาว
ปูทับอีกชั้นหนึ่ง มองแต่ไกลเหมือนดวงดาวที่ตกอยู่เกลื่อนดิน แพรวพรมดอกปีปนั้นทอดนำ
สายตาผู้คนประหนึ่งน้อมบูชาองค์พระปรางค์ที่ตั้งเด่นตระหง่านเป็นฉากหลังอันศักดิ์สิทธิ์
ที่ทุกคนอดที่จะยกมือไหว้ท่วมหัวไม่ได้

มาศรีลัษนาลัย มาไหว้พระปรางค์ประธาน วัดพระศรีรัตนมหาธาตุุเชลียง

ชาวสุโขทัยมีความคิด มีศรัทธาเกี่ยวกับศาสนาจำหลักมันอยู่แล้วว่า หัวใจของพระสัมมาสัมพุทธเจ้านั้นเป็นรูปดอกบัวตูม การสร้างพระสถูปเพื่อบรรจุอัฐิของศาสดา จึงเป็นรูปดอกบัวตูม หรืออีกนัยหนึ่งเป็นการบูชาหัวใจอันบริสุทธิ์ของพระพุทธเจ้าด้วย ภายในพระปรางค์นั้นมีปูลมเจดีย์ทรงดอกบัวตูมหรือเจดีย์ทรงพุ่มข้าวบิณฑ์ซึ่งสันนิษฐานว่าเป็นเจดีย์ที่บรรจุพระสารีริกธาตุของพระพุทธเจ้าตามพระราชพงศาวดารเหนือที่บันทึกถึงการสร้างเมืองสวรรค์โลกของบาธรรมราช

ชาวบ้านพระปรางค์นั้นนิยมเรียกชื่อวัดพระศรีรัตนมหาธาตุุเชลียง ว่า วัดพระปรางค์ ด้วยมีองค์พระปรางค์ที่ตั้งงามและจดจำได้ง่ายจนเป็นที่มาของชื่อหมู่บ้าน โดยเรียกตามกันว่า บ้านพระปรางค์

“ดูทุกวัน ค่ายังไงก็ไม่เบื่อ” คุณยายทับทิม ขอบเงินถาวร อายุ ๖๑ ปี ชาวบ้านพระปรางค์ อาชีพขายของที่ระลึกอยู่เชิงสะพานแขวนข้ามแม่น้ำยมด้านทิศเหนือ ผู้ที่เฝ้ามององค์พระปรางค์ทุกวันมากกว่า ๓๐ ปี บอกเล่าความรู้สึกให้นักท่องเที่ยวด้วยภาษาที่สื่อความจริงๆ ตามความคิดแต่สะท้อนความงามได้ลึกซึ้งนัก ชาวบ้านเรียกพระปรางค์นี้ว่า พระปรางค์เมืองเซลียง เพราะมีลักษณะคล้ายปรางค์ที่นครวัดที่ก่อด้วยศิลาแลงฉาบทับด้วยปูนโบราณแล้วลงสีชาดทับ แต่น่าเสียดายที่ปัจจุบันนั้นเลือนรางไปมาก ลักษณะภายนอกของปรางค์เป็นแบบอยุธยา ด้วยมีการบูรณะในสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถและในสมัยพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศแห่งกรุงศรีอยุธยา พ.ศ. ๒๒๙๕-๒๓๐๑ ทรงปฏิสังขรณ์วัดพระศรีรัตนมหาธาตุที่เมืองสวรรคโลกในยุคเดียวกับวัดมหาธาตุเมืองพิษณุโลก วัดบรมธาตุทุ่งยั้ง ด้วยความงามขององค์พระปรางค์นี้ สมเด็จพระยาบรมมหาพิชัยญาติ สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ จึงให้ถ่ายแบบไปสร้างที่วัดพิชัยญาติการาม แต่ได้มีการแก้เป็นทรงมณฑปให้ไม่เหมือนของดั้งเดิมทีเดียว รอบองค์พระปรางค์ประดับด้วยเครื่องปูนที่มีความงดงาม เช่น พระพุทธรูปปูนปั้นปางแสดงปฐมเทศนา ฐานพระปรางค์เป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส กว้าง ๓๐ เมตร ฐานเชิงชั้นแรกย่อมุมไม้สิบสอง ฐานล่างสุดก่อผนังแบบทึบ เจาะช่องแสง

อยู่ด้านในสามชั้น เรือนธาตุทางด้านหน้าทำเป็นบันไดขึ้นองค์ปรางค์ ชาวบ้านเชื่อว่า หากใช้เหรียญหย่อนลงไปจะได้ยินเสียงคล้ายหย่อนเหรียญลงน้ำ เสียงดัง “จ๋อม” ซึ่งเชื่อมโยงกับตำนานเรื่อง น้ำทะเลขึ้นจนถึงศรีษณาลัย ในสมัยไทยกับจีนกรุงปักกิ่ง ติดต่อกัน โดยมีความโบราณบันทึกให้คนรุ่นหลังได้ศึกษา ว่า...

“...แลพระยากรุงจีนใช้ให้อำมาตย์แต่งสำเภาเถราลำหนึ่งกับเครื่องบรรณาการ พระยากรุงจีนจึงผ่าตรามังกรออกเป็นสองภาค แลข้างทางมังกรให้มาแก่พระราชธิดา ถ้าแลเมื่อหน้าไปจะมีราชสาส์นถึงกันแล้ว ให้เอาตราประทับกันดู ถ้าแลเปนดวงเดียวกันจึงสันท้าวราชสาส์นพระราชธิดา พระเจ้าร่วงจึงมาสู่สำเภากับด้วยนางพสุทเทวิราชธิดาพระเจ้ากรุงจีน แลเจ้าฤทธิราชกุมาร แลฝูงจีนทั้งหลาย ๕๐๐ เปนบริวาร ใช้สำเภาไปได้เดือนหนึ่ง จึงถึงด้วยอาณานิคมแห่งเทพยดา ครั้นถึงเมืองสัชนาโดยแล้ว ขณะนั้นน้ำทะเลขึ้นมาถึงเมืองสัชนาโดย จึงใช้สำเภาไปมาหากันได้ พระร่วงเจ้าเสด็จขึ้นถึงเรือนหลวงแห่งพระองค์เจ้าแล้ว แลท้าวพระยาทั้งหลายกราบถวายบังคม แลจีนทั้งหลายก็ทำถ้อยขามถวาย จึงมีเกิดถ้อยขามแต่นั้นมา ท้าวไททั้งสองก็อยู่เย็นเป็นสุข ตั้งแต่ทำบุญให้ทานรักษาศีล แลถือความสัจอยู่มิให้พลาดพลั้ง จึงมีตระบะตะชะว่าสิ่งใดก็เป็นสิ่งนั้นทุกอัน แลพระองค์ก็จึงให้เอาพสุทุมาร ผู้เป็นน้อง ตั้งพระราชวังอยู่นอกเมือง แลเจ้าพสุทุมาร เจ้าฤทธิกุมาร เปนอันรักใคร่กันเปนนักหนา มิได้ฉันทาโทษาแก่กัน ไปมาด้วยกัน เข้าไปถวายบังคมด้วยกัน มิได้ขาดในพระราชวัง...”

ส่วนจะเชื่อหรือไม่นั้นก็เปนดุลยพินิจของแต่ละคน ตำนานพระร่วงสร่งน้ำ ที่แก่งหลวงยังเชื่ออีกว่า หากยอดผักบุ้งจากแก่งหลวงยาวพันจนวนรอบพระปรางค์ พระร่วงจะกลับมาเกิดอีกครั้ง บางคนเชื่อว่าเจดีย์ทรงพุ่มข้าวบิณฑ์ในพระปรางค์ เป็นที่เก็บหัวใจพระร่วงอีกด้วย ถัดจากองค์พระปรางค์ประธานไปด้านทิศตะวันตก หากเดินลอดซุ้มประตูออกไปจะพบพระธาตุเจดีย์ลักษณะแบบศิลปะมอญ ชาวบ้านเรียกขานว่า พระธาตุมุเตา วัดพระศรีรัตนมหาธาตุสุลียง

พระธาตุมูเตา คนเมืองเก่ายึดถือพระลือสร้าง

ตำนานที่ชาวเมืองศรีสขณาาลัยเล่าสืบต่อกันมา ตอนหนึ่งได้กล่าวถึงพระร่วง กับพระลือแข่งกันสร้างเจดีย์ที่วัดพระศรีรัตนมหาธาตุเชลียง ว่า

“ครั้งหนึ่งพระร่วงกับพระลือได้แข่งกันสร้างเจดีย์ในวัดกลางเมืองเชลียง เพื่อ บรรจุพระบรมสารีริกธาตุ พระร่วงสร้างเจดีย์ขึ้นทางด้านตะวันออก ส่วนพระลือ สร้างด้านทิศตะวันตก ระหว่างการสร้างปรากฏว่าพระร่วงกลัวว่าพระลือจะสร้าง เจดีย์สูงเท่ากบเจดีย์ที่ตนเองสร้าง จึงเตะยอดเจดีย์ที่พระลือสร้างกระเด็นไปตกที่ เมืองพิษณุโลก เจดีย์ที่พระร่วงสร้างในปัจจุบันคือปราสาทเจดีย์ประธานวัดพระศรี รัตนมหาธาตุเชลียง เจดีย์ที่พระลือสร้างแต่ถูกพระร่วงเตะยอดเจดีย์ ปัจจุบันคือ พระธาตุมูเตาที่อยู่ด้านทิศตะวันตกของพระศรีรัตนมหาธาตุ ส่วนยอดเจดีย์พระลือ ที่กระเด็นไปตกที่เมืองพิษณุโลกนั้น ปัจจุบันคือเจดีย์ประธานวัดราชบูรณะ”

พระธาตุมูเตาอยู่ด้านหลังพระปราสาทประธาน นอกกำแพงแก้วเป็นเจดีย์ ก่อด้วยศิลาแลงฐานรูปแปดเหลี่ยม ขนาดเส้นผ่าศูนย์กลาง ๒๒ เมตร ซ้อนกันสี่ชั้น สูงขึ้นไปเป็นชั้นบัวสามชั้น ส่วนที่อยู่เหนือขึ้นไปได้หักพังลง บริเวณบัวกลาทำเป็น ชุ่มหลอกเจ็ดส่วน ชุ่มทางด้านหน้ามีทางเข้าไปข้างในแต่หักพังปิดทึบหมด มีบันได ขึ้นไปบนชุม นอกจากนี้นี้ยังปรากฏเรื่องราวเกี่ยวกับพระธาตุมูเตาในหนังสือ “เที่ยวเมืองพระร่วง” พระราชนิพนธ์ของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อครั้งเสด็จประพาสเมืองพระร่วง บันทึกว่า

“เข้าใจว่าคงสร้างขึ้นภายหลังพระปราสาท คือเมื่อสมัยกำลังตื่นนิยมว่า พระศาสนาทางรามัญประเทศเป็นศาสนาอันแท้จริง บางท่านก็ว่ามีการพยายาม สร้างให้สูงเท่าพระปราสาทให้คู่กัน แต่ค้างอยู่สร้างไม่เสร็จ มีผู้ก่อยอดประสม พอให้แล้ว จึงดุดล้ายเจดีย์รามัญ”

ในหมอกเมฆความฝันสวรรค์โลก
เป็นจังหวัดดอกไม้หล่นเป็นดนตรี
เธอเห็นเหมือนกันกับฉันไหม?
ดอกไม้ดอกเก่าเล่าเหตุการณ์
คนละมือสองมือช่วยถือก่อ
ทีละก้อน ทีละใจ ได้นำพา
จากเมืองเซียง เมืองเชียงขึ้น
คงจาร์กัฒนธรรมประเพณี
งามดอกจานในลานวัด
ย้อนรอยอดีตกาลเนิ่นนานไกล

ลมแล้งโบกโชยพัดสะบัดสี
มโหรีวัยเยาว์เล่าวันวาร
นั้นดอกไม้ดนตรีสีแสนหวาน
เป็นเมืองเป็นบ้านแต่นานมา
สืบต่อพุทธะพระศาสนา
สร้างเจดีย์ศรัทธามหาเจดีย์
ผ่านวันคืนเหตุการณ์สถานที่
เป็นที่อยู่คนดีศรีษณาลัย
ช่วยจัดความฝันปัจจุบันสมัย
หลงรักสุขโขทัยแผ่นดินงาม.

เทวสถานขอมโบราณที่อยู่เหนือสุดของสยาม ที่วัดเจ้าจันทร์

โบราณสถานที่ปรากฏอยู่เป็นหลักฐานว่าอาณาจักรขอมโบราณเคยเจริญรุ่งเรืองในบริเวณนี้ ชนชาติขอมมีค่านิยมในการสร้างปราสาท เทวสถานเพื่อบูชาเทพเจ้า วัดเจ้าจันทร์ เป็นวัดร่วมสมัยกับโบราณสถานศิลปะแบบบายน โดยเฉพาะรูปแบบของปราสาท ๓ หลัง ที่สร้างอยู่บนฐานเดียวกัน สอดคล้องกับคติรัตนตรัยมหายานที่นิยมการบูชารูปเคารพ ๓ องค์ คือ พระพุทธรูปภาคปรกอยู่กลาง ด้านขวาคือ พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร และด้านซ้ายคือนางปรัชญาปารมิตา

เมื่อขอมเสื่อมอำนาจลง จึงมีการปรับเปลี่ยนศาสนสถานแห่งนี้ให้เป็นวัดในพระพุทธศาสนา สร้างวิหารคิลาแลงขึ้นที่ด้านหน้าของปราสาทและมณฑปคิลาแลงสำหรับประดิษฐานพระอัฐจรัส ในมณฑปมีโกลงคิลาแลงพระพุทธรูปยืนพระหัตถ์แนบลำตัว ๑ องค์ เมื่อครั้งบูรณะได้พบพระพิมพ์ทำด้วยชินทรงเครื่องแบบกษัตริย์ สลักไปได้ดินพบโบราณวัตถุสมัยทวารวดี จำพวกเครื่องถ้วยหริภุญไชย ลูกปัดแก้วและชิ้นส่วนโครงกระดูกของคน ซึ่งได้บ่งบอกถึงอายุความเป็นมาที่ยาวนานของวัดเจ้าจันทร์เป็นอย่างดี ส่วนคำว่าเจ้าจันทร์นั้นมีความเป็นมาอย่างไรไม่ทราบได้แน่ชัด ชาวบ้านบางคนเชื่อว่า เจ้าจันทร์เป็นผู้สร้างตามชื่อวัด ซึ่งก็เป็นเรื่องที่ต้องสืบค้นกันต่อไป ปัจจุบันยังมีความลับที่รอการค้นพบอีกมากมายอยู่ที่นี้

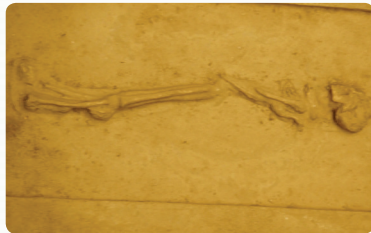

หลักฐานโครงกระดูกมนุษย์โบราณ พุทธศตวรรษที่ ๙ ที่วัดชมชื่น

วัดชมชื่นนั้นเป็นโบราณสถานที่มีความเก่าแก่และน่าศึกษายิ่ง มีผู้ให้ความเห็นว่าน่าจะเป็นปรางค์แบบขอมมาก่อน เนื่องจากพบอาคารสี่เหลี่ยมจัตุรัสคล้ายปรางค์แบบขอมอยู่ในองค์เจดีย์ ต่อมามีการสร้างเป็นวัดแทนโดยสร้างตามแบบศิลปะสุโขทัย ยุคแรกที่พระพุทธศาสนาเข้ามาสู่กรุงสุโขทัย บริเวณหน้าวิหารเมื่อครั้งบูรณะได้ขุดพบโครงกระดูกมนุษย์โบราณจำนวน ๑๕ โครง ที่ระดับความลึก ๓-๔ เมตร มีอายุอยู่ราวพุทธศตวรรษที่ ๙ และได้พัฒนามาจนถึงสมัยทวารวดี ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๒-๑๖ นอกจากนี้ยังพบเครื่องถ้วยชามสังคโลกเป็นจำนวนมาก ซึ่งมีอายุได้ตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ ๑๓ จนถึงสมัยสุโขทัย โครงกระดูกและถ้วยชามสังคโลกที่ขุดพบจึงเป็นหลักฐานที่แสดงถึงความเก่าแก่และการมีอารยธรรมของคนไทยบนผืนแผ่นดินนี้

ชื่อวัดชมชื่น เป็นชื่อใหม่เรียกกันภายหลัง บางคนเชื่อว่า เรียกชื่อวัดตามชื่อของพันชมชื่น ทหารเอกของล้านนาโดยชื่อนี้ได้ปรากฏในลิลิตยวนพ่ายเป็นผู้มาบูรณะในครั้งที่เมืองศรีสัชนาลัยถูกเรียกว่า “เมืองเชียงชื่น” ตามชื่อเมืองเชียงใหม่ของล้านนาอยู่ ๑๔ ปี ก่อนจะถูกเรียกชื่อเมืองใหม่ว่า “เมืองสวรรคโลก” ในสมัย สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ นัยว่าให้เป็นเมืองแฝดกับเมืองพิษณุโลก

วัดชมชื่น อยู่ในอุทยานประวัติศาสตร์ศรีสัชนาลัยในกำแพงเมืองบริเวณริมฝั่งแม่น้ำยมห่างจากวัดพระศรีรัตนมหาธาตุไปทางด้านทิศตะวันตกราว ๔๐๐ เมตร มีเจดีย์ประธานทรงกลมก่อด้วยศิลาแลงและวิหารตั้งอยู่ด้านหน้าเจดีย์ประธานก่อด้วยศิลาแลงขนาดมหึมา มีพระพุทธรูปปางมารวิชัย ด้านหลังวิหารมีซุ้มจระนมประดิษฐานพระพุทธรูปปางนาคปรกที่ได้สูญหายไปแล้ว นอกจากนี้วัดเชียงชื่นยังมีปรากฏหลักฐานลวดลายปูนปั้นลายบัวคอเสื้อศิลปะล้านนาแบบเดียวกับที่วัดเชียงมั่นอันเป็นองค์ประกอบตกแต่งที่เป็นรูปกระจั่งบันทึบบนของสันป่าอ้งค์ระซังในเจดีย์ย่อเหลี่ยม

หลักฐาน โครงกระดูกมนุษย์
วัดชมชื่น พุทธศตวรรษที่ ๙

กระเบื้องเคลือบโบราณ เต็มลานวัดน้อยจำปี

ศิลปะบนกระเบื้องเคลือบโบราณ เป็นความงดงามน่าประทับใจของผู้พบเห็น กระเบื้องเคลือบโบราณจากเตาทุเรียงบ้านป่ายางและบ้านเกาะน้อย เป็นสินค้าออกสำคัญของราชอาณาจักรสุโขทัยที่ส่งไปขายให้ราชอาณาจักรล้านนา ราชอาณาจักรศรีอยุธยา ตามเมืองหรือรัฐของภาคใต้และต่างประเทศ เช่น ฟิลิปปินส์ อินโดนีเซีย ญี่ปุ่น และตะวันออกกลาง ศิลปะกระเบื้องเคลือบนี้เป็นลักษณะเด่นของวัดน้อยจำปี ด้วยเป็นวัดเดียวในเมืองศรีษณาลัยที่มีความโดดเด่นด้วยการใช้กระเบื้องเคลือบปูพื้นวิหาร นอกจากนั้นยังพบเศียรพระพรหมสังคโลกเคลือบซึ่งถือว่าเป็นงานชิ้นเอกทั้งงดงาม เป็นศาสตร์และศิลป์แห่งเมืองศรีษณาลัย ด้วยเป็นเศียรพระพรหม ๑ ใน ๒ ชั้น ของประเทศไทยที่มีความสมบูรณ์ที่สุด ปัจจุบันได้จัดแสดงไว้ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติสวรรคตวรนายก อำเภอสวรรคโลก

เศียรพระพรหม

ศิลปะสุโขทัย พุทธศตวรรษที่ ๑๙-๒๑

ได้จากการขุดแต่งโบราณสถานวัดน้อยจำปี

ชาวบ้านพระปรางค์เล่าว่าวัดน้อยจำปีอาจสร้างหรือมีการบูรณะ โดยได้รับอิทธิพลจากศิลปะล้านนา องค์เจดีย์ประธานทรงกลมก่อด้วยศิลาแลง ฐานเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสต่อด้วยฐานบัวคว่ำและฐานสี่เหลี่ยม ๓ ชั้นลดหลั่นกันขึ้นไปต่อด้วยฐานบัวและมีห้องสี่เหลี่ยมซึ่งสันนิฐานว่าอาจจะเป็นซุ้มพระ พระวิหารอยู่ด้านหน้าองค์เจดีย์ประธานมีลายปูนปั้น ซุ้มพระมีลายบัวคอเสื้อที่เป็นเอกลักษณ์ของล้านนา

บริเวณใกล้เคียง วัดมีบ่อน้ำบ่อหนึ่ง ชาวบ้านเรียกว่าบ่ออีลาว เล่ากันว่า มีเสือเข้ามาหาอาหารในหมู่บ้านและได้กัดหญิงชาวลาวภรรยาชาวบ้านพระปรางค์ เมื่อชาวบ้านรุมล้อมเข้ามาช่วยเหลือ เสือได้คาบหญิงสาวกระโจนหนีการตามล่าตกลงในบ่อน้ำ ชาวบ้านจึงเรียกบ่อน้ำว่า “บ่ออีลาว” แต่ไม่ได้ระบุชัดว่าหญิงคนนั้นเป็นลาวล้านนาหรือลาวล้านช้าง ด้วยสมัยก่อนมีผู้คนต่างถิ่นอพยพมาตั้งถิ่นฐานเพื่อทำมาค้าขายเป็นจำนวนมาก

วัดน้อยจำปี เดิมชาวบ้าน เรียกว่า วัดสร้อยจำปี เพราะในวัดนี้มีต้นจำปี อยู่เป็นจำนวนมาก ในอดีตจนถึงปัจจุบัน ดอกจำปี เป็นดอกไม้อีกชนิดหนึ่งที่นิยมนำมาบูชาหรือถวายพระ ในชุมชนบ้านพระปรางค์ยังได้พบเจดีย์ทรงดอกบัวตูมขนาดเล็กกว่าเจดีย์องค์อื่นๆ ในอาณาจักรสุโขทัยตั้งอยู่ในวัดน้อยระยะห่างทางจากวัดน้อยจำปีมายังวัดโคกสิงคาราม

พระร่วงลบศักราชที่วัดโคกสิงคาราม

วัดปุโลม เป็นฉายาที่ชาวบ้านเรียก วัดโคกสิงคาราม ด้วยเชื่อว่าปุโลม ผู้เป็นเจ้าของสถิตอยู่วัดนี้ ตามตำนานเล่าว่า ปุโลมเดิมเป็นทหารที่มีความสามารถในการรบของพระร่วง ครั้นหนึ่งปุโลมได้ออกรบชนะข้าศึก พระร่วงทรงมอบให้ดูแลวัดขนาดใหญ่ที่อยู่นอกกำแพงเมืองทางด้านทิศตะวันออก เมื่อปุโลมสิ้นชีวิตลง วิญญาณก็คงเผ้าดูแลวัดอยู่ตลอดมาเพื่อไม่ให้ผู้ใดมาขุดทำลาย ชาวบ้านย่านนั้นต่างเคารพและบูชาปุโลม กอปรกับบริเวณวัดปุโลมเดิมเป็นที่โคกที่มีต้นกระดังงาเป็นจำนวนมาก ชาวบ้านจึงเรียกอีกชื่อหนึ่งว่า กระดังงาวัดปุโลม

พงศาวดารเหนือได้บันทึกเรื่องราวเกี่ยวกับวัดนี้ว่า เมื่อพระร่วงลบศักราช พระพุทธเจ้า จึงให้นิมนต์พระอิตเถระ พระอุปคตเถระ พระมหาเถรโล (โหล) ลาย และพระอรหันต์ ๕๐๐ รูป และพระพุทโธษาจารย์วัดรังแร้ง ร่วมชุมนุมพระสังฆเจ้า ณ วัดโคกสิงคารามกลางเมืองศรีสัชนาลัย วัดโคกสิงคารามมีโบราณสถานสำคัญ ได้แก่ เจดีย์ทรงกลมก่อด้วยศิลาแลง ตั้งอยู่บนฐานเดียวกัน มีวิหารรูปสี่เหลี่ยม ผืนผ้าก่อด้วยศิลาแลง มีโบสถ์อยู่ที่ทิศตะวันตกเฉียงเหนือของวิหารอันเป็นที่ประดิษฐาน หลวงพ่อพระร่วงทองคำซึ่งเป็นที่เคารพสักการะของชาวเมือง ก่อนจะมีการอัญเชิญไปประดิษฐานยังวัดมหรณพารามวรวิหาร กรุงเทพมหานคร เมื่อ พ.ศ. ๒๓๙๔

วัดหลักเมือง

วัดสร้อยจำปี วัดศรีจำปา กระดังงาปูโลม อุดมป่าสัก ยอดรักนางพญา
เป็นจำนวนที่คุ้นหูชาวเมืองศรีสขนาลัยสมัยก่อน จำนวนนี้ได้เล่าสืบต่อกันมา
และบ่งบอกถึงอัตลักษณ์ของวัดได้อย่างดี วัดสร้อยจำปี ปัจจุบัน คือวัดน้อยจำปี
ส่วนวัดศรีจำปา ปัจจุบันอยู่กลางถนนใกล้บ้านนายเนี้ยว นางเสนอ ศรีแก้ว ก่อน
ถึงวัดโคกสิงคาราม กระดังงาปูโลม คือวัดโคกสิงคารามที่มีต้นกระดังงาจำนวนมาก
ส่วนอุดมป่าสัก คือวัดอุดมป่าสัก เป็นวัดที่มีต้นสักขึ้นอยู่เป็นจำนวนมากและ
ยอดรักนางพญา ก็บ่งบอกอัตลักษณ์ของวัดว่าเป็นวัดของนางพญา หรือวัดที่สร้างขึ้น
เพื่ออุทิศให้นางพญานั้นเอง

สี่เขียวเย็นสบายตาที่วัดอุดมป่าสัก

โบราณสถานตั้งอยู่ในกำแพงเมืองศรีสขนาลัย อยู่ด้านหน้าเยื้องไปทางซ้าย
ของวัดหลักเมือง ห่างออกมาประมาณ ๕๐ เมตร มีกลุ่มโบราณสถานประกอบด้วย
เจดีย์ประธานทรงดอกบัวตูมศิลปะสุโขทัยที่เหลือเพียงส่วนฐาน ยอดพังทลายไป
จนหมด รอบเจดีย์ประธานมีเจดีย์ราย และฐานวิหารอยู่ด้านหน้า เดิมวัดนี้ชาวบ้าน
เรียกว่า “วัดต้นสัก” เพราะมีต้นสักขนาดใหญ่อยู่เป็นจำนวนมาก โบราณสถานในวัด
ส่วนใหญ่สร้างด้วยอิฐ มีศิลาแลงปนแต่จำนวนน้อย หันหน้าไปทางทิศตะวันออก
เฉียงใต้ เช่นเดียวกับวัดที่อยู่ในแนวแกนหลักของเมืองประกอบด้วยวิหารโถง ๓
ห้อง หลังคาทรงมะนิลาเป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปปูนปั้นปางมารวิชัย รอบเจดีย์
ประธานมีเจดีย์รายประจํามุมและประจําทิศอยู่ ๘ องค์ นอกจากนี้ยังมีฐานเจดีย์
ขนาดเล็กอยู่ล้อมรอบประมาณ ๒๙ องค์

ยอดรักนางพญา วัดนางพญา

“ยอดรักนางพญา” คือชื่อ คือฉายาที่ชาวบ้านข้างวัดเรียก มีความเชื่อว่า พระนางพสุทเทวี ธิดาของพระเจ้ากรุงจีน ซึ่งเป็นอัศรมเหสีของพระร่วงเป็นผู้สร้างและเชื่อว่าได้มีการบูรณะใหม่ขึ้นมาในสมัยอยุธยาตอนต้น บางตำนานเชื่อว่า วัดนางพญา มีชื่อเดิมว่า วัดสมเด็จพระยา ซึ่งชื่อวัดนางพญาจะมีที่มาอย่างไรนั้นไม่สามารถสืบได้แน่ชัด เพราะชื่อวัดต่างๆ นั้นถูกกำหนดเรียกชื่อในภายหลัง วัดนางพญามีความโดดเด่นยิ่งนักในเรื่องลวดลายปูนปั้นที่สวยงาม ที่ผนังด้านทิศใต้มีการปั้นผนังทำเป็นรูปกึ่งมนุษย์กึ่งวานรกำลังวิ่ง แต่ถูกทำลายไปบางส่วน นอกจากนั้นยังทำเป็นรูปลวดลายพรรณพฤกษา และรูปเทพนมเป็นรูปแบบศิลปะสมัยอยุธยาตอนต้น ลวดลายพรรณพฤกษาและรูปเทพนมซึ่งเป็นฝีมือช่างชั้นครูจัดอยู่ในศิลปะสมัยอยุธยาตอนต้นราวพุทธศตวรรษที่ ๒๐-๒๑ ดังที่ อังคาร กัลยาณพงศ์ ได้เขียนบทกวีชื่อ “ศรีษณาลัย” ได้บรรยายอย่างได้ภาพพจน์ เห็นถึงความสวยงามและละเอียดลออว่า

บุหรธรันรื่องเกาะเครือวัลย์ กนกทิพย์บุหงาสวรรค์หอมหวาน
กลางวัดนางพญาช้านาน อวสานลั่นชื่อผีมือไทย

กวี อังคาร กัลยาณพงศ์ ได้เคยบอกเล่าเป็นพินัยกรรมกับคุณอนุเรณภรรยา ต่อหน้าเด็กชายภูหลวงและเด็กหญิงขวัญ ลูกสาวว่า หลังจากปลงศพแล้วให้นำอังคารมาฝัง ณ แผ่นดินเมืองศรีษณาลัย แผ่นดินที่หอมคุดังกลิ่นจันทร์กะพ้อ และนอกจากนี้อาจารย์เทพศิริ สุขโสภา ชาวเมืองสวรรคโลกได้บรรยายความงามลายปูนปั้นของวัดนางพญา ไว้ในนิยายเรื่อง “ร่างพระร่วง” ว่า “...ลวดลายปูนปั้นผนังวัดนางพญางามวิจิตรไหวพริ้วพริ้งพราว ลายดอกไม้มีชีวิต เปลี่ยนผนังปูนแข็งให้นุ่มละมุนราวผ้า่ม่านลูกไม้” วัดนางพญาจึงนับเป็นวัดที่สวยงาม จึงได้มีการนำลายเครือเถาที่ผนังวิหารวัดนางพญานั้นมาเป็นลวดลายทองโบราณจนเป็นอัตลักษณ์ของทองสุโขทัย

วัดนางพญา

ยอดรักนางพญา

ดอกไม้ในวัดร้างนางพญา
งามเด่นลายปูนปั้นขวัญแผ่นดิน
รำพึงจากวัดร้างใจกลางป่า
จากลายปูนเป็นลายทองผ่องอำพัน
ได้ยืนและได้ยล ยามมาเยือน
คงบ้านเก่าเมืองสวรรค์สรรค์สร้างมา
พลั่วไหวประหนึ่งว่ามีชีวิต
งามเฉิดฉายสดส่องต้องแสงจันทร์
อนุสรณ์สถานแห่งความรัก
จารึกรักนางพญา ยอดดวงใจ

วันเวลาล่วงผ่านละลานหิน
ถวิลศรัณว หวนคำรำรำพัน
ล้ำค่าหวงแหนดินแดนฝัน
เป็นของขวัญ ยาวนานกาลเวลา
รักเสมือนเรือนชานบ้านเคหา
รักศรัทธาผ่านวันคืนคงยืนยัน
สวयวิจิตรภาพนูนลายปูนปั้น
เหมือนภาพฝัน อันละมุน อุ่นละไม
แนบหนักด้วยศรัทธากว่าสิ่งไหน
ณ ศรีสังขาลย์ บ้านของเรา

บูชาไฟวัดเขาพนมเพลิง ยอดเขาศักดิ์สิทธิ์แห่งศรีสัชนาลัยโบราณ

เนินเขาพนมเพลิงไม่สูงนักแต่ก็ทำเอาหอบได้หากเดินอย่างรีบเร่ง การเดินขึ้นวัดเขาพนมเพลิงต้องใช้จิ้งหะกั่วเท้าให้สัมพันธ์กับการหายใจเข้าออกแล้วจะทำให้ไม่เหนื่อย บันไดศิลาแลงขนาดใหญ่พอมๆ กับบันไดทางขึ้นเขาพระวิหาร ทำให้เดินสบาย ส่วนทัศนียภาพโดยรอบเป็นต้นไม้เขียวขจีทำให้สบายตาสบายใจไม่น้อย วัดเขาพนมเพลิงเป็นวัดที่สร้างจากความเชื่อการสร้างวัดกลางเมืองเป็นศูนย์กลางจักรวาล ตั้งแต่โบราณเมืองศรีสัชนาลัยมีการนำคัมภีร์และคำสอนของพระพุทธศาสนาจากลังกาเข้ามาสู่เมืองศรีสัชนาลัยเป็นจำนวนมาก ในพงศาวดารเหนือได้จารึกในส่วนที่เกี่ยวกับการสร้างเมืองสวรรคโลกโดยได้กำหนดให้เขาพนมเพลิงอยู่กลางเมืองและสร้างวัดไว้บนเขาพนมเพลิงว่า “กล่าวสำหรับเขาพนมเพลิงนั้นเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ สำหรับประกอบพิธีบูชาไฟ” ในพงศาวดารเหนือยังกล่าวถึงฤาษีสัชนาลัยสั่งสอนบาตรมราชว่า “สุเจ้าจงเอาพนมเพลิงเข้าไว้ในเมือง เป็นที่สร้างพรตบูชาคุณผู้เฒ่าจะสั่งสอน จงทำตามคำ” เขาพนมเพลิง จึงเป็นสถานที่สำคัญในการประกอบพิธีบำเพ็ญพรตด้วยเป็นชัยภูมิอันเหมาะสม

วัดเขาพนมเพลิงตั้งอยู่บนสันเขาเดียวกับวัดเขาสวรรณคีรีในกำแพงเมืองโบราณสถานที่สำคัญคือเจดีย์ประธานทรงกลมก่อด้วยศิลาแลง ตั้งแต่ก้านฉัตรขึ้นไปพังทลายหมด มณฑปก่อด้วยศิลาแลงฐานสี่เหลี่ยมจัตุรัสยกพื้นสูง มีบันไดขึ้นมณฑปชาวบ้านเรียกว่าศาลเจ้าแม่ละอองสำลีซึ่งเป็นที่เคารพสักการะของชาวเมืองและผู้คนต่างถิ่น

ในช่วงต้นฤดูฝน ยามรุ่งสางดอกแคนาจะเบ่งบานและร่วงเต็มลานดินสมัยโบราณนายพรานจะใช้การเคลื่อนไหวของดอกแคนาในเวลากลางคืนเป็นจุดหมายตาแล้วยิงไปที่จุดนั้น เพราะแก้งวงนิยมนกินเป็นอาหาร

ภรรยาข้าราชการกรมศิลปากรเคยเล่าให้ฟังว่า...

“ราวปี ๒๕๐๘ ตอนคลอดลูกน้อยได้นอนอยู่ไฟที่บ้านพักกรมแก้งหลวงโดยลำพัง ในคืนเดือนหงายได้เห็นชบวนคนถือโคมไฟจากวัดเขาพนมเพลิงเดินลงมาที่แก้งหลวงเป็นที่อัศจรรย์ใจ กลัวจนขนหัวลุก แต่ไม่อาจวิ่งหนีไปไหนได้ด้วยยังมีลูกน้อยอยู่ เหตุการณ์อันปาฏิหาริย์นั้นเห็นจนชินตาจนเหมือนเหตุการณ์ปกติที่มักพบในคืนวันเพ็ญ”

ชื่อเขาพนมเพลิงและการบูชาไฟนี้ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๖ ทรงกล่าวว่า “... แต่ถ้าแม่ได้บูชาคุณพระนพมาศนี่จริง น่าจะไปบูชาบนยอดเขาที่เรียกว่าสวรรณคีรี ซึ่งเป็นยอดสูง และชื่อพนมเพลิงน่าจะมุ่งเรียกรวมเข้าทั้งสองยอดเป็นเขาอันเดียว ชื่อสวรรณคีรีน่าจะเป็นชื่อที่เกิดขึ้นภายหลัง...

ภูเขาทองวัดเขาสุวรรณคีรี ใจบ้านใจเมืองศรีสะเกษลายโบราณ

จากเขาพนมเพลิง มีบันไดศิลาแลงให้เดินไปยังวัดเขาสุวรรณคีรีได้เพียงระยะ
สุดสายตา สามารถมองเห็นเจดีย์ประธานทรงระฆังขนาดใหญ่ก่อด้วยศิลาแลงเป็น
จุดหมายตา ฐานของเจดีย์ทำสูงขึ้นไปถึง ๕ ชั้น ลานชั้นต่างๆ ของเจดีย์ประธานมี
ขนาดกว้างขวาง สันนิษฐานว่าใช้สำหรับเป็นลานประทักษิณ มีซุ้มพระทั้ง ๔ ด้าน
ตรงก้านฉัตรมีพระพุทธรูปปูนปั้นปางลีลารอบก้านฉัตรเช่นเดียวกับวัดช้างล้อม
ตั้งอยู่บนฐานสี่เหลี่ยมจัตุรัสซ้อนกันสามชั้นด้านหน้าเจดีย์ เป็นวิหารขนาด ๓/ ห่อง
ฐานวิหารและเจดีย์รายก่อด้วยศิลาแลง เจดีย์ประธานของวัดเขาสุวรรณคีรีตั้งอยู่
บนยอดเขากลางเมืองศรีสะเกษลาย เป็นเจดีย์ขนาดใหญ่ การก่อสร้างเจดีย์ที่อยู่บน
ที่สูงย่อมต้องใช้เวลานาน รวมทั้งที่ตั้งของวัดอยู่สูงกว่าพระราชนันเป็นที่ประทับ
ของกษัตริย์ สามัญชนย่อมไม่สามารถสร้างได้ จากข้อสังเกตนี้จึงมีผู้รู้บางท่าน
ตั้งสมมติฐานว่า เจดีย์วัดเขาสุวรรณคีรีแห่งนี้น่าจะเป็นเจดีย์ที่พ่อขุนรามคำแหง
ทรงสร้างขึ้นตามที่ปรากฏในศิลาจารึกหลักที่ ๑

เขาทองกลางเมือง เป็นคติความเชื่อว่าเป็นสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ หรืออีกนัยหนึ่งอาจเป็นความเชื่อเรื่องเขาพระสุเมรุ ตามคติในศาสนาพราหมณ์และพระพุทธศาสนานั้นคือ ภูเขาที่เป็นหลักของโลกตั้งอยู่จุดศูนย์กลางของโลกหรือจักรวาล เป็นที่อยู่ของสิ่งมีชีวิตในภพและภูมิต่าง ๆ ตั้งแต่สัตว์นรก สัตว์เดรัจฉานไปถึงมนุษย์ นาค ครุฑ ยักษ์มาร คนธรรพ์ ฤๅษี และเทวดา โดยมีปลาอานนท์หนุนอยู่รอบๆ เขาพระสุเมรุ

จิตร ภูมิศักดิ์ เคยบรรยายไว้ว่า เมืองเชลียง ศรีลังกาลัย มีเขาพระศรีอยู่หลังเมืองเหมือนหลวงพระบางมีดอยจอมทองอยู่กลางเมือง เป็นใจบ้านใจเมือง เหมือนดอยจอมทอง พะเยาและเชียงราย รอบวัดเขาสวรรณคีรีมีเสาประทีปโคมไฟแวดล้อมกลางคืนถ้าจุดโคมแล้วคงเหมือนวิมานลอยอยู่เหนือเมืองสวรรค์โลก

เมื่อสังเกตจากกลุ่มโบราณสถานสำคัญแล้วยังมีเหตุผลสอดคล้องกัน แต่เป็นที่น่าเสียดายที่ปัจจุบันเหลือเพียงเสาและฐานวิหารเท่านั้น บริเวณชั้นสูงสุดของฐานเจดีย์ประธานมองไปด้านหลังเห็นทิวทัศน์ที่สวยงามของอุทยานประวัติศาสตร์ศรีลังกาลัยได้รอบทิศ ชาวบ้านเชื่อว่า ในสมัยโบราณนั้น วัดเขาสวรรณคีรีใช้เป็นหอคอยสังเกตเหตุการณ์บ้านเมือง ใช้สอดแนมระงับภัยจากข้าศึก มองเห็นอริราชศัตรูได้ทั้ง ๓๖๐ องศา วัดเขาสวรรณคีรีอยู่ทางทิศตะวันตก ในเทือกเขาเดียวกันกับวัดเขาพนมเพลิง ถ้าเดินเท้าขึ้นมาจากด้านวัดเขาพนมเพลิงไปทางทิศตะวันตกจะมีทางเดินเชื่อมถึงกันด้วยบันไดศิลาแลงขนาดกว้างเกือบ ๖ เมตร ลงจากวัดเขาสวรรณคีรีก็มีทางแยกลงมาทางด้านขวา ไม่ต้องเดินย้อนกลับไ้วัดเขาพนมเพลิง และลงมายังด้านล่างซึ่งมีทางเดินเชื่อมไปยังทางขึ้นวัดเขาพนมเพลิงได้เช่นกัน

พ่อขุนรามคำแหงได้ขุดเอาพระธาตุขึ้นมา ทำบุชาก่อนฝังลงไว้ที่วัดช้างล้อม

บริเวณเชิงเขาพระศรีมีหนองน้ำอยู่แห่งหนึ่ง ชาวบ้านเรียกว่า หนองช้าง ปัจจุบันอยู่บริเวณพระบรมราชานุสาวรีย์พญาลิไทเมืองศรีษณาลัย บางท่านสันนิษฐานว่า หนองช้างน่าจะอยู่บริเวณวัดสระปทุม ใกล้ๆ กันมีบ่อน้ำที่มีช้างมากินน้ำเป็นประจำ เรียกว่า บ่อช้างลัวง ชาวบ้านเล่าถึงช้างที่อยู่ในละแวกนี้ว่า เหล่าช้างมักออกหากินในเวลากลางคืน พอช้างเห็นชาวบ้านหรือช้างตกใจกลัวก็จะวิ่งเข้าไปในเขตอุทยานบริเวณวัดช้างล้อมแล้วหายไป ชาวบ้านที่ออกติดตามก็ตามไม่ทันและไม่เจอโคลงช้างนั้นเลย บางคนว่าช้างที่วิ่งหนีหายไปคือช้างที่ยืนล้อมฐานเจดีย์วัดช้างล้อม

วัดช้างล้อม มีเจดีย์ทรงลังกาดั้งอยู่บนฐานประทักษิณรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส มีช้างปูนปั้นเต็มตัวล้อมรอบ จึงเป็นที่มาของชื่อโดยรอบฐานทั้ง ๔ ด้าน รวม ๓๙ เชือก ลักษณะพิเศษของวัดช้างล้อม คือ บริเวณพื้นฐานรอบพระเจดีย์ใหญ่ปูด้วยศิลาแลงจนเต็ม ระหว่างช้างรอบ ๓๙ เชือก มีเสาประทีปและโคมที่สร้างเป็นรูปดอกบัวใหญ่เคลือบสีขาวเจาะลวดลายเป็นช่องอย่างประณีต สวยงามเพื่อให้แสงลอดออกมา เมื่อจุดโคมทั้งหมดพร้อมกันย่อมทำให้พระเจดีย์ยามต้องแสง

ประทับ ด้วยเหลืองอร่ามดงามควรค่าแก่องค์มหาเจดีย์ที่ประดิษฐานพระธาตุ
ดังในศิลาจารึกหลักที่ ๑ จารึกไว้ว่า ปี ๑๘๒๙ พ่อขุนรามคำแหงได้ขุดเอาพระธาตุ
ขึ้นมาทำบูชาและเฉลิมฉลอง หลังจากนั้นก็ฝังลงในใจกลางเมืองศรีสัชนาลัยและ
ก่อเจดีย์ทับลงไป เมื่อมีการตรวจสอบที่ตั้งวัดข้างล้อมแล้วพบว่าอยู่กึ่งกลางระหว่าง
กำแพงเมืองศรีสัชนาลัย จึงเชื่อได้ว่าเป็นวัดเดียวกับวัดที่จารึกไว้ เมื่อครั้งมีการ
ขุดแต่งได้พบกระดูกสังคโลก เต้าปูนสัมฤทธิ์ พระหัตถ์พระพุทธรูปสัมฤทธิ์และ
ปูนปั้นรูปยักษ์ยืนถือตะบองสูง ๑๔ เซนติเมตร ตรงเชิงบันไดฐานทักษิณตะวันตก
รวมทั้งเงินตราสมัยสุโขทัยทำด้วยเงินมีรูปช้างอยู่กลางวงกลมอีกด้วย

เหมือนภาพวาดสะท้อนความย้อนยุค
ยิ่งพิศเพ่งยิ่งอุ่นรักถักคืนวัน
เรื่อเรื่อเรื่องเรื่องราวระยิบระยับ
จิตรกรเสกสรรค์สรรค์ใด
เหมือนเดินเข้าไปในภาพวาด
วัดเจดีย์เจ็ดแถวแนวพิมาน
สัญญาะวิณีเจดีย์ดอกบัว
ศรีมิ่งเมือง ศรีมิ่งวัด ยิ่งจัดใจ
ดอกไม้ในลานวัดโบราณ
ย้อนรอยวิถีบ้านผ่านปีเดือน
เมื่อได้เข้ามาในภาพวาด
วัฒนธรรมในวิถีสีทึมเทา

จารึกสุโขลงในดวงใจฉัน
รวีแสงแข่งชันจรจรโลงใจ
ลัสม์สรวิบวัชระยับไส
บรรจงแต้มพงไพรเป็นวิมาน
เกือบพลาดไม้ได้มา พุทธสถาน
เด่นตะหง่านพุทธศิลป์สุโขทัย
หมอกสลับเลื่อนรางม่านจางไส
ยิ่งอุ่นโอบอ้อมยามยลเยียน
รำลึกอดีตกาลวราดล้อยเคลื่อน
ศิลปะย้าเตือนอดีตเรา
รักสิสันธรรมาติภาพวาดเก่า
กลับแสนหวานหนอเจ้าดอกหัวใจ

วัดเจติยเจ็ดแถว

สุสานหลวงของราชวงศ์พระร่วง แห่งศรีสัชนาลัย

เจติยที่ร่ายจำนวนมากถึง ๓๓ องค์นั้นเชื่อว่าเป็นสุสานหลวง สถานที่เก็บอัฐิของราชวงศ์พระร่วงศรีสัชนาลัย เมื่อครั้งขุดสำรวจได้พบโครงกระดูก ซึ่งสันนิษฐานว่าเป็นโครงกระดูกพระเถระ ด้วยพบเศษผ้าลักษณะคล้ายจีวรอยู่ และจารึกอักษรขอมบนแผ่นเงิน รวมทั้งชิ้นส่วนของช้างสังคโลกขนาดเล็กยื่นล้อมกันเป็นวงกลม เจติยจำนวน ๓๓ องค์เป็นเจติยที่สร้างโดยรับอิทธิพลจากศิลปะจากที่ต่างๆ เช่น จากลังกา พุกาม ศรีวิชัย และศิลปะแบบทวารวดี นอกจากนั้นยังพบยอดเจติยแบบกลีบขนุนลูกฟักทอง ๓ ยอด ยอดเจติยแบบนี้พบที่เมืองอุทอง จังหวัดสุพรรณบุรี และยังพบเจติยรายฐานสี่เหลี่ยมจัตุรัสยอดเป็นทรงกลม ในโถงซุ้มมีภาพจิตรกรรมภาพเขียนพุทธประวัติ พระพุทธรูป พระพุทธเจ้า และเหล่าเทวดา สมัยสุโขทัย ซึ่งหาได้ยากจิตรกรรมนี้ เขียนอยู่บนฝาผนังเจติยทรงสูงแบบศรีวิชัย ปัจจุบันเลือนไปมากแต่ได้คัดลอกไปแสดงไว้ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติรามคำแหง ยังมีเจติยทรงปราสาทที่สวยงามโดดเด่น ซุ้มทางด้านตะวันตกมีพระพุทธรูปปางนาคปรกสมัยสุโขทัยที่สวยงามจับใจของผู้พบเห็น

ต้นแบบวัดในพระราชวัง วัดสวนแก้วอุทยานน้อย

ต้นแบบวัดในวังจากโบราณถึงปัจจุบันใกล้ๆ กับที่ตั้งกับเขตซึ่งสันนิษฐานว่าเป็นพระราชวังโบราณของเมืองศรีสขาลัยมาก่อน เป็นที่ตั้งของวัดสวนแก้วอุทยานน้อยหรือวัดสระแก้ว ที่ชาวบ้านเคยเรียกตั้งอยู่ส่วนท้ายของวัง วัดนี้รวมทั้งสิ่งก่อสร้างที่เรียกว่าหลักเมืองทางด้านหน้าเป็นองค์ประกอบใหญ่ของเขตวังทั้งหมด ไม่ได้เป็นหมู่พระอารามที่ตั้งอยู่อย่างเป็นเอกเทศ พื้นที่ของวัดสวนแก้วอุทยานน้อยเป็นแผนผังรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าด้านเหนือวัดมีคูน้ำซึ่งเชื่อมต่อเป็นแนวยาวมาจากเชิงเขาพนมเพลิงผ่านวัดสวนแก้วอุทยานน้อยเข้าไปกลางพื้นที่ของเขตวังอีกต่อหนึ่ง ไม่ไกลจากคูน้ำด้านเหนือ มีร่องรอยของสระขุดทรงกลมอยู่สระหนึ่งเรียกว่า “สระแก้ว” โดยชื่อสระนี้เป็นต้นกำเนิดชื่อเรียกเดิมของวัด คือ วัดสระแก้ว ซึ่งพบอยู่ในเขตพระราชฐานสำคัญของไทยโบราณแต่ก่อนหลายแห่ง เช่น พระราชวังหลวงที่กรุงศรีอยุธยา และกรุงรัตนโกสินทร์ สระแก้วเป็นสระโบราณตามเขตพระราชวังโบราณเมืองสุโขทัย ในเขตกำแพงเมืองศรีสขาลัยแหล่งที่มีสระขุดพบอยู่เพียงไม่กี่แห่ง

สิ่งก่อสร้างหลักของวัดประกอบด้วยเจดีย์ประธานทรงพุ่มข้าวบิณฑ์แบบสุโขทัยอยู่กึ่งกลางเป็นงานสร้างในสมัยสุโขทัยที่เกิดจากการ จำลองรูปดอกบัวตูมในธรรมชาติจริง นำมาออกแบบเป็นงานสถาปัตยกรรมในพุทธศาสนา ยอดของเจดีย์จึงปรากฏปูนปั้นเป็นรูปกลีบบัวประดับอยู่ สถาปัตยกรรมชิ้นเอกของสุโขทัยชิ้นนี้ในทางศิลปะเชื่อว่าได้รับอิทธิพลอย่างหลากหลายและผสมผสานเข้าด้วยกัน มีเรือนธาตุจากปราสาทแบบเขมร ลวดบัวประดับแบบล้านนา ส่วนยอดไม่มีปลีลังก์เป็นวงแหวนซ้อนขึ้นจากพม่า และฐานหน้ากระดานซ้อนขึ้นแบบลังกา

บน : วัดสวนแก้วอุทยานน้อย
ล่าง : วัดสวนแก้วอุทยานใหญ่

เจ้าคณะวัดมหาธาตุฝ่ายขวา ในวัดสวนแก้วอุทยานใหญ่

วัดสวนแก้วอุทยานใหญ่ เดิมชื่อว่า คือ วัดมหาธาตุ พระราชพงศาวดารเหนือ กล่าวว่าเป็นที่อยู่ของพระครูบาโชติหรือพระญาณโชติ คณะวัดมหาธาตุฝ่ายขวา ซึ่งคณะสงฆ์สมัยโบราณ เมืองศรีสัชนาลัยได้แบ่งการปกครองคณะสงฆ์ออกเป็น ๒ คณะ คือ คามวาสีและอรัญวาสี การจัดระเบียบการปกครองคณะสงฆ์เป็น ฝ่ายขวาและฝ่ายซ้าย มีราชทินนาม สำหรับสังฆนายกตามแบบลังกา ฝ่ายขวามี พระสังฆราชอยู่วัดมหาธาตุ และมีพระครูอยู่วัดต่างๆ เป็นสังฆนายกชั้นรองลงมา อีก ๓ รูป ฝ่ายซ้ายมีพระครูธรรมราชาอยู่วัดไตรภูมิป่าแก้ว และพระครูวัดต่างๆ เป็นสังฆนายกรองลงมาอีก ๒ รูป ในสมัยนี้น่าจะมีพระสังฆราชมากกว่าหนึ่งรูป เพราะราชอาณาจักร มีทั้งเมืองในปกครองโดยตรง และเมืองประเทศราชที่มีกษัตริย์ หรือเจ้าเมืองครอง จึงน่าจะมีสังฆราชเป็นของตนเองด้วย

พุทธศตวรรษที่ ๑๘ ประชาชนในดินแดนศรีสัชนาลัย สุโขทัยได้รับนับถือ พระพุทธศาสนา แบบเถรวาทเดิมสมัยพระเจ้าอโศกมหาราช แบบมหายาน แบบเถรวาทอย่างพุทธามและแบบเถรวาทอย่างลังกา สืบต่อกันมา

วัดสวนแก้วอุทยานใหญ่เป็นวัดที่เจ้าคณะวัดมหาธาตุฝ่ายขวาใช้จำวัด จึงเชื่อได้ว่าเป็นวัดโบราณที่มีความสำคัญ มีเจดีย์ประธานทรงกลม ก่อด้วยศิลาแลง องค์ระฆังได้พังทลายลง วัดตั้งอยู่ในกำแพงเมืองใกล้ๆ กับวัดเจติยเจ็ดแถว และวัดนางพญา

ราหูอมจันทร์ที่วัดราหู

ศิลปะปูนปั้นรูปหน้ากาลราหูอมจันทร์ที่ค้นพบในวัดแห่งนี้เป็นที่มาของชื่อวัดราหู ตามที่ชาวบ้านเรียกขานซึ่งปูนปั้นพระราหูนั้นได้รับอิทธิพลจากลังกา ซึ่งมีการเชื่อมสัมพันธ์ไมตรีกับเมืองศรีสัตนาแลย์ ตามประวัติพระราหู เมื่อเกิดมามีกายเป็นยักษ์และมีหางเป็นนาค ในอดีตชาติพระราหูได้เกิดมาเป็นน้องร่วมท้องเดียวกันกับพระอาทิตย์และพระจันทร์ โดยพระราหูเกิดเป็นน้องสุดท้อง ครั้งหนึ่ง พระราหูได้ร่วมทำบุญถวายพระที่มารับบิณฑบาตรร่วมกับพี่ทั้งสองคน พระอาทิตย์ตักบาตรในครั้งนั้นด้วยภาชนะทอง พระจันทร์ตักบาตรด้วยภาชนะเงิน ส่วนพระราหูตักบาตรด้วยภาชนะที่ทำมาจากกะลามะพร้าว เมื่อทั้งสามพี่น้องได้มาเกิดเป็นเทวดานพเคราะห์ พระอาทิตย์จึงมีรัศมีและวรรณะเปล่งปลั่งดุจทองคำ พระจันทร์มีรัศมีและวรรณะ

เป็นสีขาวสว่างดูจเงิน และพระราหูมีรัศมีและวรรณะเป็นสีนิลออกไปทางทองแดง บางตำราก็ว่าพระราหูมีรัศมีและวรรณะออกไปทางดำ เมื่อครั้งที่เหล่าเทวดาได้ทำพิธีกวณเกษียรสมุทรเพื่อให้ได้น้ำอมฤตนั้นมีทั้งเทวดาและยักษ์ทั้งหลายเข้าร่วมทำพิธี เมื่อทำพิธีสำเร็จพระราหูได้ลอบดื่มน้ำอมฤต พระอาทิตย์และพระจันทร์เห็นจึงรีบเอาความนั้นไปทูลพระวิษณุฯ ทรงทราบจึงขว้างจักรตัดไปถูกกลางตัวพระราหูขาดเป็นสองท่อน แต่ด้วยว่าน้ำอมฤตที่พระราหูได้ดื่มนั้นไหลไปจนถึงกลางตัวพระราหูแล้วพอดี ครึ่งบนของพระราหูที่ถูกตัดออกจึงเป็นอมตะ เมื่อใดก็ตามที่พระราหูได้พบพระอาทิตย์หรือพระจันทร์ พระราหูก็จะกลืนกินด้วยความโกรธแค้น แต่อมไว้ในปากได้ไม่นานก็ต้องคายออกมาเพราะทนความร้อนและรัศมีของเทวดา นพเคราะห์ทั้งสองไม่ได้ เกิดเป็นเหตุของปรากฏการณ์สุริยุปราคาและจันทรุปราคา ตามคติความเชื่อของคนโบราณ

วัดราหู มีเจดีย์ประธานทรงดอกบัวตูม ศิลปะซึ่งเป็นอัตลักษณ์อันโดดเด่นของสุโขทัย ด้านหน้าเป็นวิหารและเจดีย์รายทรงกลม ๕ องค์ กำแพงแก้วก่อด้วยศิลาแลง วัดโบราณในศรีสัชนาลัยหากมองไกลๆ จึงเห็นเจดีย์สีน้ำตาลของก้อนแลงแทรกตัวอยู่ในป่าสีเขียวเป็นภาพที่น่าประทับใจของผู้พบเห็น

ถัดจากวัดราหูเพียงระยะเดินเห็้อไม่ทันซิมดีก็จะพบเจดีย์ทรงระฆังประธานของวัดสระไช้หน้า วัดที่มีชื่ออันบ่งบอกถึงความอยู่ดีกินดีของคนศรีสัชนาลัย

ธัญญาหารบริบูรณ์ที่วัดสระไข่น้ำ

วัดสระไข่น้ำ เป็นชื่อที่ชาวบ้านเรียกเพราะด้วยบริเวณด้านหน้าและด้านหลังของวัดมีสระน้ำที่มีไข่น้ำลอยอยู่เต็มไปหมด เมื่อถึงหน้าแล้งแม่น้ำจะแห้งจนเห็นดินกันบ่อ ไม่มีสิ่งมีชีวิตใดอาศัยอยู่ได้ แต่เข้าฤดูฝนเมื่อใดก็จะมีไข่น้ำเกิดขึ้นเองโดยธรรมชาติทุกครั้งไป และเป็นเช่นนั้นมายาวนานนับร้อยๆ ปี ไข่น้ำจากวัดนี้ เป็นแหล่งอาหารของชาวเมืองศรีสัชนาลัย ชุมชนกับวัดจึงได้พึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน ผูกพันกับวิถีธรรมชาติตั้งแต่โบราณกาล

เจดีย์ประธานทรงระฆังของวัดก่อด้วยศิลาแลงทรงกลมสภาพค่อนข้างสมบูรณ์ฐานชั้นแรกมีร่องรอยของซุ้มพระประดับทั้ง ๔ ด้าน มณฑปผนังเป็นรูปสี่เหลี่ยมหลังคารูปโค้งแหลม ก่อศิลาแลงเหลื่อมเข้าหากันเป็นส่วนยอดหลังคา ด้านหน้ามีทางเข้า ภายในประดิษฐานพระพุทธรูปนั่งปางมารวิชัยไว้เป็นที่เคารพนับถือของชาวเมืองศรีสัชนาลัย

ชาวศรีสัชนาลัยเป็นคนกตัญญูเช่นเดียวกับชาวสุโขทัย ตามคำสอนของพ่อขุนรามคำแหง รักทำบุญให้ทาน รักษาศีล สร้างวัดวาอารามจำนวนมากมาเพื่อสืบทอดพระพุทธศาสนา ทำให้วัดโบราณทั้งในและนอกกำแพงเมืองศรีสัชนาลัยมิให้เห็นเป็นจำนวนมาก ผู้คนกับวัดอาศัยอยู่ร่วมกัน นายดิเรก เดือนแจ่ม ชาวบ้านเกาะน้อย เล่าให้ฟังว่า “สมัยก่อนยังมีการเลี้ยงวัวเลี้ยงควายทำนํานั้นยังมีคนเอาเชือกควายไปผูกล่ามไว้กับแขนองค์พระ”

จารึกตัวอักษรสุโขทัยชื่อนางพิมพ์ที่วัดยายตา

ภาพปูม่านยาม่าน กระซิบรักที่วัดภูมินทร์ จังหวัดน่าน คือภาพที่ผู้เขียนเมืองน่านประทับใจ หากเป็นที่ศรีสัชนาลัยต้องชมศิลปะภาพปูนปั้นรูปยายตาพลอตรักกัน เพราะภาพนี้ทำให้ชาวบ้านเรียกว่า วัดยายตา การสร้างวัดแต่โบราณประชาชนมีจิตศรัทธาในพุทธศาสนา เมื่ออพยพไปตั้งถิ่นฐานอยู่ที่ไหนก็มักสร้างวัดแล้วนิมนต์พระสงฆ์ไปพำนักอยู่ เพื่อให้พุทธศาสนิกชน บำเพ็ญกุศล ประกอบศาสนกิจตามประเพณี วัดยายตา ก็น่าจะเป็นความเชื่อเกี่ยวกับการสร้างวัดในสมัยโบราณ แม้จะสร้างอยู่นอกกำแพงเมืองแต่ก็โอ้อ่าไม่แพ้วัดที่อยู่ในกำแพงเมืองด้วยปรากฏฐานของพระประธานประทับนั่ง ปางมารวิชัยมีขนาดหน้าตักถึง ๓๐ ฟุต มีพระประธานองค์ใหญ่เป็นศูนย์กลาง มีคูน้ำล้อมรอบวัดเป็นขอบเขตอุทกสีมา ปัจจุบันดินแดนแล้วแต่ยังพอเห็นร่องรอยคูน้ำให้พอสังเกตได้บ้าง มีมณฑปขนาดใหญ่เป็นประธานของวัด ใช้โครงสร้างเสารับน้ำหนัก ผนังจึงไม่หนาเหมือนมณฑปทั่วไปของเมืองศรีสัชนาลัย ด้านขวามือของพระประธานมีเสาดิลาแลงเล็ก ๆ จำนวน ๖ เสา คือที่ตั้งของธรรมาสน์ ลานปลูกต้นโพธิ์ด้านหลังมณฑป และซุ้มพระที่ก่อด้วยศิลาแลงทั้งหลัง หลังคาใช้ก้อนศิลาแลงก่อเป็นวงโค้งก่อเชื่อมกัน นอกจากนั้นยังพบกระเบื้องเคลือบสีเขียวจารึกตัวอักษรสุโขทัยตอนปลาย จารึกชื่อ นางพิมพ์อายุราวพุทธศตวรรษที่ ๑๘-๒๑ ผนังมณฑปตกแต่งด้วยลวดลายปูนปั้นเป็นภาพพุทธประวัติ และลวดลายพรรณพฤกษาอย่างสวยงาม น่าเสียดายที่ปัจจุบันลวดลายพฤกษาไม่เหลือหลักฐานปรากฏให้เห็นแล้ว

วัดโบราณเดิมมีป่าไผ่จำนวนมากปกคลุม ชาวบ้านนิยมเข้ามาหาหน่อไม้ ครั้นแดดจัดหรือฝนตกก็วิ่งเข้าไปหลบฝนในโบสถ์ วิหาร เมื่อเข้าไปหลบแดดหลบฝน คน วัดและศาสนาจึงผูกพันมาตั้งแต่ครั้งโบราณ

หอมลมป่าที่วัดห้วยโชน

วัดห้วยโชน อยู่ติดกับชายป่านอกกำแพงเมืองศรีษณาลัยทางทิศเหนือ ห่างจากประตูเมืองด้านทิศตะวันตกเฉียงเหนือประมาณ ๔๐๐ เมตรเป็นวัดที่มีชื่อแปลก อีกวัดหนึ่ง ชื่อวัดที่ศรีษณาลัยส่วนใหญ่เรียกตามภูมินามที่เห็น เช่น วัดเจดีย์เอน วัดช้างล้อม แต่กลับไม่ปรากฏหลักฐานการค้นพบหรือมีห้วยโชนตามชื่อวัด มีวิหารก่อด้วยศิลาแลง ในมณฑปประดิษฐานพระพุทธรูปปางประทานอภัย มีพระอรหันต์สาวกยืนประนมมือทั้งด้านซ้ายและด้านขวาบนผนัง มีร่องรอยของการลงสีแดงชาดด้านหน้าของมณฑปเป็นวิหารเจาะช่องแสงได้รับอิทธิพลการสร้างแบบขอม ด้านหลังของมณฑปเป็นเจดีย์ประธานที่มีฐานเชิงสี่เหลี่ยมและมีบันไดด้านหน้า แบบฐานเชิงของเจดีย์ทรงดอกบัวตูม บนชั้นถัดขึ้นไปเป็นฐานกลมเหมือนเจดีย์ทรงระฆัง มุมที่ผนังทั้งสองด้านประดิษฐานพระพุทธรูปปูนปั้นนูนสูงรูปพระสาวกจำนวน ๖ องค์ ปัจจุบันเหลือเพียง ๓ องค์ เจดีย์ประธานทรงกลมมีซุ้มพระทั้ง ๔ ด้าน เจดีย์ประธานองค์ก่อด้วยศิลาแลง เดิมอาจจะเจดีย์ทรงดอกบัวตูมแล้วจึงถูกปฏิสังขรณ์ให้เป็นเจดีย์ทรงกลม ที่มีสถาปัตยกรรมที่โดดเด่น คือ มณฑปพระอัฐารสที่อยู่ท้ายวิหาร

เมื่อครั้งยังไม่มีการบูรณะ ยังไม่ได้ขึ้นทะเบียนโบราณสถาน ชาวบ้านเล่าว่า วัดในเมืองศรีสัชชนาลัยส่วนมากมีบรรดาผู้ลักลอบขุดสมบัติภายในวัดโบราณ ผู้ลักลอบขุดสมบัติเหล่านี้มีวิธีการสังเกตว่าสมบัติของวัดอยู่ที่ใดให้ดูที่จุดตกของ สายตาของพระพุทธรูปที่เป็นพระประธานว่ามุมของสายตาดกลงที่ตำแหน่งใด ตำแหน่งนั้นส่วนมากจะเป็นที่ซ่อนกรุสมบัติ หากแต่เมื่อเริ่มขุดได้ไม่นานทองพังกลับ มีดครีมี เกิดพายุกระหน่ำ ฟ้าผ่าลงมาน่าอัศจรรย์ใจ สายตาของพระประธาน ที่มองมายังตำแหน่งที่มีการขุดนั้นก็บิดตาลงทำให้บรรดาเหล่านักขุดต่างเกรงกลัววิ่ง หนีกันจ้าละหวั่น และจับใช้หัวโกรนไปตามๆ กัน ชาวบ้านบางคนเชื่อว่า การจัดงาน รื่นเรีนนั้นมักจัดอยู่นอกเขตกำแพงเมือง วัดหัวโขนนั่นน่าจะเป็นสถานที่ๆ ใช้จัดงาน รื่นเรีน โขน ลิเก ระบำรำฟ้อนนั่นเอง ชาวบ้านยังเชื่อว่า พระเลื้อวัดขอบงานรื่นเรีน การระบำรำฟ้อน ต่อมาจึงเรียกว่า วัดหัวโขนมาตลอด ส่วนจะจริงเท็จอย่างไรนั้น ก็นับเป็นประเด็นที่น่าสนใจและน่าศึกษาอยู่ไม่น้อย

วัดพญาคำหรือวัดกัลยาณวนาวาส

ชื่อวัดพญาคำนั้นได้มาจากการขุดพบพระพิมพ์นางพญาเนื้อสีด้าเป็นจำนวนมาก จากการขุดพบจารึกในสมัยสุโขทัยเดิมชื่อวัดกัลยาณวนาวาส มีมณฑปประธานก่อด้วยศิลาแลง มีหลังคาคล้ายรูปประทุนเรือหรือทรงคันธนู ก่อโดยวิธีเรียงศิลาแลงเหลื่อมเข้าหากัน ในมณฑปแบ่งเป็นคูหา ด้านหน้าประดิษฐานพระพุทธรูปปางมารวิชัยแต่ชำรุดไปมากแล้ว คูหาด้านหลังประดิษฐานพระพุทธรูป ๒ หรือ ๓ องค์ ตรงกลางเป็นพระพุทธรูปยืน จากภาพถ่ายเก่าพบว่าด้านทิศใต้ของมณฑปมีเจดีย์รายทรงดอกบัวตูมอยู่ ๑ องค์ เป็นที่นาเสียดยอดอย่างยิ่งที่ปัจจุบันสูญหายไปแล้ว มีมณฑปและเจดีย์รายมากที่สุดแห่งหนึ่งของเมืองศรีษณาลัย ทางด้านทิศตะวันตกของวัดพบฐานอาคารศิลาแลงซึ่งเป็นเขตสังฆาวาส ซึ่งต่างจากกุฏิสงฆ์ที่มีกลาร่างด้วยไม้ทั้งหลัง จากจารึกวัดป่าแดงสันนิษฐานว่าเป็นวัดสำหรับจำพรรษาของพระสังฆราชฝ่ายอรัญวาสี

บัวลอย ประโลม ชาวสวนมะม่วง ชุมชนหนองช้างในเมืองเก่าศรีสัชนาลัยเล่าให้ฟังว่า ทุกวันนี้เมื่อจะกินข้าวต้องร้องบอกชวนตาคำมากินด้วยกัน เวลาจะตักน้ำในบ่อก็ต้องบอกตาคำและถ้าไม่ยอมยกถูกเกณฑ์เป็นทหารก็ต้องมาบนบานศาลกล่าวกับตาคำแล้วจะแคล้วคลาด จับได้ใบคำ

การสร้างวัด สร้างเจดีย์ เพื่อถวายเป็นพุทธบูชาปรากฏให้เห็นมาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ไม่ว่าชื่อวัดจะมีความเป็นมาอย่างไร แม้วัดจะเก่าแก่ ผุพังเพียงใดก็ตาม ศรัทธาและความเชื่อยังคงฝังแน่นและเมื่อมาที่วัดพญาดำจึงปรากฏเห็นเครื่องเช่นเครื่องไห้ว หรือพบเห็นชาวบ้านมาบนตาคำเสมอ ขณะไปทำไร่ทำสวน ก็มักบอกกล่าวตาคำว่า “ตาคำเฮ้ย ลูกหลานมาทำมาหากินน้อ” นั่นคือเสียงแห่งศรัทธาจากชาวบ้านที่เป็นเครื่องยืนยันว่า คนและวัด คนและศาสนา จะอยู่ร่วมกันไปอีกนานแสนนาน

วัดทุ่งเกษมฐ์

พุทธศิลป์เรื่องรุ่งที่วัดทุ่งเศรษฐี

วัดทุ่งเศรษฐี อยู่นอกกำแพงเมืองด้านทิศตะวันออกเฉียงใต้ ทางด้านหน้าประตูราชนครังค์ ปัจจุบันอยู่ด้านหน้าศูนย์บริการข้อมูลนักท่องเที่ยว โบราณสถานประกอบด้วยเจดีย์ทรงกลมเป็นประธานของวัด มีวิหารอยู่ด้านหน้า และเจดีย์ด้านซ้ายและด้านหลังเจดีย์ประธาน ๖ องค์ กำแพงวัดเป็นแท่งศิลารูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าเรียงชิดกัน มีประตูเข้าออก ๔ ด้าน สมัยโบราณนิยมสร้างวัดเพื่อเป็นพุทธบูชา การก่อสร้างบ้านและวัดจึงอยู่ใกล้ๆ กันเป็นกลุ่มๆ พอเลยเขตนอกหมู่บ้านก็เป็นป่า มีสัตว์ร้ายมากมายดังนั้นคนที่มีฐานะจะสร้างวัดไว้ใกล้บ้านเพื่อจะได้ทำบุญใกล้ๆ และพระภิกษุจะได้ปลอดภัยด้วย เป็นที่น่าสังเกตว่าการสร้างวัดและเจดีย์นั้นเป็นสัญลักษณ์ด้านศาสนาในสังคมไทย นับตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน คนโบราณเมื่อว่างจากไร่นาจะพากันสร้างวัด สร้างเจดีย์ ด้วยวัตถุประสงค์ต่างๆ กันออกไป แต่โดยสรุปแล้วล้วนเป็นวัตถุประสงค์เชิงศาสนา สร้างความสามัคคีในชุมชนให้มีส่วนร่วมสืบต่อดำรงพระศาสนา หรือเป็นที่เก็บอัฐิของบุพการีที่เคารพในตระกูลของตน

วิถีชีวิตของคนไทยโบราณ เวลาออกไปล่าสัตว์หรือลงห้วยหนองคลองบึงเพื่อหาปลา ไม่ประสงค์ที่จะพบเห็นพระภิกษุสามเณร เพราะเชื่อกันว่า “เวลาไปล่าสัตว์ ถ้าพบพระภิกษุสามเณร จะไม่ได้สัตว์” จึงสร้างวัดในเขตชุมชน เพื่อเป็นเขตอภัยทานด้วย

ชาวบ้านศรีษณาลัยเชื่อว่า วัดนี้สร้างโดยเศรษฐีชาวศรีษณาลัยและเศรษฐีชาวกำแพงเพชรที่เป็นพี่น้องกัน มีศรัทธาในพระพุทธศาสนาได้สร้างวัดเพื่อเป็นพุทธบูชาและเก็บอัฐิโดยใช้ชื่อของตนเองและบุพการี พระกรุที่ขุดพบในศรีษณาลัยนั้นมักเป็นเนื้อว่านคล้ายกับกรุที่กำแพงเพชร พระกรุนี้เชื่อว่ามีความงามในด้านลวดลายการแกะและอุดมไปด้วยโภคทรัพย์

ดอกบัวงามที่วัดสระประทุม

สมัยโบราณเมื่อจะใช้ดอกบัวในงานมงคล ให้พระนิยมาที่วัดนี้ วัดสระประทุม มีทางเดินเชื่อมติดกับวัดพญาดำซึ่งว่ากันว่าเป็นที่ตั้งกองทัพอำเภอลพของสมเด็จพระนเรศวรมหาราชครั้งยกทัพมายังเมืองสวรรคโลก วัดตั้งอยู่ใกล้แนวถนนพระร่วงหันหน้าไปทางทิศตะวันออก มีเจดีย์ทรงระฆังอยู่ด้านหลังพระคันธกุฎี มีฐานแปลกกว่าเจดีย์ทรงระฆังทั่วไป เนื่องจากฐานชั้นแรกก็ทำเป็นฐานวงกลมโดยไม่มีการขึ้นฐานสี่เหลี่ยม เหมือนเจดีย์ทรงกลมองค์อื่นๆ ที่พบในเมืองศรีสัชนาลัย เมื่อขุดแต่งได้พบพระพุทธรูปสลับาบุของ ๒ องค์ มีวิหารอยู่ด้านหน้ามณฑปและมีทางเดินปูศิลาแลงตรงไปยังวัดพญาดำ สิ่งก่อสร้างทั้งหมดของวัดนี้ ล้อมรอบด้วยคูน้ำ บางตำนานเล่าว่า วัดสระประทุมนางปทุมเป็นผู้สร้างเพื่อทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา

วัดเขารังแร้ง พระอารามหลวงบนเขา และที่บรรจุพระธาตุมาแต่โบราณ

พระอุโบสถวัดมีโบเสมา ๒ ชั้นเป็นวัดหลวง วัดที่มีโบเสมา ๑ ชั้นคือวัดราชกูร์ พระอุโบสถที่มีโบเสมา ๓ ชั้นในวัดเขารังแร้งนั้นได้แสดงถึงความสำคัญของวัดสันนิษฐานว่า ประเทศไทยเดิมพระสงฆ์ มีเพียงนิกายเดียว เมื่อมีการผูกพัทธสีมา ก็ใช้โบเสมาเพียง ๑ ชั้นเหมือนกันทุกวัด ต่อมาในแผ่นดินเมืองศรีษณาลัย พระสงฆ์ไทยและมอญเดินทางไปศึกษาพระธรรมวินัยในลังกาทวีป แล้ววราชแปลงถือลัทธิอย่างพระสงฆ์ลังกาคลับมาตั้งคณะสงฆ์ลังกาวงศ์ขึ้น ซึ่งปรากฏหลักฐานในศิลาจารึกกัลยาณี พระเจ้าแผ่นดินเลื่อมใส จึงยกพระพุทธศาสนาเป็น ๒ นิกาย พระสงฆ์ ๒ นิกายนี้ไม่ทำสังฆกรรมร่วมกัน พระสงฆ์ลังกาวงศ์มีจำนวนน้อยสร้างวัดตามป่าเขาเป็นฝ่ายอรัญวาสี พระเจ้าแผ่นดินจึงให้ผูกพัทธสีมาข้างวัดเก่า เพิ่มโบเสมาเป็นนิมิตขึ้นอีกชั้นหนึ่ง จึงเกิดเป็นเสมา ๒ ชั้น เพื่อให้พระสงฆ์ทำสังฆกรรมได้ทั้ง ๒ นิกาย

วัดเขารังแร้งมีโบเสมา ๓ ชั้น ในจารึก พ.ศ. ๑๙๐๔ พระมหากษัตริย์ราชสีห์ ได้ให้พระสังฆราชเจ้ามหาสวามีเดินทางไปนิมนต์พระเถระจากลังกาพระสังฆราชเจ้ามหาสวามีจึงผูกพัทธสีมาข้างเป็นชั้นที่ ๓ วัดเขารังแร้งจึงเป็นวัดในเขตอรัญวาสีที่มีความสำคัญยิ่ง

ในพงศาวดารเหนือยังจารึกถึงวัดเขารังแร้งว่า พระร่วงเป็นผู้สร้างวัดที่ต้นรังที่มีแรงอาศัยอยู่เป็นที่ฝังพระธาตุแต่เดิม เป็นวัดที่อยู่ของพระพุทโธษาจารย์ พระสังฆราชเจ้า พระอรหันต์ผู้ห้ามทัพพระเจ้าศรีธรรมมาโคกราช กรุงเชียงใหม่ให้เข้าตีเมืองศรีษณาลัย

บน : วัดเก้ายอด
ล่าง : ชาวบ้านหาสมุนไพรข้างวัดนางพญา

วัดเก้ายอด สร้างศรัทธา พลั่งใจในการศึก

ชาวบ้านในละแวกเมืองเก่าศรีษณาลัย บอกเล่าถึงวัดเก้ายอดว่า ยามใดที่ต้องรบทัพจับศึก บ้านเมืองมีข้าศึกสงครามมาล้อมรอบแผ่นดิน บรรดาแม่ทัพ นายกอง เหล่าทหารจะทำพิธีดื่มน้ำสาบาน น้ำมัจฉาที่ช่วยสร้างกำลังใจให้อีกheim เป็นการร่วมแรงร่วมใจ ให้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ณ วัดเก้ายอดแห่งนี้ น้ำสาบานของบรรดาทหาร แม่ทัพ นายกองน่าจะสื่อถึงศูนัยร่วมใจอันมีพระพุทธรูปคุณทั้ง ๙ ที่ถอดมาจากบทติปิโส ซึ่งหมายถึงคุณพิเศษของพระพุทธเจ้าทั้ง ๙ ประการ โดยแสดงให้เห็นในรูปของยอดแหลมทั้ง ๙ ยอด แบ่งได้ ๗ อย่างคือ เก้ายอดนพเก้า เก้ายอดนพคุณ เก้ายอดสิบหกพระองค์ เก้ายอดแปดทิศ เก้ายอดคู่ชีวิต เก้ายอดพุทธคุณสิบ เก้ายอดทัพหน้า ซึ่งเป็นความเชื่อของผู้คนสืบมาถึงปัจจุบัน

วัดเก้ายอด มีอายุประมาณพุทธศตวรรษที่ ๒๑ เป็นวัดเดียวในศรีษณาลัยที่พบมีปราสาทยอดเจดีย์ที่ใช้เป็นประธานของวัด ห่องกลางของเรือนธาตุประดิษฐานพระพุทธรูปประทับนั่งเป็นพระประธานเจดีย์ตั้งอยู่บนเชิงเขาบนชั้นหินธรรมชาติที่ปรับแต่งเป็นพื้นที่ราบแล้วก่อสร้างเจดีย์และวิหาร ในเมืองศรีษณาลัยโบราณมีวัดที่ตั้งอยู่บนสันเขา ๒๗ วัด

วัดเก้ายอดอยู่ติดกับวัดเจติยเอน อยู่บนเขาใหญ่ซึ่งเป็นแนวเขาที่ทอดต่อมาจากเขาพนมเพลิง นอกกำแพงเมืองทางทิศตะวันตก ถนนที่ตัดผ่านนั้นสวยงามเต็มไปด้วยแมกไม้สองข้างทาง รมรื่นและเขียวสบายตาสบายใจยิ่งนัก

วัดเจติยเอนบนยอดเขาใหญ่

เดิมวัดทั้งในและนอกเขตกำแพงเมืองศรีสัชนาลัยนั้นเป็นวัดร้าง อันเป็นผลพวงจากการย้ายเมือง ทำให้วัดถูกทิ้งร้างอยู่หลายร้อยปีจนเต็มไปด้วยต้นไม้ขึ้นปกคลุม โดยเฉพาะกอไผ่เป็นจำนวนมาก จากหลักฐานการสำรวจบริเวณเตาทุเรียง พบว่ามีกรนำไม้ไผ่มาเป็นเชื้อเพลิงในการเผาเครื่องปั้นดินเผา เมื่อมีการสำรวจวัดเจติยเอนพบว่า มีต้นปลู้นขึ้นห่มองค์เจติยอยู่ ต่อมาได้มีการตัดต้นปลู้ออกไปก่อปรกกับการลักลอบขุดวัตถุโบราณอาจทำให้องค์เจติยเอนก็เป็นที่

วัดเจติยเอนเป็นวัดขนาดใหญ่ ตั้งอยู่ด้านหลังวัดเก้ายอดสามารถเดินตามทางที่เชื่อมต่อกันได้ มีพระวิหารก่อด้วยศิลาแลง มีเจติยประธานเป็นรูปประฆังมีลักษณะเอนเหมือนจะล้มทำให้มีรูปทรงที่สวยงามแปลกตา ชาวบ้านให้เรียกว่าวัดเจติยเอน บางคนเชื่อว่า เจติยองค์นี้เดิมไม่ได้เอน มีการสร้างเช่นเจติยวัดทั่วไปในเมืองศรีสัชนาลัย แต่เมื่อสร้างขึ้นไปแล้วก็เอนลงมาเอง เมื่อมีการซ่อมแซมให้ตรงก็เจอนกกลับลงมาเหมือนเดิมโดยไม่ทราบสาเหตุ เป็นอยู่แบบนี้เรื่อยมา

ไตรภูมิพระร่วงที่วัดไตรภูมิป่าแก้วอดเขาอินทร์

วัดเขาอินทร์ เป็นวัดที่อยู่นอกกำแพงเมือง ตั้งอยู่บนเขาด้านเหนือแม่น้ำยม มีพระประธานปูนปั้นชาวบ้านเรียกและนับถือว่าศักดิ์สิทธิ์มาก ชื่อ หลวงพ่อดำ มีบ่อน้ำที่ถือกันมาแต่โบราณว่ามีความศักดิ์สิทธิ์ ใช้น้ำจากบ่อน้ำทั้ง ๒ คือ บ่อแก้ว กับบ่อทอง ใช้ทำนํ้ามนต์ในคราวมรธาภิเษกมาทุกรัชกาล ชาวบ้านมักมาบูชาเอาน้ำทั้ง ๒ บ่อนี้เสมอ วัดเขาอินทร์เป็นวัดใหญ่มีความงาม ภูมิฐาน กอปรกับมีต้นแก้วขึ้นอยู่จำนวนมาก บางคนก็สันนิษฐานว่าน่าจะเป็นวัดไตรภูมิป่าแก้วมาตั้งแต่โบราณที่พระมหารธรรมราชาลิไทย ได้โปรดให้มีการประชุมนักปราชญ์ ราชบัณฑิต แต่งหนังสือ ชื่อ “ไตรภูมิพระร่วง” ซึ่งวัดไตรภูมิป่าแก้วนี้สมเด็จพระวันรัตมหาเถร คงสถิตอยู่ในวัดนี้ด้วย

สมัยโบราณยังมีป่ารกชัฏ ชาวบ้านที่อาศัยอยู่ที่นี่ หรือคนต่างถิ่น ยามใดที่เดินทางเข้ามาที่วัดเขาอินทร์ หลายครั้งที่มักเดินหลงทาง หาทางออกไม่เจอ คล้ายเดินวนเวียนอยู่ในเขาวงกต บางคนก็ขยาดไม่กล้าเข้ามาในยามโพล้เพล้หรือยามวิกาล ด้วยเกรงหลงทาง บ้างก็ว่ามักได้ยินเสียงพระสวดมนต์แว่วมาจากเชิงเขาอินทร์

วัดเขาอินทร์มีพระโบราณที่สำคัญที่สมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกได้อัญเชิญไปไว้ในวิหารวัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามราชวรมหาวิหาร เป็นพระหล่อด้วยนาภ หน้าตักกว้าง ๓ ศอก ๑ คืบ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงบรรจุพระบรมธาตุ ในสมัยโบราณเรียกว่า พระพุทธมารวิชัย อภัยปรปักษ์ อัครพฤษโยพิภิรมย์ อภิสมพุทธบพิตร” อีกองค์หนึ่งคือพระนากน้อย หน้าตักกว้าง ๕ ศอกเศษ อยู่ที่วัดประยูรวงศาวาส ซึ่งพระพุทธรูปที่วัดเขาอินทร์นี้ ตามตำนานว่า นิยมหล่อด้วยนาภมีลักษณะงดงามแบบพระสุโขทัย

๒
วัดช้างนอน

วันวางศิลาฤกษ์
รดยพระพุทธบาทจากวัดเขาพระบาท ปัจจุบันประดิษฐานไว้ที่วัดเชิงคีรี บ้านเมืองเก่า อำเภอศรีวิชนาลัย

บุชารอยพระพุทธรเจ้าที่วัดเขาพระบาท

วัดเขาพระบาท เป็นวัดที่มีรอยพระพุทธรูปอันสื่อความหมายถึงรอยพระพุทธรเจ้าประดิษฐานอยู่ ซึ่งใช้เป็นสัญลักษณ์แทนองค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้าก่อนที่จะมีการสร้างพระพุทธรูป รอยพระพุทธรูปได้เป็นสัญลักษณ์ที่แสดงถึง ดินแดนที่เป็นมงคลเป็นดินแดนที่พระพุทธรเจ้าเสด็จไปถึง หรือความหมายโดยนัย คือดินแดนที่นับถือพระพุทธศาสนา มีพุทธศาสนาเป็นที่ยึดเหนี่ยวจิตใจ โดยมีหลักฐานปรากฏในศิลาจารึกหลักที่ ๓ จารึกนครชุม เมื่อปี พ.ศ. ๑๙๐๐ กล่าวถึงพระมหาธรรมราชาที่ ๑ ได้สร้างรอยพระพุทธรูปประดิษฐานไว้ในเมืองศรีสัชนาลัย

พญาลิไททรงครองราชย์นั้น น่าจะอยู่ระหว่าง พ.ศ. ๑๘๙๐-๑๙๑๒ รวมเวลาการครองราชย์ ๒๒ ปี นับเป็นยุคที่พระพุทธศาสนาเจริญรุ่งเรืองมากที่สุดยุคหนึ่ง พระมหาธรรมราชาลิไท นั้นทรงมีศรัทธาในพระพุทธศาสนาทรงสร้างพระพุทธรูปสำริดขนาดใหญ่หลายองค์ เช่น พระศรีศากยมุนีซึ่งเดิมเป็น พระประธานอยู่ในวิหารหลวงวัดมหาธาตุ เมืองสุโขทัย ปัจจุบันได้อัญเชิญมาพระประทับในพระอุโบสถวัดสุทัศนเทพวราราม กรุงเทพฯ รวมทั้งได้ทรงส่งทูตไปจำลองรอยพระพุทธรูปบนยอดเขาสุมนะญูในลังกามา สร้างไว้บนภูเขาเมืองศรีสัชนาลัย ที่วัดพระบาท ปัจจุบันพระพุทธรูปได้ย้ายไปเก็บรักษาที่วัดเชิงศรี

วัดเขาพระบาทตั้งอยู่นอกเขตกำแพงเมืองทางด้านทิศตะวันออกบนยอดเขาพระบาท หน้าวัดหันไปทางทิศเหนือ มีเจดีย์ประธานทรงกลม ก่อด้วยศิลาแลงเป็นโบราณสถานสำคัญ ปัจจุบันยังคงเหลือถึงองค์ระฆัง ส่วนยอดหักพังลงมามาก มีมณฑปตั้งอยู่ด้านหลังเจดีย์ประธาน มีเศษกระเบื้องมุงหลังคาหั่นกระจายโดยรอบให้พอสังเกตเห็นได้ ด้านหน้ามีซุ้มประตูเข้าไปภายในได้ นอกจากนี้ยังพบฐานอาคารและเจดีย์รายขนาดเล็กก่อด้วยศิลาแลงเช่นเดียวกับวัดอื่นๆ ในเมืองศรีสัชนาลัย วัดเขาพระบาทนับเป็นวัดสำคัญของเมืองศรีสัชนาลัยอีกวัดหนึ่ง

เย็นลมแม่น้ำยมที่วัดกุฎีราย

วัดกุฎีราย เป็นวัดที่ตั้งอยู่นอกกำแพงเมืองด้านทิศเหนือติดกับประตูเตาหม้อ วัดตั้งอยู่ริมแม่น้ำยมมีทิวทัศน์ที่สวยงาม มีมณฑป วิหาร ก่อด้วยศิลาแลงทั้งหลัง หลังคาใช้ศิลาแลงก่อเหลื่อมเข้าหากันเป็นทรงจั่วเลียนแบบเครื่องไม้ เป็นพุทธาสนัย ทำยวิหารเครื่องไม้คล้ายวัดสระปทุม วัดพญาดำ วัดเขาใหญ่ ด้านหน้ามณฑปมี ชุ่มประตูปรางค์กลีบบัวเป็นทางเข้าสู่ภายในซึ่งประดิษฐานพระพุทธรูปนั่ง มณฑป ประกอบอาคารหลังเล็ก ตั้งอยู่ด้านขวาของมณฑปประกอบอาคารหลังใหญ่ นอกจากนี้ นั้นเป็น กลุ่มเจดีย์ราย ๖ องค์

วัดกุฎีรายตั้งอยู่ติดกับเตาทุเรียงบ้านปายาง ซึ่งเป็นเตาเผาสังคโลกที่มีชื่อเสียง และเป็นแหล่งผลิตสังคโลกแหล่งใหญ่ร่วมกับเตาทุเรียงบ้านปายาง

ตามตำนานครั้งที่พระร่วงลบศักราชที่วัดโคกสิงคารามนั้น พระร่วงกับพระลือ ได้เดินทางโดยเรือสำเภาไปเมืองจีน ด้วยพระเจ้ากรุงจีนไม่ยอมร่วมลบศักราชด้วย เมื่อพระร่วงเดินทางไปถึง พระเจ้ากรุงจีนได้ยกพระนางสุพจนเทวี ตามตำนานเชื่อว่า เป็นผู้สร้างวัดนางพญา และช่างสังคโลกจากเมืองจีนจำนวน ๕๐๐ คนมาด้วย เครื่องสังคโลกที่มีการขุดพบเป็นศิลปะแสดงให้เห็นถึงลวดลายจีนและไทยผสม กันอยู่อย่างลงตัว

เตาเผาสังคโลกโบราณริมน้ำยมเหนือตลาดผี

ศูนย์ศึกษาและอนุรักษ์เตาสังคโลก ปัจจุบันเป็นที่ตั้งของเตาทุเรียง ๖๑ นับเป็นเตาที่สมบูรณ์ที่สุด จากการขุดค้นพบว่ามีเครื่องสังคโลกอยู่ในเตาและเตรียมการเผา ในอดีตเตานี้เดิมอยู่ติดคลองที่แยกจากแม่น้ำยม ปัจจุบันคลองนี้ได้ตื้นเขินและมีสิ่งปลูกสร้างทับไว้จนหมดสภาพคลอง ลำคลองนี้จะไหลผ่านเมืองเซียงไปทางทิศตะวันตกผ่านไปทางวัดนาร้องหรือวัดศิริเขตศิริ ออกไปทางตลาดผีและไหลลงทุ่งแม่ระวิง บริเวณตำบลปากกุ่มเกาะ ชาวบ้านเล่าถึงตลาดผีว่า พอถึงวันพระวันโกน เวลาจะมาตลาดต้องเดินเท้า พวกที่อยู่ไกลๆ ก็มักมาไม่ทัน พ่อค้าแม่ค้าเก็บสินค้ากลับไปเสียก่อน จนเป็นที่มาของคำพูดเปรียบเทียบกับเปรียบเปรยที่ชาวสุโขทัยพูดสำเนียงภาษาถิ่นกันว่า “ไวยยังกะผี”

ลุงประเสริฐ มโหธร เจ้าของร้านประเสริฐแอนด์ บ้านอยู่ตรงข้ามศูนย์ศึกษาและอนุรักษ์เตาสังคโลก เล่าเรื่องเกี่ยวกับเตาสังคโลกนี้ว่า มีหญิงวัยกลางคนผู้หนึ่งเดินทางมาชมศูนย์ศึกษาและอนุรักษ์เตาสังคโลกเวลานั้นเป็นช่วงหยุดพักเที่ยงเจ้าหน้าที่ได้เปิดทำการและจะเปิดให้ชมอีกครั้งเวลาบ่ายโมง หญิงคนนั้นไม่พอใจเจ้าหน้าที่ที่ไม่ยอมให้เข้าชมจึงเถียงว่า “ตนเองเดินทางมาไกล แต่เคสกระเบื้องเก่าๆ จะหวงอะไรนักหนา” เมื่อเกิดความไม่พอใจก็เดินทางกลับไป หลังจากนั้นก็ล้มป่วยปากปิดเบี้ยว พูดไม่ได้ ไปหาหมอก็ไม่หาย จึงไปหาคนทรงจึงได้รู้ว่า ที่เป็นเช่นนี้เพราะเธอยาจาไม่ดี ล้วงกินเตาทุเรียง ต่อเมื่อได้เตรียมเครื่องเช่นเครื่องไหว้มาขอขมาลาโทษแล้วจึงหายเป็นปกติ

เลียบแม่น้ำยม ชมเตาทุเรียงบ้านป่ายาง บ้านเกาะน้อย

ลวดลายในสังคโลกที่มีการขุดพบนั้นได้อธิบายถึงความเจริญรุ่งเรืองทางด้านเศรษฐกิจ การเมือง ศิลปวัฒนธรรมของเมืองศรีสัชนาลัยได้เป็นอย่างดี “เตาทุเรียง” ชาวบ้านและนักวิชาการ สันนิษฐานว่า อาจมีชื่อเรียกมาจากเหตุผล ๒ อย่าง คือ มาจากจำนวนเตาที่ตั้งเรียงกันเป็นแนวยาว ตามแม่น้ำยมจำนวนมาก บางคนก็ว่า ทุเรียงนั้นเพี้ยนมาจาก คำว่า ทูลเรียง ซึ่งเป็นคำที่นายเทียน ปราชญ์ ท้องถิ่นผู้นำเสด็จและถวายข้อมูลวัดต่างๆ แต่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวครั้งเสด็จประพาสเมืองพระร่วง เตาทุเรียงบ้านป่ายางนั้นทำหน้าที่เผาเครื่อง

สังคโลกมายาวนาน มีคุณสมบัติเหมือนกันกับเตาทุเรียงบ้านเกาะน้อย ลักษณะสังคโลกที่ขุดพบนั้นมีความประณีต ชาวบ้านเล่าว่า เตาทุเรียงบ้านป่ายางเป็นงานช่างฝีมือเอก งานชาววัง เครื่องเคลือบราชสำนัก มีการเคลือบหลายขั้นตอน ซึ่งเครื่องเคลือบเหล่านี้ได้ปรากฏในวัดน้อยจำปีและวัดต่างๆ ที่สำคัญในเมืองศรีสัชนาลัย ส่วนเตาทุเรียงบ้านเกาะน้อยอยู่ถัดจากเตาทุเรียงบ้านป่ายางไปทางทิศตะวันตก เป็นงาน

ยักษ์ ศิลปะสุโขทัย พุทธศตวรรษที่ ๒๐-๒๑

เตาทุเรียง เมืองศรีสัชนาลัย

เครื่องถ้วย งานกระเบื้องแบบชาวบ้านศรีษณาลัย ซึ่งก็มีความงามแตกต่างกันออกไป
เตาทุเรียงบ้านป่ายังมี ๒ กลุ่มเตา คือ กลุ่มเตายักษ์ และกลุ่มเตาตุ๊กตา ซึ่งเผาเครื่อง
ถ้วยชามและประติมากรรมลอยตัวขนาดเล็กรูปคนและสัตว์ เช่น ยักษ์ มังกร เทวดา
ช่อฟ้า

เตาทุเรียงบ้านเกาะน้อยอยู่เหนือเมืองศรีษณาลัยไปประมาณ ๔ กิโลเมตร
เตาเผาโบราณที่ขุดพบวางตัวเลียบขนานไปกับแม่น้ำยม ตั้งแต่วัดกุฎีราษฎร์เรื่อยไป
ถึงตะวันตกบ้านเกาะน้อยมีจำนวนหลายร้อยเตา มีขุดพบเครื่องสังคโลกทั้งใน
สภาพสมบูรณ์และแตกหักเป็นจำนวนมาก ลักษณะเตาเผาจะเป็นรูปยาวรีคล้าย
ประทุนเรือยาวประมาณ ๗-๘ เมตร เตาทุเรียงบ้านเกาะน้อย นิยมทำเครื่องดินเผา
จำพวกกระเบื้องมุงหลังคา เครื่องถ้วย ลวดลายที่ปรากฏบนเครื่องถ้วยมีทั้งลายปลา
แม่น้ำยม ซึ่งแสดงถึงความอุดมสมบูรณ์ของเมืองศรีษณาลัย หรืออาจกล่าวได้ว่า
เตาทุเรียงริมน้ำยมเหล่านี้คือนิคมอุตสาหกรรมของเมืองศรีษณาลัย

จานเคลือบสีเขียวจากเตาบ้านเกาะน้อย

กุ่มโทเคลือบสีทอง สักแตงด้วยลายอุษะ

จานเคลือบเขียนลายดอกโบตั๋น
และดอกเบญจมาศก้านขด

สุโขทัย

แผ่นดินแห่งความสุข

สุโขทัย

แผ่นดินแห่งความสุข

ฤดูกาลผ่านมาก็ฤดูไม่อาจนับได้ทั้งหมด เมื่อมนุษย์เริ่มมีศาสนาจึงเริ่มนับฤดูกาล บ้างเป็นคริสต์ศักราช บ้างเป็นพุทธศักราช เรียกใช้กันตามความนับถือ แต่ไม่ว่าจะเป็นปี ค.ศ. หรือ ปี พ.ศ. ทั้งหมดก็มีจุดเชื่อมกัน ทำให้ไม่ว่าจะเรียกอย่างไร ฤดูกาลก็ยังคงเป็นหนึ่งในเฉกเช่นเดิม มนุษย์ต่างหากคือคนคิดแบ่งให้เข้ากับสถานการณ์ชีวิต

พงศาวดารเหนือ กล่าวถึง พระร่วงลบศักราชที่วัดโคกสิงคาราม พระร่วงสร้างเมืองสุวรรณโลก สร้างเมืองศรีสขนาลัย สร้างเมืองสุโขทัย ซึ่งเท็จจริงอย่างไร เป็นหน้าที่ของชนรุ่นหลังต้องศึกษาตีความและวิเคราะห์กัน ทว่าฤดูกาลแห่งธรรมชาตินี้ไม่เคยไม่ตรงเวลา トラบใดที่โลกยังหมุนรอบตัวเองจนเกิดเป็นกลางวันกลางคืน โลกหมุนรอบดวงอาทิตย์หนึ่งรอบนับเวลาเป็น ๑ ปี ฤดูกาลนี้เองที่ทำให้เกิดช่วงเวลา เป็นวัน เดือน ปี ทำให้ทราบร่องรอยของความเป็นมาจากอดีตมาสู่ปัจจุบัน ผู้คนสมัยก่อนใช้วิธี ท่องจำ บอกเล่า และเริ่มจดจารลงแผ่นศิลาเมื่อมีพัฒนาการด้านตัวหนังสือ

ความรู้ในอดีตเกี่ยวกับการสร้างชาติของพระร่วง มักพบในรูปแบบของการบอกเล่า ตำนาน และในพงศาวดารที่น่าสนใจคือ ชื่อ พญาร่วง ที่ปรากฏอยู่นั้น ไม่ได้มีเฉพาะชื่อสถานที่ หรือที่เป็นชื่อวัด แต่ยังมีที่ปรากฏเป็นชื่อบุคคล ซึ่งแสดงให้เห็นถึงความยิ่งใหญ่หรือมีความพิเศษ ดังปรากฏหลักฐานจารึกที่วัดเชียงมั่น ที่จารึกถึงการที่กษัตริย์ ๓ พระองค์ร่วมกันสร้างเมืองเชียงใหม่และสร้างวัดเชียงมั่น

เป็นวัดแรกขึ้น ในปี ๑๘๓๙ รัชสมัย ๓ พระองค์ คือ พ่อขุนมั่งราย พญาจำเมือง และ พญาร่วง นอกจากนี้ชื่อพญาร่วงยังปรากฏในจารึกที่ฐานพระอิศวรเมืองกำแพงเพชร ซึ่งเป็นเทวรูปหล่อสำริด อายุประมาณ พ.ศ. ๒๐๕๓ โดยกล่าวถึง “พ่อปู่พญาร่วง” ที่ใช้เป็นระบบชลประทานตามแนวคลองจากกำแพงเพชรถึงบางพาน ตามแนว “ถนนพระร่วง” ซึ่งเชื่อมโยงจากเมืองสุโขทัย ไปยังเมืองศรีสัชนาลัยทางด้านเหนือ และเมืองกำแพงเพชรทางด้านใต้

ดินทุกเม็ด อีฐ หินทุกก้อน ล้วนเต็มไปด้วยเรื่องราวของความภูมิใจ วัฒนาอาราม น้อยใหญ่ในแผ่นดินพระร่วง คือความงามอันปรากฏให้เห็นเป็นหลักฐานสำคัญ แม้กาลเวลาได้พรางความงดงามโดยมาก ทว่าร่องรอยที่เหลืออยู่ก็เปี่ยมคุณค่าจน เหลือคณานับ ทำให้อนุชนรุ่นหลังได้เดินทางย้อนรอยวันเวลากลับไปสู่อดีตอันรุ่งเรือง

เมืองสุโขทัยเก่า เป็นแผ่นดินที่งดงามเต็มไปด้วยความรุ่งเรือง โดยสามารถ เห็นได้จากเจดีย์แบบต่างๆ จำนวนมาก มีวิหารอันศักดิ์สิทธิ์ มีกำแพงเมืองเป็นรูป สี่เหลี่ยมผืนผ้า กำแพงด้านทิศเหนือและทิศใต้ยาวประมาณ ๑,๔๐๐ เมตร กำแพง ด้านทิศตะวันตกและทิศตะวันออก ยาวโดยประมาณ ๑,๔๐๐ เมตร ก่อเป็นดินพูน อยู่ ๓ ชั้น โดยการขุดเอาดินมาทำเป็นกำแพงเมือง ขณะเดียวกันพื้นดินที่ขุดก็กลายเป็น คลองกักเก็บน้ำไว้ใช้ รวมทั้งเป็นกำแพงน้ำอีก ๒ ชั้น มีประตูเข้าออก ๔ ประตู มีประตูศาลหลวงอยู่ทิศเหนือ ประตูมะโมอยู่ทิศใต้ ประตูกำแพงหักอยู่ทิศตะวันออก และประตูอ้อยอยู่ทิศตะวันตก มีคลองแม่ลำพันไหลเรียบกำแพงด้านประตูศาลหลวง เป็นแม่น้ำสายสำคัญสายหนึ่งที่เป็นเหมือนเส้นเลือดหล่อเลี้ยงชีวิตชาวเมืองเก่าสุโขทัย ประตูมะโมและประตูอ้อย มีป้อมอยู่หน้าประตู มีโบราณสถานในเขตกำแพงเมืองกว่า ๒๐ แห่ง มีความโดดเด่นเรื่องการบริหารจัดการน้ำทั้งในและนอกเขตกำแพงเมือง เป็นอย่างดี โดยมีตระพังหรือสระน้ำขนาดใหญ่ ๔ แห่ง คือ ตระพังเงิน ตระพังทอง ตระพังสอ และตระพังตระกวน รอบๆ กำแพงเมืองมีโบราณสถาน วัดวาจำนวน มากกว่า ๑๐๐ แห่ง ทั้งที่ขุดแต่งและยังไม่ได้ขุดแต่งอีกจำนวนมาก โบราณสถาน มีลักษณะสำคัญคือมีพระปรางค์หรือเจดีย์เป็นประธาน โดยเฉพาะส่วนที่เป็นเจดีย์ มีถึง ๖ รูปแบบ คือ เจดีย์ทรงดอกบัวตูม ศิลปะสุโขทัย เจดีย์ทรงกลมแบบลังกา

เจดีย์ผสมแบบลังกา เจดีย์ศิลปะศรีวิชัย เจดีย์แบบลังกาผสมปรางค์ และเจดีย์แบบมณฑปภายในประดิษฐานพระพุทธรูปองค์เดียว เกือบทุกวัดสร้างแบบอุทกสีมา หรือใช้คูน้ำล้อมรอบเพื่อประโยชน์ในการจัดเก็บน้ำไว้ใช้ในหน้าแล้งอีกทางหนึ่ง ดังความจากจารึกว่า “เมืองสุโขทัยนี้จึงชม สร้างป่าหมากป่าพลูทั่วเมืองนี้ทุกแห่ง ป่าพร้าวก็หลายในเมืองนี้ ป่าสาวกก็หลายในเมืองนี้ หมากม่วงก็หลายในเมืองนี้ หมากขามก็หลายในเมืองนี้ ใครสร้างได้ไว้แก่มัน กลางเมืองสุโขทัยนี้ มีน้ำตะพังโพยสี ไสกินดี... ดั่งกินน้ำโขงเมื่อแล้ง”

เมื่อนึกถึงเมืองสุโขทัย ย่อมให้นึกถึงพ่อขุนรามคำแหงมหาราช ผู้ซึ่งมีน้ำพระทัยเมตตาการุณา สร้างกรุงสุโขทัยจนเป็นปึกแผ่น มีความเจริญรุ่งเรืองในทุกๆ ด้าน ทรงเป็นพ่อขุนที่เคารพรักของชาวไทย ผู้ประดิษฐ์ลายสือไทย สร้างระบบชลประทาน หรือทำนบพระร่วง สร้างถนนพระร่วง ทรงเป็นแบบอย่างของความซื่อสัตย์ กตัญญู ต่อบุพการี ดังความในจารึกหลักที่ ๑ ว่า พ่อกู ชื่อศรีอินทราทิตย์ แม่กูชื่อนางเสือง พี่กูชื่อบานเมือง ตูพี่น้องท้องเดียวห้าคน ผู้ชายสามผู้ญี่โงง พี่เผื่อผู้ย้ายตายจากเมื่อเตียมแต่ยังเล็ก เมื่อกูขึ้นใหญ่ได้ ลิบเก่าเข้า ขุนสามชนเจ้าเมืองฉอด มาที่เมืองตาก พ่อกูไปรบ ขุนสามชนหัวซ้าย ขุนสามชนขับมาหัวขวา ขุนสามชนเกลื่อนเข้า ไพรฟ้าหน้าใสพ่อกู หนีญญาัยพายจແຈ່ນ กูบหนี กูชี้ข้างเบกพล กูขับเข้าก่อนพ่อกู กูด่อข้างด้วยขุนสามชน ตนกูฟุ้งข้าง ขุนสามชนตัวชื่อมาสเมือง แพ้ ขุนสามชนพ่ายหนี พ่อกูจึงขึ้นชื่อกู ชื่อพระรามคำแหง เพื่อกูฟุ้งข้างขุนสามชนเมื่อชั่วพ่อกู กูบ่าเรอแก่พ่อกู กูบ่าเรอแก่แม่กู กูได้ตัวเนื้อตัวปลา กูเอามาแก่พ่อกู กูได้หมากส้มหมากหวาน อันใดกินอร่อยกินดี กูเอามาแก่พ่อกู กูไปตีหนังวังช้างได้ กูเอามาแก่พ่อกู กูไปที่บ้านที่เมือง ได้ช้างได้วงได้บัวได้นาง ได้เงือนได้ทองกูเอามาเวนแก่พ่อกู พ่อกูตายยังพี่กู กูพรวบ่าเรอแก่พี่กู ดั่งบ่าเรอแก่พ่อกู พี่กูตาย จึงได้เมืองแก่กูทั้งกลม....

มาสุโขทัย มาไหว้พ่อขุน พระบรมราชานุสาวรีย์พ่อขุนรามคำแหงมหาราช

การไหว้พระบรมราชานุสาวรีย์พ่อขุนรามคำแหงมหาราชนั้นเป็นการแสดงถึงความเคารพที่มีต่อองค์พ่อขุนรามคำแหง ราลึกลับถึงพระปรีชาสามารถในการปกครองบ้านเมืองให้เป็นปึกแผ่น ในรัชสมัยของพ่อขุนรามคำแหงมหาราชเป็นยุคที่กรุงสุโขทัยเฟื่องฟูและเจริญขึ้นกว่าเดิมเป็นอันมาก ระบบการปกครองภายในก่อให้เกิดความสงบเรียบร้อย มีการติดต่อสัมพันธ์กับต่างประเทศ ทั้งในด้านเศรษฐกิจและการเมือง ประชาชนอยู่ดีกินดี สภาพบ้านเมืองก้าวหน้าทั้งทางการเกษตร การชลประทาน การอุตสาหกรรม และการศาสนา อาณาเขตของกรุงสุโขทัยได้แผ่ขยายออกไปกว้างใหญ่ไพศาล พ่อขุนรามคำแหงเป็นกษัตริย์องค์ที่ ๓ แห่งราชวงศ์พระร่วง ครองกรุงสุโขทัยระหว่างปี พ.ศ. ๑๘๒๐-๑๘๔๑ ด้วยความระลึกในพระมหากรุณาธิคุณ ปวงชนชาวไทยจึงสร้างพระบรมราชานุสาวรีย์พ่อขุนรามคำแหงมหาราช ขึ้นเมื่อปี พ.ศ. ๒๕๑๘ ตั้งอยู่ริมถนนจรดวิถีถ่องทางทิศเหนือของวัดมหาธาตุ ลักษณะรูปพ่อขุนรามคำแหงมหาราช เป็นรูปหล่อด้วยโลหะทองเหลืองผสมทองแดงรมดำ ขนาด ๒ เท่าขององค์จริง สูง ๓ เมตร ประทับนั่งห้อยพระบาทบนพระแท่นมณีคติลาบาตร พระหัตถ์ขวาถือคัมภีร์ พระหัตถ์ซ้ายอยู่ในท่าทรงสั่งสอนประชาชน พระแท่นด้านซ้ายมีพานวางพระขรรค์ไว้ข้างๆ ลักษณะพระพักตร์เหมือนอย่างพระพุทธรูปสมัยสุโขทัยตอนต้น ถ่ายทอดความรู้สึกว่า พ่อขุนรามคำแหงมหาราชมีน้ำพระทัยเมตตากรุณา ยุติธรรมและเรียบง่าย ที่ด้านข้างมีภาพแผ่นจำหลักจารึกเหตุการณ์เกี่ยวกับพระราชกรณียกิจของพระองค์ตามศิลาจารึกสุโขทัย

วัดเก่าโบราณสถานที่
อัศจรรย์แห่งแผ่นดินศิลา
สร้างบ้านแปลงเมืองจนเรืองรุ่ง
อาณาจักรขึ้นฉ่ำลำน້ายม
สักการ บูชาแม่ย่าเสียด
กราบพ่อขุน พระร่วงด้วยดวงใจ
มรดกโลก มรดกพระร่วง
วัฒนธรรมรุ่งเรืองยังเฟื่องฟู

จารึกมีความหมายหลายคุณค่า
ซ่อนชุกน้ำตาก็อารมณ
ไค้ดั้งน้ำรินดินผสม
เกลียวกลมหนึ่งญาติสร้างชาติไทย
แม่เมืองเมืองรีนรมย์สมสมัย
บ้องภัยชาติ ขั้บราชคั้ตรู
ยังโชติช่วง ชูเชิด ยังเลิศหรู
ศิลป์แผ่นดิน มันอยู่ “สุโขทัย”

ในสมัยสุโขทัยเป็นราชธานี เป็นยุคทองของศิลปะโดยแท้ โดยเฉพาะศาสนา เมื่อพระมหากษัตริย์ได้น้อมนำพระพุทธศาสนาแบบลังกาเข้ามาในแผ่นดินสุโขทัย พระพุทธศาสนาได้กลายเป็นเครื่องบำรุงจิตใจให้บริสุทธิ์จึงกลายเป็นศาสนาประจำชาติ ชาวเมืองอยู่ร่วมกันด้วยความดีงาม มีการสร้างวัดจำนวนมากด้วยความศรัทธา ดังจะเห็นจากวัดโบราณจำนวนมากในเขตเมืองสุโขทัย ศรัทธาแล้ย แม้จะผ่านยุคสมัยมาหลายร้อยปีพุทธศักราช ก็ยังคงปรากฏความงามแบบไม่มีวันเสื่อมคลาย มีพระพุทธรูปปางลีลาที่ได้ชื่อว่า มีความสวยงามมากที่สุดในโลก โดยช่างศิลป์ที่มีความประณีตอันแสดงออกมาจากภายในใจที่มีความสุขสงบ ด้วยบ้านเมืองเจริญรุ่งเรือง อุดมสมบูรณ์ด้วยธัญญาหาร ในน้ำมีปลาในนามีข้าว ดังคำในศิลาจารึกของพ่อขุนรามคำแหงมหาราช พระพุทธศาสนาได้เจริญมั่นคงอยู่ในประเทศไทยและเป็นรากฐานของวัฒนธรรมไทยแทบทุกด้านมาจนทุกวันนี้ วัดในพระพุทธศาสนาได้มีบทบาทสำคัญต่อวิถีชีวิตของคนไทย หรือชุมชนไทยเป็นอย่างมาก

วัดพระพายหลวง ศูนย์กลางของชุมชนโบราณ

วัดพระพายหลวง เป็นวัดขนาดใหญ่ ชื่อวัดพระพายหลวง ชาวบ้านเล่าว่า น่าจะมาจากการเรียกตามภูมิประเทศที่ตั้งวัด ด้วยบริเวณที่ตั้งวัดจะได้รับอิทธิพลจากลมที่พัดมาจากสันเขา ส่วนต้ายอย น้อยถึง อายุ ๘๕ ปี ชาวชุมชนบ้านเหนือเล่าว่า “พระพลายก็คือช้างใหญ่ที่เป็นชื่อวัด เรื่องพระพลายตกมันวิ่งออกจากวัดไปตกที่คูแม่โจนที่อยู่รอบวัด วิ่งเตลิดไปตายที่วังกระจาย คนเมืองเก่าเขาก็เล่าแบบนี้มานานแล้ว”

สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ทรงเรียกว่า วัดพระไพโรหลวง ตามที่พระองค์ได้บันทึกไว้ในจดหมายเหตุระยะทางไปพิษณุโลก เมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๔ วัดพระพายหลวงเป็นโบราณสถานเก่าแก่ที่มีขนาดใหญ่และสำคัญเป็นอันดับ ๒ รองจากวัดมหาธาตุ นักโบราณคดีเชื่อว่า เป็นวัดแรกที่มีการสร้างขึ้นในเมืองสุโขทัย เพราะมีสิ่งก่อสร้างในรูปแบบสถาปัตยกรรมและศิลปกรรมตั้งแต่ยุคเริ่มแรกของ

เมืองสุโขทัย และก่อสร้างเพิ่มเติมสืบต่อกันมาจนถึงสมัยสุโขทัยตอนปลาย ตั้งอยู่ใกล้ประตูศาลหลวงทางด้านเหนือและอยู่ชานานกับกำแพงเมืองชั้นนอก มีคูน้ำแม่โจนเป็นคูน้ำขนาดใหญ่ยาวประมาณด้านละ ๖๐๐ เมตรล้อมรอบ ตรงกลางเป็นที่ตั้งของปราสาทและวิหาร เป็นรูปแบบเทวสถานแบบขอม มีพระปรางค์ศิลปะขอม ๓ องค์ เป็นปรางค์ประธานของวัด เมื่อครั้งขุดบูรณะได้มีการค้นพบหินแกะสลักเป็นพระพุทธรูปองค์ใหญ่ปางสมาธิที่ชำรุดเหลือแต่ส่วนล่างขององค์พระ เป็นพระพุทธรูปลักษณะเหมือนกับพระพุทธรูปฉลองพระองค์ที่พระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ สร้างให้ไปประดิษฐานตามเมืองต่างๆ ด้านหน้าของวัดเป็นอาคารที่ประดิษฐานพระพุทธรูปปูนปั้น ๔ ธิริยาบถ คือ นั่ง นอน ยืน เดิน มณฑปและซุ้มเจดีย์มีลวดลายปูนปั้นประดับเล่าเรื่องตามพุทธประวัติเหมือนกับปรางค์ที่วัดมหาธาตุลพบุรีและที่ปราสาทปาลิไลย์ในเมืองพระนครหลวงของเขมรซึ่งเป็นหลักฐานยืนยันได้เป็นอย่างดีว่าในราวกลางพุทธศตวรรษที่ ๑๘ ชุมชนที่สุโขทัยมีวัฒนธรรมร่วมกับเขมรในสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ และมีความเกี่ยวข้องกับเมืองละโว้

เมืองเก่าสุโขทัยย้อนกลับไปได้ประมาณ ๑๐๐ กว่าปี ยังอุดมไปด้วยป่ารก บริเวณวัดมหาธาตุ วัดศรีสวาย ประตูอ้อ ประตูศาลหลวงยังถูกปกคลุมไปด้วยป่าไผ่และต้นไม้ใหญ่ ยายเฉลา บุญกลิ่น อายุ ๙๖ ปีเล่าให้ฟังว่า “เมืองสุโขทัยเดิมยังมีสัตว์ป่า เช่น กระต่าย เก้ง หมูป่าอาศัยอยู่จำนวนมาก บางคืนก็ได้ยินเสียงเสือคำราม ตามบ้านเรือนต้องระมัดระวังเรื่องเสือ วันดีคืนดีมีเสือมาคาบหมาไปกิน หรือมีเสือเห็นมาลากไก่ในเล้า”

สมัยนั้นชาวบ้านทำนาใช้วัว ควายไถนา วันธรรมดาใช้ไถนา ดำข้าวกัน ถ้าเป็นวันพระ วันเพ็ญ ๘ คำ ๑๔ คำ ๑๕ คำ เดือนทางอธิกมาส เขาจะไม่ไถนาให้วัวควาย ได้หยุดไถนาหนึ่งวัน เพื่อเข้าวัดฟังธรรมกันที่วัด

...เมื่อชั่วพ่อขุนรามคำแหง เมืองสุโขทัยนี้ดี ในน้ำมีปลา ในนามีข้าว เจ้าเมืองบ่เอาจกอบในไพร่ลู่ทางเพื่อนจูงวัวไปค้า ขี่ม้าไปขาย ใครจักใคร่ค้าช้าง คำ ใครจักใคร่ค้าม้า คำ ใครจักใคร่ค้าเสี้ยนค้าทองค้า ผ้าฟ้าผ้าหาเส.. ถ้อยคำในศิลาจารึกหลักที่ ๑ ที่ยืนยันถึงความมั่งคั่งของสุโขทัย

วัดมหาธาตุ วัดใหญ่ศูนย์กลางของอาณาจักรสุโขทัย

วัดมหาธาตุ เป็นวัดใหญ่ที่สำคัญของสุโขทัย มีรูปแบบการสร้างวัดตามแนวคิดดั้งเดิมของพุทธศาสนา โดยสร้างพระเจดีย์องค์ใหญ่ไว้ ณ จุดสำคัญหรือจุดศูนย์กลางของเมือง เจดีย์ประธานสร้างด้วยศิลปะสุโขทัยมักใช้เป็นประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุ ซึ่งเป็นที่เคารพศรัทธาสูงสุดของพุทธศาสนิกชน ทำหน้าที่ในเชิงสัญลักษณ์ของศาสนาว่าเป็นสถานที่ซึ่งเป็นศูนย์กลางจักรวาลและทำหน้าที่ในเชิงสัญลักษณ์ของทางโลก ว่าเมืองนั้นเป็นศูนย์กลางแห่งอาณาจักร มีโบราณสถานที่สำคัญ ประกอบด้วยเจดีย์ประธาน วิหาร มณฑป โบสถ์ และเจดีย์ราย มีพระเจดีย์ทรงดอกบัวตูม หรือทรงพุ่มข้าวบิณฑ์ เป็นศิลปะแบบสุโขทัยแท้ ตั้งเป็นเจดีย์ประธาน ล้อมรอบด้วยเจดีย์ ๘ องค์ บนฐานเดียวกัน คือ ปราสาทศิลาแลงตั้งอยู่ที่ทิศทั้ง ๔ และเจดีย์ทรงปราสาทก่อด้วยอิฐที่ได้รับอิทธิพลมาจากล้านนา บริเวณวัดมหาธาตุมีเจดีย์แบบต่างๆ มากถึง ๒๐๐ องค์ วิหาร ๑๐ แห่ง ชุ่มพระหรือมณฑป ๘ ชุ่ม พระอุโบสถ ๑ แห่ง ตระพังอีก ๔ แห่ง

พระอุโบสถ ตั้งอยู่ด้านทิศเหนือของเจดีย์ประธาน เป็นอาคารที่ใช้ในการประกอบพิธีสงฆ์ ทำสังฆกรรมต่างๆ เช่น การทำวัตรสวดพระปาฏิโมกข์ เป็นต้น ปกติแล้วขอบเขตพื้นที่ของโบสถ์จะมี ๒ ประเภท คือโบสถ์ที่ใช้น้ำที่อาจเป็นคูน้ำหรือสระน้ำเป็นขอบเขตที่เรียกกันว่าอุทกสีมา ซึ่งเป็นคตินิยมของทางศาสนาพุทธที่มาจากลังกาและโบสถ์ที่ใช้สิ่งอื่นๆ มาเป็นพหุทสีมา อาทิ โบสถ์ที่มีใบเสมาที่ทำจากวัสดุต่างๆ เช่น ศิลา ปูนปั้น ปักโดยรอบอาคาร หรือการใช้ต้นไม้ปลูกโดยรอบในพื้นที่ด้านล่างฐานขององค์เจดีย์ประธานวัดมหาธาตุ เมืองสุโขทัยนั้นมีงานปูนปั้นรูปพระสาวกในท่าอัญชลี หรือการประนมมืออยู่ระหว่างอก และมีอิริยาบถลักษณะเดินประทักษิณโดยรอบพระมหาธาตุ

ด้วยความเป็นวัดขนาดใหญ่ ทำให้มีเจดีย์จำนวนมาก เมื่อยามที่เจดีย์ต้องแสงพระอาทิตย์ยามเย็นวัดมหาธาตุจะสวยราวกับภาพวาด จึงทำให้เป็นสถานที่นิยมนั่งชมพระอาทิตย์ตกดินของชาวสุโขทัยและผู้มาเยือน

เจดีย์ประธานทรงดอกบัวตูม อัตลักษณ์กรุงสุโขทัยและแผ่นดินพระร่วง

คำให้การชาวกรุงเก่า ได้เล่าถึงเรื่องการสร้างพระมหาธาตุ ว่า

“ครั้นอยู่มาสมเด็จพระร่วงเจ้าทรงพิจารณาเห็นว่า ภูมิสำเนาข้างทิศใต้กรุงสุโขทัยนั้นภูมิภาคราบเรียบ เป็นชัยภูมิที่ดีแห่งหนึ่ง สมควรที่จะสร้างสระใหญ่ลงไว้ให้เป็นประโยชน์แก่สาธารณชนทั่วไป จึงตรัสสั่งให้ขุดสระใหญ่โดยรอบจัดรั้วล้อมกำหนด ๑๕ วา ใช้ช่างก่ออิฐเป็นซุ้มคร่อมหลังสระ และบนหลังซุ้มนั้นก่อพระเจดีย์องค์หนึ่งเรียกว่า พระมหาธาตุ ในสระใหญ่นั้นให้ปลูกบัวเบญจพรรณ ครั้นแล้วพระองค์ทรงตั้งสัตยาธิษฐานว่าขออย่าให้น้ำในสระนั้นแห้ง และอย่าให้ต้นบัวเบญจพรรณนั้นตาย ให้มีอยู่เสมอเป็นนิจนิรันดร์ไป และพระองค์ได้เอาเม็ดมะขามมาโปรยตามขอบสระทรงตั้งสัตยาธิษฐานว่า ให้มะขามนี้ขึ้นมาเป็นต้นมีผลเมล็ดพร้อมบริบูรณ์ บางต้นเมื่อมีผลเป็นฝักให้มีแต่เนื้อ เมล็ดมะขามที่หล่นลงไปในสระนั้น ให้กลายเป็นเต่า ปลา มัจฉาชาติ และให้บินไปได้ ทรงพระอธิษฐานแล้วทรงปลูกไว้รอบสระนั้น ปลา และเต่าก็ขึ้นไปตามพระสัตยาธิษฐานนั้นทุกประการ แล้วพระองค์ก็ทรงสร้างเฉลียงรอบสระนั้น มีทั้งศาลาและธงปักครบครัน ครั้นขุดสระสำเร็จแล้ว ก็ให้ทำมกกรรมฉลองสระ ทรงบำเพ็ญพระราชกุศลต่างๆ เป็นอันมาก”...

หลังจากพระร่วงขับไล่ขอมออกจากเมืองสุโขทัยแล้วก็ทรงสร้างศิลปะอันเป็นแบบแผนอันเป็นอัตลักษณ์ของตนเอง ในสมัยพ่อขุนรามคำแหงได้ทรงริเริ่มประดิษฐ์ตัวอักษรไทย และสร้างเจดีย์ทรงดอกบัวตูมแบบสุโขทัยขึ้นเพื่อเป็นที่ประดิษฐานพระสารีริกธาตุของพระพุทธเจ้า ต่อมานิยมสร้างเจดีย์ทรงดอกบัวตูมกันอย่างแพร่หลายจนกลายเป็นอัตลักษณ์ของอาณาจักรสุโขทัย

ด้านตะวันออกบนเจดีย์ประธานวัดมหาธาตุ มีวิหารขนาดใหญ่ก่อด้วยศิลาแลง มีแท่นซึ่งเคยเป็นที่ประดิษฐานพระศรีศากยมุนี ที่มีหน้าตักกว้าง ๓ วา ๑ คืบ นับเป็นพระพุทธรูปสำริดที่ใหญ่ที่สุดในประเทศไทย ปัจจุบันได้นำไปประดิษฐานไว้ที่วัดสุทัศน์เทพวรารามราชวรมหาวิหาร กรุงเทพมหานคร

พระอัฐารส

สาว ๑๕ สาว ๑๔ พระพี่น้องกลางเมืองพระร่วง

ในสมัยสุโขทัยพระร่วงได้มีการนำพระพุทธศาสนาแบบลังกาวงศ์เข้ามาเป็นครั้งแรก งานประติมากรรมที่ชัดเจนว่าได้รับอิทธิพลจากพุทธศาสนาแบบลังกาคือการสร้าง พระอัฐารส ตามศิลาจารึกหลักที่ ๑ ความว่า “...กลางเมืองสุโขทัยนี้มีพินาร มีพระพุทธรูปทอง มีพระอัฐารส มีพระพุทธรูปอันใหญ่ มีพระพุทธรูปอันราม...”

พระอัฐารส คือ พระพุทธรูปยืนที่สร้างตามความเชื่อในพุทธศาสนาว่ามีความสูงถึง ๑๔ ศอก ส่วนหลังของพระพุทธรูปจะสร้างชิดกับผนังอาคาร ประดิษฐานภายในมณฑปที่ขนาบอยู่สองด้านของเจดีย์ประธานและได้ปรากฏตามวัดต่างๆ เช่น พระอัฐารสวัดสะพานหิน พระอัฐารสวัดพระศรีรัตนมหาธาตุวรมหาวิหาร จังหวัดพิษณุโลก คนสุโขทัยเรียกพระอัฐารส ว่าพระสาว ๑๕

ในวัดมหาธาตุ กลางเมืองสุโขทัยนั้น ได้มีพระอัฐารส ๒ องค์ จึงถูกเรียกว่าพระสาว ๑๕ และพระสาว ๑๔ สมมติให้เป็นพี่น้องกัน ประดิษฐานด้านทางทิศเหนือและทิศใต้ของวัดมหาธาตุ ในหนังสือพระราชนิพนธ์เที่ยวเมืองพระร่วง ของรัชกาลที่ ๖ ได้ทรงพระราชนิพนธ์ไว้ว่า “..พระอัฐารสทางด้านทิศใต้ได้ระบุถึงการพบก้อนหินศิลาแลง ที่เป็นต้นกำเนิดความเชื่อนิทานพื้นบ้านเรื่อง พระร่วงพบขอมดำดิน” เรื่อง ขอมดำดินนี้ ได้เล่าต่อกันมาว่า วันหนึ่งในขณะที่พระร่วงกำลังกวาดลานวัดอยู่ นายเคโซชัย ทหารขอมผู้ที่ได้รับมอบหมายให้ตามล่าพระร่วง ก็ใช้อิทธิฤทธิ์ดำดินลอดกำแพงวัดเข้ามา พบพระร่วงแต่ไม่รู้จัก จึงได้ถามว่า “พระร่วงอยู่ที่ไหน” พระร่วงสอบถามจนทราบว่าเป็นนายทหารขอมมาตามสังหารตน จึงใช้วาจาสิทธิ์บอกว่า “สูงจรรออยู่ที่นี้เถิด” พอสิ้นคำของพระร่วง ร่างทหารขอมก็กลายเป็นหินติดคาแผ่นดินอยู่ตรงนั้น ต่อมาร่างทหารขอมก็ถูกชาวบ้านทุบเอาหินไปฝนแล้วเอาน้ำฝนหินไปให้คนกำลังคลอດดื่มเพื่อให้คลอດลуг่าย ในภายหลัง เมื่อเจ้าเมืองสุโขทัยสวรรคตลง ชาวเมืองจึงพร้อมใจขอเชิญให้พระร่วงลาลึกขาบทขึ้นเป็นเจ้าเมือง เนื่องจากเป็นผู้ที่มีบุญ พระร่วงจึงขึ้นครองราชย์สมบัติและปกครอง

พระอัฐฐารศ

เมืองสุโขทัยนับแต่นั้นมา โดยถวายพระนามว่า พระเจ้าศรีจันทราธิปติหรือพระเจ้าศรีอินทราทิตย์ สำหรับรูปคนที่เป็นหินนั้น ชาวบ้านเรียกว่า “ขอมดำดิน” ได้ถูกคนทุบตีจนแตกหักเป็นเศษเล็กเศษน้อย ซึ่งต่อมาได้เก็บรักษาไว้ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติรามคำแหง นับเป็นตำนานท้องถิ่นที่อยู่ภายในใจของคนสุโขทัย

หนังสือพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา ในพระนิพนธ์ของสมเด็จพระปรมัยยิกำหาราชานุภาพ ตอนหนึ่งว่า “ราชอาณาจักรสุโขทัย คิดตามความรู้ที่มีอยู่ในเวลานี้ ประมาณว่าจะตั้งเป็นอิสระขึ้นเมื่อราวจุลศักราช ๖๐๐ ตรงกับมหาศักราช ๑๑๖๐ และ พ.ศ. ๑๗๔๑ พระเจ้าแผ่นดินบรรดาคrownนครสุโขทัยเรามากเรียกกันว่าพระร่วง ชวนให้เข้าใจว่ามีแต่พระองค์เดียวที่จริงพระเจ้าแผ่นดินกรุงสุโขทัย เมื่อเป็นราชธานีมีอิสรภาพ สืบพระวงศ์กันมาถึง ๕ พระองค์ พระองค์แรกที่ปรากฏพระนาม เรียกในศิลาจารึกว่า พ่อขุนศรีอินทราทิตย์...” ส่วนที่ตั้งพระราชวังเดิมเข้าใจว่าเป็นบริเวณ เนินปราสาท ลานหน้าวัดมหาธาตุ

สังคโลก ศิลปะสุโขทัย ค้นพบบริเวณเนินปราสาท
เขียนลายปลาผู้สีดำได้เคลือบ เฝี่ยมความงามด้วย
เงิข่างสุโขทัย มีจารึกอักษรสมัยสุโขทัยที่ได้ฐาน
ที่ชวนให้จินตนาการและค้นหาคำตอบ

เนินปราสาท ศาลาว่าการกรุงสุโขทัย

ด้วยเป็นเนินดินสูงกว่าที่อื่นๆ ในกำแพงเมืองสุโขทัย มีพื้นที่กว้างและยาว
ด้านละ ๒๐๐ เมตร เข้าใจว่าน่าจะเป็นที่ตั้งของพระราชวังของพระร่วง สมัยโบราณ
นิยมสร้างวังหรือบ้านเรือนด้วยไม้ เมื่อเวลาผ่านไป เครื่องเรือนที่เป็นไม้มักถูก
ทำลายลง ทั้งจากภัยพิบัติไฟป่า หรือปลวก มอด กัดกินทำลายให้เสื่อมสลายตาม
วิถีธรรมชาติ จึงไม่พบร่องรอย หากแต่เมื่อมีการสำรวจแล้วก่อปรกกับตามหลักฐาน
แผนที่เก่าที่ทำในสมัยรัชกาลที่ ๕ ก็บ่งบอกว่าเนินปราสาทนี้เป็นบริเวณเดียวกันกับ
วัดมหาธาตุ คือเป็นสิ่งก่อสร้างสำหรับพิธีทางศาสนาในวัด หรือ เป็นศาลาโถงมากกว่า
ส่วนพระราชวังของพระร่วงน่าจะเป็นตำหนักไม้ ตำแหน่งที่ตั้งตามที่ปรากฏหลักฐาน
แห่งหนึ่งนั้นควรอยู่เหนือศาลาตาผาแดง ติดกับวัดสระศักดิ์ทางทิศตะวันตก ซึ่งศิลา
จารึกวัดสระศักดิ์ก็กล่าวว่าเป็นตำหนักของเจ้านายสุโขทัยเมื่อตอนกลางพุทธศตวรรษ

ที่ ๒๐ ซึ่งตำแหน่งที่ตั้งเช่นนี้จะตรงกันกับตำแหน่งของพระราชวังตามกษัตริย์เขมรโบราณที่เมืองพระนครหลวงหรือเมืองนครธม เนินปราสาทจึงน่าจะเป็นทุ่งพระสุเมรุหรือสนามหลวง ในสมัยโบราณใช้ประกอบพิธีหลวงต่างๆ เมื่อมีการสำรวจได้พบหินบดยาสมัยทวารวดี พบห้วงประตู ๒ ห่วง บนบริเวณเนินปราสาทพบขี้เถ้าปนกระดูกโบราณ เฉพาะส่วนที่เป็นเนินปราสาทเป็นที่พบศิลาจารึกหลักที่ ๑ และพระแท่นมนังคศิลา จึงเชื่อว่าเป็นที่ตั้งศาลาพิธีหลวง หรือเป็นศาลาว่าการของกษัตริย์สุโขทัยหรือพระสงฆ์เพื่อพบปะกับประชาชน มีนักวิชาการศรีลังกาได้ให้ความเห็นว่ากรุงสุโขทัยกับศรีลังกา มีอะไรหลายอย่างที่คล้ายกัน ที่ศรีลังกามี สันนิบาตศาลาบริเวณเนินปราสาทจึงน่าจะเป็นสันนิบาตศาลา ซึ่งในจารึกหลักที่ ๑ ได้จารึกว่า “ในกลางป่าดาลมีศาลา ๒ อัน อันหนึ่งชื่อว่า ศาลาพระมาส อันหนึ่งหนึ่งชื่อ พุทธศาลา ขดารหินนี้ชื่อมนังคศิลาบาตร สถาบกไว้หนี่จึงทั้งหลายเห็น” สมัยก่อนเป็นป่าไฟ ป่าเบญจพรรณเป็นไร่กล้วยของชาวบ้าน ซึ่งชาวบ้านเล่าต่อกันมาว่า เนินปราสาทนี้เป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ เจ้าที่แรงมาก ใครเข้าไปใกล้มักจะป่วยไข้ ห้ามแสดงอาการไม่ดีไม่งาม เดินผ่านหากไม่ทำความเคารพยังมีอันเป็นไป ทำให้สิ่งศักดิ์สิทธิ์หรืออะไรก็ตามที่อยู่บริเวณเนินปราสาทไม่มีใครบงกชหรือทำลาย ด้วยความเชื่อและศรัทธาของชาวเมืองสุโขทัยทำให้คงอยู่คู่บ้านคู่เมืองมาจนถึงปัจจุบันนี้

กุ่มที่เคลือบเขียนลาย
ศิลปะสุโขทัย พุทธศตวรรษที่ ๑๙-๒๐
จากการขุดแต่งโบราณสถานวัดมหาธาตุ สุโขทัย

วัดศรีสวาย เทวสถานพราหมณ์ในดินแดนสุโขทัย

ชาวเมืองสุโขทัยเชื่อว่า วัดศรีสวายเดิมเป็นวังเจ้า มีผีเสื้อวัดที่ดูมาก ห้ามลบหลู่ดูหมิ่นเด็ดขาด ผีเสื้อวัดนั้นเป็นผีจำพวกเทวดาชั้นที่หนึ่ง มีกายเป็นยักษ์และมีหน้าที่เฝ้าวัด ไปไหนมาไหนนอกเขตวัดไม่ได้ ทำหน้าที่เหมือนยาม เมื่อเวลาผ่านไปสักร้อยปีมนุษย์ ผีเสื้อวัดก็เริ่มเบื่อหน่ายภาระหน้าที่และเริ่มมองหาคนมาแทนที่ โดยมากมักจะเป็น “สมภาร” หรือ เจ้าอาวาสวัดที่ยึดมั่นถือนั่นในวัดนั้น จะทำหน้าที่ดูแลวัดวาอารามตลอดไป

เทวสถานพราหมณ์ที่ปรากฏบนวัดศรีสวายเป็นหลักฐานสำคัญที่บ่งบอกว่า อารยธรรมขอมโบราณเคยเจริญรุ่งเรืองบนแผ่นดินสุโขทัย เมื่ออารยธรรมของขอมเสื่อมอำนาจลง ศาสนาพุทธได้มีความรุ่งเรืองเหนือดินแดนสุโขทัย ได้มีการสร้างทับและเปลี่ยนเทวสถานพราหมณ์ให้เป็นวัดในพระพุทธศาสนา เทวสถานสำคัญนี้มีพระปรางค์สามยอดเป็นประธาน ลักษณะเป็นรูปกลีบบขนุน ประดับด้วย

ปูนปั้นรูปครุฑขุดขนาด นางอัปสรและลายดอกไม้เงิน ด้านหน้าพระปรางค์เป็นที่ตั้งของพระวิหาร ซึ่งมีระเบียงคดล้อมองค์พระปรางค์และวิหาร นอกจากนี้ยังได้พบรูปพระอิศวรและหินจำหลักทับหลังพระนารายณ์บรรทมลินธุ์ รูปพระนารายณ์ลีกรและชิ้นส่วนของเทวรูปและสิ่งทำด้วยสำริด ปัจจุบันได้เก็บรักษาไว้ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติรามคำแหง

วัดศรีสวาย สร้างในสมัยพุทธศตวรรษที่ ๑๘ ศรีสวาย เป็นชื่อเรียกภายหลังจากการบูรณปฏิสังขรณ์ คำว่า ศรี ในภาษาเขมรนั้นพ้องเสียงกับคำว่า ซี ที่แปลว่า กิน ส่วนคำว่า สวาย นั้นหมายถึง มะม่วง ซึ่งในศิลาจารึกหลักที่ ๑ กล่าวถึง.. “ป่าพร้าวกัหลายในเมืองนี้ ป่าลางก็หลายในเมืองนี้ หมากม่วงก็หลายในเมืองนี้ หมากขามก็หลายในเมืองนี้” ทั้งนี้อาจเรียกชื่อตามป่ามะม่วง

คำว่าศรี ในภาษาบาลี ยังหมายถึง ความรุ่งเรืองหรือดินแดน วัดศรีสวาย น่าจะมีรากศัพท์มาจากการเรียกของชาวบ้าน อาจแปลความหมายโดยรวมได้ว่า ดินแดนป่ามะม่วงที่มีความเจริญรุ่งเรือง สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงสันนิษฐานชื่อวัดว่า ศรีศวายะ ซึ่งแปลว่า เป็นศรีแห่งพระศิวะ

แม้เวลาจะล่วงเลยไปนานเท่านาน ทว่ากาลเวลาไม่ได้ทำลายความเชื่อแบบพราหมณ์ให้หมดหรือเลือนหายลงไปได้เลย ความเชื่อนี้ยังปรากฏให้เห็นในวัดศรีสวาย อีกหลายอย่าง เช่น การมีสระลอยบาปที่อยู่บริเวณด้านหลังโบราณสถาน ซึ่งการลอยบาปหรือการล้างบาปในศาสนาพราหมณ์-ฮินดู นั้นมีความเชื่ออยู่ว่า บาปสามารถล้างได้ ศาสนิกชนของศาสนาพราหมณ์ในสมัยก่อน ถือว่าการได้ลงอาบน้ำชำระภายในแม่น้ำคงคาหนานที่เป็นการชำระมลทิน ก่อให้เกิดความบริสุทธิ์ ด้วยถือว่าแม่น้ำคงคาเป็นแม่น้ำศักดิ์สิทธิ์ที่ไหลมาจากพระโอรสของพระพรหมหรือพระศิวะ ที่สถิตอยู่บนเขาไกรลาศ ในสมัยโบราณนั้นยังเชื่ออีกว่า สระน้ำที่ใช้ประกอบพิธีลอยบาปนี้เป็นสระน้ำศักดิ์สิทธิ์ จึงสร้างกำแพงแลงล้อมรอบอีกชั้นหนึ่งด้วย

ศาลตาผาแดง โบราณสถานที่เก่าแก่ที่สุดในเมืองพระร่วง

ศาลตาผาแดง ศาลพระเสื้อเมือง หรือศาลเทพารักษ์ ชาวสุโขทัยโบราณเชื่อและศรัทธาเรื่องพระเสื้อเมืองที่ปกป้องรักษาเมืองว่า เมืองสุโขทัยมีพระขงผืนเป็นลึงค์ศักดิ์สิทธิ์คู่บ้านคู่เมือง เชื่อกันว่าถ้าไหว้ดีพลีถูก บ้านเมืองก็เจริญรุ่งเรือง แต่หากไหว้ไม่ดีพลีไม่ถูก บ้านเมืองก็จะล่มจม พระขงผืน มีหน้าที่คุ้มครองป้องกันบ้านเมืองทั้งทางบกทางน้ำ คุณกำลังโพร่พลแสนยาก รักษาบ้านเมืองให้ร่มเย็นเป็นสุขปราศจากอริราชศัตรูมารุกราน

ศาลตาผาแดงตั้งอยู่ในอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัยใกล้กับวัดศรีศักดิ์และวัดสระศรี เป็นโบราณสถานปรางค์เดียวแบบขอม ความเก่าแก่ของตัวศาลตาผาแดงสามารถสืบจากรูปแบบการก่อสร้าง คือ ที่มุมบริเวณห้องคูหาด้านนอกหรือเรือนธาตุได้ก่อเป็นมุมประธานขนาดใหญ่ยื่นออกมาแบบเดียวกับกระเป๋ายางสร้างใน

ปราสาทขอม ผนังเรือนธาตุด้านเหนือกับด้านใต้ทำเป็นประตูหลอก ด้านหลังเปิดโล่ง ไม่มีบันไดขึ้นลง ทางด้านหน้าก่อเป็นมุขยื่นออกไปเป็นส่วนบันไดทางขึ้นลง ด้านล่าง ส่วนฐานของศาลเป็นฐานก่อรูปบัวคว่ำบัวหงาย กึ่งกลางเป็นช่องท้องไม้ที่มีแถบบัว ลูกฟักขนาดใหญ่คาดเอาไว้โดยรอบ อันเป็นลักษณะการก่อสร้างของขอมในสมัย ปลายพุทธศตวรรษที่ ๑๔ นับเป็นโบราณสถานที่มียุคเก่าแก่ที่สุดของเมืองสุโขทัย เมื่อครั้งทางราชการบูรณะศาลตาผาแดงนั้นได้ค้นพบเทวรูปหิน จำนวน ๔ องค์ มีทั้ง รูปบุรุษและสตรี ปัจจุบันเก็บไว้ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติรามคำแหง เป็นศิลปะลพบุรีที่ยบรูปแบบได้กับศิลปะเขมรแบบบาเยน ตรงกับรัชกาลพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ ของเขมร

สมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงเสด็จไปพินิจดูพระประธานในพระวิหารหลวงสุโขทัย ทรงเห็นพระประธานเป็นพระพุทธรูปปางสมาธิ ทรงมีพระทัยศรัทธา จึงมีพระบัญชาให้ช่างหลวงสุโขทัยสร้างพระประธานขึ้นใหม่ ทรงมีพระบัญชาให้ช่างหลวงสุโขทัยสร้างพระประธานขึ้นใหม่ ทรงมีพระบัญชาให้ช่างหลวงสุโขทัยสร้างพระประธานขึ้นใหม่

พระประธาน ที่เป็นภาษาเขมร มาจากคำว่า บาแดง คือ พุทฺธ เติณฺสารณํ ฆาวั ในทางความเชื่อทางผีเจ้าเทพารักษ์ก็คือผู้ทำหน้าที่แจ้งข่าวสารทางวิญญาณ เป็นผีที่มีหน้าที่ดูแลกำลังคนไพร่บ้านพลเมือง รักษาพระนครให้ร่มเย็นเป็นสุขปราศจาก อริราชศัตรูมารุกราน

กราบพระพุทไธ่ หลวงพ่อโตที่วัดศรีชุม

“คนในเมืองสุโขทัยนี้ มักทาน มักทรงศีล มักโอยทาน พ่อขุนรามคำแหง เจ้าเมืองสุโขทัยนี้ ทั้งชาวแม่ชาวเจ้าท่วยบัวท่วยนาง ลูกเจ้าลูกขุน ทั้งสิ้นทั้งหลาย ทั้งผู้ชายผู้หญิง ผู้ท่วยมีศรัทธาในพระพุทธศาสนา ทรงศีลเมื่อพรรษาทุกคน เมื่อออกพรรษากرانกฐิน เดือนนี้จึงแล้ว เมื่อกรานกฐิน มีพนมเบี๋ย มีพนมหมาก มีพนมดอกไม้ มีหมอนนั่งหมอนโนน บริพารกฐินโอยทานแล้ปีแล้ญบสำน” ถ้อยคำในศิลาจารึก ได้บอกเล่าถึงคนสุโขทัยว่า เป็นคนใจบุญ ให้ทาน รักษาศีล มีศรัทธาต่อพุทธศาสนา และสร้างวัดมากมายเพื่อถวายเป็นกุศลสืบต่อพระศาสนา

นอกจากแก่งเมืองมีวัดศรีชุมที่มีความงดงาม มีมณฑปที่มีพระพุทธรูปขนาดใหญ่ประดิษฐานเป็นประธานของวัด ซึ่งต่างจากวัดอื่นๆ ที่โดยมากจะเป็นเจดีย์เป็นประธานของวัด สันนิษฐานว่าสร้างในสมัยพ่อขุนรามคำแหง โดยปรากฏอยู่ในศิลาจารึกสุโขทัยหลักที่ ๑ ว่า “เปื้องดินนอนเมืองสุโขทัยนี้ มีตลาดปสาน มีพระอนจนะ

มีปราสาท มีป่าหมากพร้าว ป่าหมากกลาง มีไร่ มีนา มีถิ่นถ่าน มีบ้านใหญ่บ้านเล็ก...”

ความโดดเด่นของวัดศรีชุม คือ มีพระพุทธรูปปางมารวิชัยองค์ใหญ่ประดิษฐานอยู่ในมณฑปรูปสี่เหลี่ยมกว้าง ๓๒ เมตร ยาว ๓๒ เมตร สูง ๑๕ เมตร ด้านหน้าเป็นวิหารหลวงมี ๖ ห้อง ชาวบ้านเรียกว่า “พระอจนะ” ว่ากันว่าเป็นพระพุทไธศด้วยมีการสร้างอุโมงค์ให้คนสามารถขึ้นไปยังด้านหลังองค์พระได้ มีเรื่องเล่าว่า หากลอดเข้าอุโมงค์ด้านขวามือจะสามารถขึ้นด้านบนองค์พระได้ แต่หากลอดอุโมงค์ด้านซ้ายมือจะมีทางกลับไปสู่ที่เมืองศรีสัชนาลัยได้ เมื่อต้องใช้งานในการสำคัญก็ให้คนไปอาศัยอยู่บนองค์พระ แล้วให้เปล่งเสียงออกมดั่งๆ เสียงจะกังวานอยู่ในมณฑป เมื่อผู้คนได้ยินก็นึกว่าพระพุทไธศ ใช้ในการปลุกปลอบให้กำลังใจ หรือชำระความ คนที่ทำผิดแล้วก็จะพูดแต่ความจริงและยอมรับ สิ่งเหล่านี้ ล้วนเป็นกุศโลบายที่สำคัญในการปกครองบ้านเมืองให้สงบสุข ตามแผนของอุโมงค์นี้มีการแกะสลักหินชนวนเรื่องราวชาดก ๕๕๐ ชาดิก อย่างสวยงาม ปัจจุบันได้เก็บรักษาหินชนวนแกะสลักเรื่องราวชาดกนี้ไว้และจัดแสดงไว้ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติรามคำแหง

สมัยพระร่วงเจ้า การสร้างวัดนั้นสร้างด้วยศรัทธา เมืองสุโขทัยนั้นรุ่งเรืองได้ด้วยพระพุทธศาสนา มีการประพฤติตนปฏิบัติธรรมเป็นจิตวิญญาณของคนสุโขทัย ซึ่งเมื่อครั้งสร้างบ้านแปลงเมืองใหม่ๆ ยังไม่มีกฎหมาย พระองค์ทรงใช้ศาสนาหรือธรรมะเป็นกฎหมายปกครองแผ่นดิน แผ่นดินสุโขทัยจึงเป็นแผ่นดินธรรมราชา

พระอจนะ : หลวงพ่อโต ผู้ไม่หวั่นไหวซึ่งควรบูชา

หลวงพ่โตเป็นพระพุทธรูปปูนปั้นปางมารวิชัยองค์ใหญ่ชื่อ “พระอจนะ” แปลว่า ผู้ไม่หวั่นไหว สูง ๑๕ เมตร หน้าตักกว้าง ๑๑.๓๐ เมตร ด้วยเป็นองค์พระที่สูงใหญ่ และมีลักษณะงดงามเปี่ยมเมตตาธรรม ส่วนคำว่าพระอจนะ ในภาษาบาลีแปลว่า สิ่งที่ไม่ควรบูชา

ชาวบ้านในสมัยโบราณเมื่อเสร็จงานไร่งานนา พวกกันต้อนวัวต้อนควายไปเลี้ยงและเข้าไปพักในเขตวัด เล่ากันว่าเคยขึ้นไปนอนบนนิ้วมือเรียงกันคนละนิ้ว ยังไม่รู้สึกแน่นหรืออึดอัด ซึ่งแสดงให้เห็นถึงความใหญ่โต และความใกล้ชิดผูกพันระหว่างคนกับพระ

องค์หลวงพ่โตประดิษฐานอยู่ในมณฑป ในผนังมณฑปมีช่องเจาะไว้เป็นอุโมงค์ และมีทางเดินขึ้นไปจนถึงด้านบนของมณฑปในทางเดินนี้มีช่องอากาศขนาด

ใหญ่สามารถมองออกมายังองค์พระได้ เมื่อเข้าไปส่งเสียงในช่องนี้ก็จะเกิดเสียงก้องกังวานบนเพดาน

การสร้างพระอจนะนั้นนับเป็นความเฉลียวฉลาดของกษัตริย์ราชวงศ์พระร่วงในการปลูกปลูกให้กำลังใจทหารหาญและด้านการใช้จิตวิทยาในการปกครองบ้านเมืองให้สงบสุข ด้วยด้านข้างองค์พระอจนะมีช่องเล็กๆ สำหรับให้คนลอดเข้าไปและพูดเพื่อสื่อความหมาย คนในวิหารจะได้ยินทั่วกันจะต้องนึกว่าพระอจนะพูดได้ และมีเสียงดังกังวานน่าเกรงขาม

ตำนานพระพุทไธ้ นั้นมีอยู่ว่าสมัยอยุธยาตอนปลาย หรือประมาณ พ.ศ. ๒๑๒๗ หลังจากที่สมเด็จพระนเรศวรมหาราชได้ประกาศอิสรภาพที่เมืองแครง แล้วหัวเมืองต่างๆ ล้วนยุติการส่งส่วยให้แก่พม่า ยกเว้นเมืองเชลียงหรือเมืองสวรรคโลกที่ยังไม่เห็นด้วยกับพระบรมราชโองการ สมเด็จพระนเรศวรมหาราช จึงยกทัพมาเพื่อหวังรวบรวมคนไทยให้เป็นปึกแผ่น ระหว่างทางได้เสด็จมาพักทัพที่วัดศรีชุม แต่ด้วยการรบในครั้งนั้นเป็นการสู้รบระหว่างคนสายเลือดไทยด้วยกัน บรรดาเหล่าทหารและแม่ทัพนายกองทั้งหลายจึงไม่มีแรงจูงใจในการสู้รบ สมเด็จพระนเรศวรจึงได้ออกอุบายเพื่อสร้างขวัญและกำลังใจให้แก่ทหารโดยการให้ทหารคนหนึ่งปีนบันไดขึ้นไปทางด้านหลังองค์พระและกล่าวให้กำลังใจแก่เหล่าทหารเหล่านั้น

๔๘
ค้างบ้าน

มังกรห้าเศียรพันไหเคลือบสีเขียวแก่ วัดชนะสงคราม

วัดชนะสงคราม มีเจดีย์ที่มีฐานย่อเหลี่ยมสามชั้น ยอดย่อเหลี่ยมลดชั้นขึ้นไปจนถึงยอด กลางเจดีย์มีครุฑประดิษฐานอยู่ สันนิษฐานว่า คงสร้างเพื่อเป็นอนุสรณ์เมื่อครั้งพ่อขุนรามคำแหงชนะสงคราม ตั้งอยู่ระหว่างวัดมหาธาตุและวัดสระศรี สร้างในสมัยสุโขทัย มีเจดีย์ประธานทรงระฆังขนาดใหญ่ที่เป็นจุดเด่นของวัด ขนาบข้างด้วยเจดีย์รายทรงวิมานทั้งสององค์ ซึ่งทรงเจดีย์นี้อาจเป็นต้นแบบเจดีย์ในอุทยานประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยา ส่วนที่สุโขทัยนั้นยังมีปรากฏอยู่ที่วัดตระพังเงินและวัดเจดีย์เจ็ดแถว ที่บริเวณด้านหน้าเจดีย์ประธานเป็นที่ตั้งของพระวิหาร ปรากฏเฉพาะส่วนฐานและเสาก่อที่ด้วยศิลาแลง ด้านหลังเจดีย์ประธานนั้นเป็นที่ตั้งของพระอุโบสถ รอบพระอุโบสถมีใบเสมาปักอยู่บางส่วน พบไหเคลือบสีเขียวแก่มีรูปมังกรห้าเศียรพันไห ซึ่งเป็นศิลปะจีนราชวงศ์ซ้อง มีอายุอยู่ระหว่างปี พ.ศ. ๑๕๐๓-๑๘๒๒ และค้นพบพระพิมพ์เนื้อชินกลางฐานเจดีย์รายด้านใต้

วัดตระพังทองกลาง ศิลปะปูนปั้นชั้นเอกของเมืองสุโขทัย

วัดตระพังทองกลาง มีมณฑปเหมือนกับวัดศรีชุมแต่มีขนาดเล็กกว่ามาก มีภาพปูนปั้นที่ปรากฏในมณฑป ซึ่งมีอายุราวกลางพุทธศตวรรษที่ ๒๐ นับเป็นความงดงามและได้แสดงถึงความรุ่งเรืองสูงสุดของศิลปะสุโขทัย มณฑปก่อด้วยอิฐรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส กว้างด้านละ ๑๑ เมตร ด้านหน้าเป็นวิหารเสา ๔ แถว ๕ ห้อง ภายในมณฑปประดิษฐานพระพุทธรูปขนาดใหญ่เต็มพื้นที่ ปัจจุบันได้ชำรุดหมดแล้ว มณฑปด้านทิศตะวันออกเป็นซุ้มประตู อีกสามด้านเป็นผนังที่ประดับด้วยปูนปั้นเป็นเรื่องตามพุทธประวัติที่ชำรุดเกือบหมด มีเพียงหลักฐานที่เป็นภาพถ่ายเก่าที่ทำให้ทราบเรื่องราวได้ ผนังด้านใต้เป็นภาพพระพุทธเจ้าเสด็จลงจากสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ภายหลังเสด็จขึ้นไปโปรดพระนางสิริมหามายา พระพุทธมารดา บันรูปพระพุทธเจ้าในท่าลีลา ซึ่งก่อนพระพุทธเจ้าเสด็จลงพระอินทร์ได้เนรมิตบันไดทองสำหรับหมู่เทพลงอยู่ด้านขวา บันไดเงินอยู่ด้านซ้ายสำหรับท้าวมหาพรหม และบันไดแก้วมณีอยู่ตรงกลางสำหรับพระพุทธเจ้า หัวบันไดแต่ละอันพาดที่เขากพระสุเมรุเชิงบันไดทอดลงยังประตูเมืองสังกัสสนคร มีหมู่เทพที่ตามส่งเสด็จ มีท้าวมหาพรหมถือฉัตรกันถวายพระพุทธเจ้า พระอินทร์อุ้มบาตรนำเสด็จพระพุทธเจ้า มีปัญจสิงขรคนธรรพถือพิณบรรเลง มีมาตุลีเทพบุตรซึ่งถือพานดอกไม้ทิพย์ไปรยนำทางเสด็จพุทธดำเนิน ผนังด้านตะวันตกเป็นภาพตอนพระพุทธเจ้าโปรดเทศนาสั่งสอนพวกศากยวงศ์ที่เมืองกบิลพัสดุ์ ขณะทรงสั่งสอนทรงแสดงยมกปาฏิหาริย์ เป็นรูปปรีดิ์มีเปลวไฟล้อมรอบพระพุทธองค์และมีรูปบรรดาพระญาติแวดล้อมอยู่ภายนอกรูปปรีดิ์นั้น รูปปั้นวัดตระพังทองกลางนับเป็นศิลปะชั้นเอกของเมืองสุโขทัย

๑๐๐
วัดช้างบ้าน

บน : วัดตระพังทองกลาง

ล่าง : วัดพระเชตุพน

วัดเชตุพน วัดพระสี่อิริยาบถ

วัดพระเชตุพน เป็นวัดสำคัญที่มีความรุ่งเรืองในสมัยสุโขทัยตอนปลาย จากจารึกวัดสรศักดิ์กล่าวถึงเหตุการณ์เมื่อกลางพุทธศตวรรษที่ ๒๐ ว่าเมื่อพระมหาเถรธรรมไตรโลกย มีศักดิ์เป็นน้ำของพระมหาธรรมราชาเจ้าเมืองสุโขทัยพระองค์หนึ่ง มาจำพรรษาอยู่ที่วัดสรศักดิ์ได้ร่วมชุมนุมกับพระวัดเชตุพนเพื่อพิจารณาการสร้างเจดีย์ข้างรอบและศาสนสถานอื่นๆ ที่วัดสรศักดิ์ นอกจากนี้ยังได้พบจารึกที่วัดเชตุพน กล่าวถึงเจ้าธรรมรังษีซึ่งบวชได้ ๒๒ พรรษา มีจิตศรัทธาสรางพระพุทธรูปขึ้นใน พ.ศ. ๒๐๕๓/ อันก่อปรไปด้วยอสีตานุพยัญชนะทั้ง ๓๒ ศิลปกรรมสมัยสุโขทัยที่โดดเด่นของวัด คือมณฑปที่สร้างด้วยหินชนวน เป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปสี่อิริยาบถ คือ นั่ง นอน ยืน เดิน มีเจดีย์ทรงมณฑปขนาดย่อม ภายในเจดีย์มีรอยที่เคยประดิษฐานพระพุทธรูปปูนปั้นอยู่ด้านตะวันออก หน้ามณฑปออกไปมีวิหาร ๖ ห้อง และยังมีแนวกำแพงหินทำด้วยหินชนวนแท่งใหญ่และหนา เจาะเป็นเคียวสลักกันไว้เหมือนเข้าปากไม้ อันแสดงให้เห็นถึงความพยายามและศรัทธาที่มีต่อพระพุทธศาสนา โบสถ์วัดพระเชตุพนมีใบเสมาปักเป็นคู่ เช่นเดียวกับวัดพระศรีมหาธาตุ เชลียงในเมืองศรีสัชนาลัย ในสมัยโบราณวัดที่มีใบเสมาปักเป็นคู่เช่นนี้เป็นวัดหลวง

ภายในมณฑปเป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปโดยมีการใช้วัสดุทั้งอิฐ หินชนวน ศิลาลง องค์พระพุทธรูปปั้นโดยรอบผนังอิฐซึ่งทำหน้าที่เป็นแกนรองรับหลังคา อันเป็นลักษณะที่พัฒนามาจากสถาปัตยกรรมแบบพุกาม ทางด้านตะวันตกของมณฑปปัจจุบันนี้มี มณฑปย่อมุมไม้ยี่สิบขนาดเล็ก มีหลังคาก่อซ้อนกันเป็นเสา และใช้หินชนวนขนาดใหญ่ทำเป็นเพดาน ยังปรากฏร่องรอยของพระพุทธรูปนั่งปางมารวิชัยแต่ชำรุดมากแล้ว ที่ผนังด้านนอกมีลายเขียนสีดำ แสดงลักษณะแบบที่ปรากฏบนเครื่องถ้วยจีน เป็นลายพรรณพฤษพา นับเป็นงานศิลปะที่น่าภาคภูมิใจและงดงามอย่างยิ่ง ทุกวันในยามเช้าขณะที่พระอาทิตย์กำลังเริ่มสาดแสง แสงแดดจะได้ฉาบผนังโบราณสถาน ทำให้ผนังเปลี่ยนสีสวยงามจับใจ ควรค่าแก่การเยี่ยมชมยิ่งนัก

วัดเจติยสี่ห้อง

ห้องเรียนอาภรณ์และเครื่องประดับสุโขทัย

วัดเจติยสี่ห้อง เป็นโบราณสถานในเมืองสุโขทัยที่เป็นหลักฐานสำคัญที่หลงเหลืออยู่ในการศึกษาประวัติศาสตร์ แม้กาลเวลาได้ทำลายไปบางส่วนแต่ยังปรากฏร่องรอยสำคัญทางประวัติศาสตร์ให้ได้ศึกษาศิลปะ วัฒนธรรมด้านต่างๆ ได้เป็นอย่างดี วัดเจติยสี่ห้อง มีวิหารใหญ่กว้างถึง ๑๙ เมตร ยาว ๒๕ เมตร เสาก่อด้วยศิลากลมใหญ่ ฝาผนังमुखหน้าพบร่องรอยภาพปูนปั้นที่งดงามที่ประดับอยู่รอบฐานเจติยประธาน เป็นรูปเทวดา สวมอาภรณ์และเครื่องประดับต่างๆ กัน ในพระหัตถ์ถือภาชนะมีพรรณพฤกษาไหลพ่นออกมา แสดงถึงความอุดมสมบูรณ์ ความเจริญงอกงาม ภาชนะนี้เรียกว่า หม้อปุระณะชฎะ ช่วยให้เห็นรูปแบบการแต่งกายของชาวเมืองสุโขทัยโบราณจากรูปปูนปั้นตามวิหาร นอกจากนี้ก็เป็นปูนปั้นรูปช้างและสิงห์ประดับ รูปบุคคล ตรงฐานเจติยมีรูปราชสีห์ชี้ช้างไหลออกมาจากผนังครึ่งตัว มีรูปเทวดามีทั้ง ๒ กร และ ๔ กร ถือแจกันดอกไม้ รอบฐานเจติยประธานมีฐานเจติยรายอยู่ ๔ ด้าน องค์เจติยประธานเป็นทรงระฆังกลมที่ได้รับการบูรณะมาแล้วหลายสมัย ส่วนยอดเจติยได้หักพังลง คงปรากฏแต่ส่วนปล้องไฉนตกอยู่ที่ฐานเจติย มีศิลปกรรมภายในวัดที่สอดคล้องกับศิลปะสุโขทัย รวบรวมพุทธศตวรรษที่ ๑๙-๒๐ ซึ่งเป็นศิลปะแบบลังกา

วัดเจติยสี่ห้อง เป็นชื่อที่ชาวบ้านเรียกตามเจติยที่พบเห็น เป็นโบราณสถานด้านนอกกำแพงเมืองที่คได้ ตั้งอยู่ทางตะวันออกของวัดเชตุพน มีคูน้ำเป็นอุทกสีมาล้อมรอบบริเวณวัดแบบเดียวกับวัดตระพังทอง

บน : วัดศรีพิจิตรภิรตักัลยาราม

ล่าง : วัดมุนีลังกา

วัดศรีพิจิตรกิริติกัลยาราม วัดตาเถรชิงหนัง

วัดตาเถรชิงหนัง เป็นชื่อที่ชาวบ้านเรียกติดปากกันมายาวนาน มีตำนานเล่าว่า สมัยก่อนมีเถรหรือสมภารได้บิณฑบาตรหนึ่งโค กระบือ มาซึ่งตากแดดเป็นนิจเพื่อทำกลองถวายเป็นวัดอื่นๆ ด้วย ชาวบ้านที่ผ่านไปผ่านมาต่างเห็นจนจินตนา เลยเรียกจนติดปากว่า วัดตาเถรชิงหนัง

จนเมื่อมีการค้นพบศิลาจารึก วัดศรีพิจิตรกิริติกัลยาราม หลักที่ ๙๓ สุโขทัย ซึ่งจารึกขึ้นเมื่อปี ๑๙๔๗ ได้ระบุชื่อวัดว่า วัดศรีพิจิตรกิริติกัลยาราม กล่าวถึงสมเด็จพระราชชนนีศรีธรรมราชมาดา มหาติลภรัตนราชนารถ ซึ่งเป็นสมเด็จพระราชมารดาของพระมหาธรรมราชาโลสลือไท พระเจ้าแผ่นดินองค์ที่ ๔ แห่งกรุงสุโขทัย ได้อาราธนาสมเด็จพระมหาศรัทธาธิราช เจ้าแห่งพุทธางกูรครองพันธลोक จากเมืองกำแพงเพชร พร้อมด้วยหมู่อริยสงฆ์ สร้างวัด เมื่อ พ.ศ. ๑๙๔๓ ถึง พ.ศ. ๑๙๔๖ และสมเด็จพระศรีธรรมราชมาดาอย่างทรงได้ปลุกศรีมหาโพธิ์ลงยังวัดนี้ด้วย

วัดศรีพิจิตรกิริติกัลยาราม มีโบราณสถานที่สำคัญคือ เจดีย์ทรงกลม แบบลังกายอดสูง ฐานสี่เหลี่ยม ๑๕ เมตร เป็นวัดที่แปลกกว่าวัดอื่นๆ โดยด้านหน้าเจดีย์พบปูนปั้นเป็นพระจันทร์ครึ่งเสี้ยวและมีลวดลายเป็นรูปสัตว์ต่างๆ หน้าคูหา มีฐานพระพุทธรูป ด้านเดียวกับทางเข้าวิหารต่างๆ เช่นเดียวกับที่พบในเมืองอนุราธระปุระในประเทศศรีลังกา ทำให้เชื่อได้ว่า วัดศรีพิจิตรกิริติกัลยาราม ได้รับอิทธิพลการสร้างตามความเชื่อของลังกาค้างเมื่อพระพุทธศาสนาแบบเถรวาทแผ่เข้ามาในสยาม

mgrsgklogk silapachaisai
พุทธศตวรรษที่ ๒๐-๒๑
จากการขุดแต่งโบราณสถานวัดศรีพิจิตรกิริติกัลยาราม

วัดมุลังกา : วัดบูรพาราม

นักวิชาการสันนิษฐานว่าอาจเป็นวัดสังการามที่สมเด็จพระราชเทวีศรีจุฬาลักษณ์ ผู้ทรงประกอบด้วยเบญจกัลยาณี คือ มีความงาม ๕ อย่าง ได้แก่ ผงงาม เนืองงาม พ้นงาม ผิวงาม และวัยงาม ผู้ทรงมีพระทัยยึดมั่นในพระพุทธศาสนา ได้สร้างพระสถูปไว้ในวัดอโศการาม เพื่อบรรจุพระธาตุ ๒ องค์ องค์หนึ่งงามเท่าเม็ดข้าวสารหักครึ่ง มีสีแดงแวววับ อีกองค์หนึ่งเท่าเมล็ดผักกาด มีสีแดงดอกพิกุล ซึ่งพระองค์ยังทรงสร้างวัดทักษิณาราม ประทานแก่มหาวันรัตนเถระ พร้อมทั้งประทานนารายณ์หนึ่งเป็นข้าลืบเกวียน และไพร่ลืบเรือนเพื่อดูแลวัด นอกจากนี้ยังได้ทรงสร้างวัดบูรพาราม วัดศีลวิสุทธาวาส วัดศรีจุฬาวาสเพื่อเป็นที่สังการที่ใช้ในพิธีกรรมปลงศพ โยมอุปัฏฐากชาย และวัดพระธรรมราชบูรณ อันเป็นที่สังการพระราชมารดา รวมทั้งได้ทรงสร้างวัดสังการามถวายแด่พระสงฆ์ที่มาจากเมืองลังกา เมื่อปี พ.ศ. ๑๙๔๒ ตามที่ปรากฏในจารึกวัดอโศการาม

วัดมุลังกา ตั้งอยู่ใกล้กับประตูมะโม ตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ของอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัยใกล้ กับวัดสังการาม เป็นวัดขนาดกลาง มีวิหารอยู่ด้านตะวันออกของเจดีย์และเจดีย์รายรอบบริเวณนั้น มีอุโบสถตั้งอยู่ในทิศตะวันตกขององค์เจดีย์ อันเป็นการวางผังที่พบในการสร้างวัดของกรุงศรีอยุธยา

โพรงเม่นใต้ฐานเจดีย์ที่ วัดโพรงเม่น

เมื่อครั้งสุโขทัยรุ่งโร้ผู้คน วัดวาอารามถูกปล่อยทิ้งร้าง วัดโบราณตรงบริเวณกำแพงเมืองด้านตะวันออกเฉียงใต้มีเม่นจำนวนมากอาศัยอยู่ ชาวเมืองเก่าสุโขทัยเรียกชื่อวัดโบราณตามลักษณะที่พบเห็น คือพบโพรงเม่นขนาดใหญ่อยู่บริเวณฐานเจดีย์

วัดโพรงเม่น เป็นวัดโบราณสมัยสุโขทัย ตั้งอยู่ใกล้กับวัดมุล่งกาและวัดอโศการาม มีเจดีย์ประธานทรงระฆังคว่ำ ส่วนขององค์ระฆังได้ชำรุดเสียหาย ด้านหน้าเจดีย์ประธานเป็นพระวิหารที่มีเฉพาะส่วนฐาน ระหว่างวิหารและเจดีย์ประธานมีแท่นประดิษฐานพระพุทธรูป ส่วนฐานที่อยู่หน้าพระวิหารนั้นเป็นฐานของเจดีย์ราย นอกจากนี้ โดยรอบโบราณสถานยังปรากฏร่องรอยของคูน้ำล้อมรอบบริเวณวัดเป็นแบบอุทกสีมาใช้แบ่งเขตพุทธาวาส ให้คณะสงฆ์ทำสังฆกรรมเช่นเดียวกับวัดทั่วไปในเมืองสุโขทัย ส่วนหนึ่งที่ปรากฏรูปแบบการสร้างแบบอุทกสีมานั้นด้วยทำเลที่ตั้งเมืองอยู่ห่างจากแม่น้ำ ทำให้มีการขุดคูน้ำเพื่อกักเก็บน้ำไว้ใช้อีกทางหนึ่ง

วัดอโศการาม อนุสรณ์สถานของพระอโศก พระราชโอรสของพระมหาเทพีศรีจุฬาลักษณ์

วัดร้างที่ชาวบ้านเรียก วัดสลัดไดมายาวนาน ด้วยมีต้นสลัดไดพืชตระกูล กระบองเพชรขึ้นอยู่ในบริเวณนี้ เมื่อมีการพบศิลาจารึกทำให้ทราบว่าเป็นวัดสลัดได มีชื่อในสมัยสุโขทัยว่า “วัดอโศการาม” สร้างเมื่อ พ.ศ. ๑๙๔๒ สร้างในวาระเดียวกับ ที่ก่อสร้างวัดทักษิณาราม เมื่อสร้างวัดอโศการามเสร็จแล้วจึงได้นิมนต์สรภังคเถรให้ มาเป็นเจ้าอาวาสวัด เจดีย์ประธานต่างเป็นเจดีย์ทรงดอกบัวตูมเช่นเดียวกัน ปัจจุบัน ส่วนยอดหักพังลงแล้ว นอกจากนี้ก็มี วิหาร มณฑป เจดีย์ราย สร้างอยู่ในบริเวณ คูน้ำล้อมรอบ ในศิลาจารึกได้กล่าวว่าผู้สถาปนาวัดอโศการามแห่งนี้คือพระมหา เทพีศรีจุฬาลักษณ์ พระมเหสีของพระมหาธรรมราชาไสสือไท พระราชโอรสพระ มหาธรรมราชาลิไท ชื่อวัด “อโศการาม” นั้นคงจะเป็นเพราะพระมหาเทพีได้นำ พระนามของพระอโศกพระราชโอรสพระองค์เล็กของพระนางมาเป็นชื่อวัด การ สร้างวัดนี้พระนางนั้นได้สร้างเพื่ออุทิศบุญกุศลให้แก่มารดาบิดา พระสวามีซึ่งก็คือ พระมหาธรรมราชาธิราชและพระศรีธรรมราชามาตา

วัดตันจันท์

กรุพระสมเด็จนางพญาเสน่ห์จันท์อ้นงดงาม

เป็นวัดในสมัยสุโขทัย ตั้งอยู่ในเขตอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย ด้านทิศใต้ นอกกำแพงเมือง ปัจจุบันเป็นวัดร้าง มีซากปรักหักพังที่ยังไม่ได้บูรณะ บริเวณวัดมีกลุ่มโบราณสถานที่สำคัญ ประกอบด้วย เจดีย์ประธานทรงระฆังขนาดใหญ่ ก่อด้วยอิฐ มีคูหาหรือซุ้มประดิษฐานพระพุทธรูปทั้ง ๔ ทิศ ส่วนยอดปล้องไฉนหักพัง เหลือแต่องค์ระฆังเท่านั้น ด้านตะวันออกของเจดีย์มีวิหารก่ออิฐ มีเสาดิลาแลงรองรับหลังคามุงกระเบื้อง และยังปรากฏร่องรอยพระพุทธรูปประทับนั่งขนาดใหญ่ ตั้งอยู่ภายในวิหารอีกด้วย วัดอุโบราณที่มีชื่อเสียงของวัดตันจันท์คือ พระสมเด็จนางพญาเสน่ห์จันท์ เมื่อครั้งเจดีย์ในวัดที่พังทลายลงมา จึงทำให้พบกรุพระสมเด็จนางพญาเสน่ห์จันท์ เพราะมีกลิ่นหอมของว่านเสน่ห์จันท์ จึงเรียกชื่อว่า พระสมเด็จนางพญาเสน่ห์จันท์

วัดตึก

สถาปัตยกรรมแห่งพุทธศตวรรษที่ ๒๑

สุโขทัยตอนปลายนั้นเป็นเมืองร่วมสมัยกับอยุธยาตอนต้น ตามประวัติศาสตร์ได้มีการเลื่อนไหลทางวัฒนธรรมผ่านวิถีชีวิตของผู้คนที่โยกย้ายถิ่นฐาน ค้าขายตามแม่น้ำสำคัญๆ ทำให้เกิดการแลกเปลี่ยนศิลปะและวัฒนธรรมซึ่งได้แสดงออกในรูปแบบของสถาปัตยกรรมตามวัดโบราณต่างๆ

วัดตึกตั้งอยู่ภายนอกอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย ใกล้กับวัดศรีโชนและเทวาลัยมหาเกษตร มีมณฑปทรงสี่เหลี่ยมเป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปอภิสัณฐิอูปนรูปแบบเดียวกับวัดศรีชุมและวัดตระพังทองกลาง ภายในซุ้มเหล่านั้นเคยมีงานปูนปั้นเล่าเรื่องพุทธประวัติอย่างสำคัญมาก่อน แต่หลุดร่วงหล่นหายไปเกือบจนหมด มีเพียงภาพถ้ำเก่าและชิ้นส่วนที่ยังเหลืออยู่เล็กน้อยเป็นหลักฐานสำคัญ โดยเฉพาะด้านหนึ่งทำเป็นรูปพระพุทธรองค์เสด็จลงจากดาวดึงส์ เช่นเดียวกับมณฑปวัดตระพังทองกลาง รูปแบบการก่อมณฑปและทำภาพเล่าเรื่องของวัดได้อิทธิพลจากพุทธศาสนาจากพม่าผสมกับลวดลายแบบลังกา

วัดตึกมีมณฑปและวิหารขนาดห้าห้องซึ่งเป็นองค์ประกอบหลักของวัดยังมีซากฐานเจดีย์รายขนาดเล็กอยู่โดยรอบจำนวน ๑๓ องค์ ใช้ในการบรรจุอัฐิธาตุ ซึ่งรูปแบบทางสถาปัตยกรรมน่าจะมีอายุราวพุทธศตวรรษที่ ๒๑ ใกล้ๆ กันมีโบราณสถานมีวัดร้างทั้งเล็กและใหญ่เกาะกลุ่มกันอยู่บนบลิบแห่ง เช่น วัดปามะม่วง วัดมังกร หอเทวาลัย ถัดไปเป็นวัดศรีชุม ทิศตะวันตกของเมืองสุโขทัยจึงมีโบราณสถานจำนวนมาก แม้ว่าวัดตึกจะมีขนาดเล็กกว่าวัดตระพังทองกลาง วัดศรีชุมอยู่มากแต่ก็จัดได้ว่าเป็นโบราณสถานที่มีความน่าสนใจด้านศิลปะและสถาปัตยกรรม ซึ่งเป็นภูมิปัญญาของชาวสุโขทัยในสมัยนั้น

มกรสังคโลก ศิลปะสุโขทัย
พุทธศตวรรษที่ ๒๐-๒๑
จากการขุดแต่งโบราณสถานวัดตึก

วัดก้อนแลง งามคุณค่าพระพิมพ์ศิลปะอุทอง

บางช่วงตอนของเวลา เมืองสุโขทัยกลายเป็นเมืองร้างด้วยศึกสงคราม ด้วยการโยกย้ายพลเมือง จะมีอาศัยอยู่ต่อมาก็เพียงกลุ่มก้อนเล็กๆ ซึ่งพวกเขาเหล่านี้ได้บันทึกเรื่องราวต่อมาผ่านการบอกเล่าและเป็นลายลักษณ์อักษร รวมทั้งรูปแบบของสถาปัตยกรรม ทำให้ทราบอายุของการก่อสร้าง

วัดก้อนแลงแม้จะเป็นโบราณสถานศิลปะแบบสุโขทัย แต่ก็มีศิลปะอยุธยา อุทอง ผสมอยู่มาก มีกลุ่มโบราณสถานที่ยังปรากฏอยู่นั้นพบส่วนฐานพระเจดีย์ ซึ่งมีมากถึง ๒๐ ฐานรายล้อมพระวิหารเอาไว้ หลักฐานจากอดีตเหล่านี้แสดงให้เห็นถึงความสำคัญของวัดนี้ได้เป็นอย่างดี บริเวณทิศตะวันออกเฉียงใต้พบโกนคิลาแลง แกะเป็นบัวหัวเสาที่มีความกลมกลึงสวยงามแสดงถึงฝีมือความประณีต ใจเย็นและเชิงช่างที่ไม่ธรรมดา ด้านหน้ามีบันไดทางขึ้น ด้านหลังปรากฏฐานชุกชีเป็นตำแหน่งที่ตั้งของพระประธาน ต่อจากพระวิหารเป็นที่ตั้งของเจดีย์ประธาน ทรงดอกบัวตูมก่อด้วยศิลาแลง ตั้งอยู่บนฐานหน้ากระดาน ลดหลั่นขึ้นไป ๓ ชั้น ถัดขึ้นไปเป็นชั้นบัวลูกแก้วอกไก่ โดยส่วนบนที่เป็นดอกบัวตูมและยอดได้ทลายลงไปจนหมด ด้านหน้ามีบันไดทางขึ้นสู่เจดีย์ วัดก้อนแลงเป็นแหล่งพบพระพิมพ์ศิลปะอุทอง ๒ พิมพ์ คือพระพิมพ์อุทองผมเปิด และพระพิมพ์อุทองผมเวียน การพบพระพิมพ์ศิลปะอุทอง ทำให้สันนิษฐานว่า วัดก้อนแลงสร้างในสมัยสุโขทัยตอนปลายราวปี พ.ศ. ๑๘๙๓-๑๙๕๒

วัดตระพังทอง วัดโบราณบนเกาะลอย

วัดตระพังทอง ตั้งอยู่บนเกาะตระพังทอง พระปลัดบุญธรรม เจ้าอาวาสวัดตระพังทอง ระหว่างปี พ.ศ. ๒๔๓/๕ - ๒๔๘๓ ได้เล่าให้ชาวบ้านฟังว่า ท่านเคยเข้ามาเดินในเกาะตระพังทองในคืนพระจันทร์เต็มดวง ได้พบเรือสำเภาทอง เปิดเงินเปิดทอง ๑ คู่ ท่านถอดจี้จระคลุมไว้ แล้วให้ลูกศิษย์มาเอาให้วันรุ่งขึ้น เมื่อถึงผ้าจัวร์ขึ้นไม่พบสิ่งใด นอกจากตอไม้ ไม่ว่าสิ่งใดก็ตามที่อยู่ในเกาะตระพังทองนี้ ถึงหน้าน้ำหลาก น้ำจะท่วมเพียงรอบนอก น้ำไม่เคยท่วมเกาะตระพังทอง ชาวบ้านเล่าว่า น้ำมากแค่ไหนก็ไม่ท่วมเพราะเกาะนี้จะลอยอยู่เหนือน้ำเสมอ และมีตำนานเรื่องเล่าที่เกี่ยวกับการสร้างวัดมากมาย เช่น ตำนานเรื่องอีเมลิ้นดำ ซึ่งเล่าต่อๆ กันมาถึงการสู้รบระหว่างไพร่พลเมืองตากกับเมืองสุโขทัยในอดีต อีเมเป็นชื่อของธิดาเจ้าเมืองตากผู้มีลึนสีดำ จึงถูกเรียกขานว่า “อีเมลิ้นดำ” เป็นหญิงที่มีจิตใจกล้าหาญเด็ดเดี่ยวมาก ได้ปลอมตัวเป็นชายและขึ้นช้างออกรบระหว่างที่ทำการสู้รบอยู่นั้น หมวกของอีเมได้ร่วงหลุดจากศีรษะ ทำให้ฝ่ายกองทัพสุโขทัยรู้ว่ากำลังสู้รบกับผู้หญิง ฝ่ายอีเมตกใจ จึงไล่ช้างหนีเข้าป่าเมื่อลงจากหลังช้างก็ตัดลิ้นของตนเองและขว้างลงในหนองน้ำใหญ่ ปัจจุบันหนองน้ำดังกล่าวถูกเรียกว่า “หนองลิ้นกา” จากนั้น อีเมยังได้ตัดนมของตนเองทิ้ง บริเวณนั้นต่อมาจึงได้ชื่อว่า “เชาณมนาง” และในที่สุด เมื่ออีเมลิ้นลมหายใจ ทหารทั้งหลายจึงได้พร้อมใจกันฝังร่างของอีเมในบริเวณที่ปัจจุบันเรียกว่า “หลุมอีเม” นอกจากนี้ยังได้กล่าวถึงตำนานอีเมลิ้นดำสร้างโบสถ์แข่งกับพระร่วง ชาวบ้านบางคนบ้างก็เล่าว่า อีเมเป็นลูกสะใภ้ของพระร่วงเป็นคนทำงานเร็ว วันหนึ่งได้ทำทนายกับพระร่วงว่าใครจะสร้างโบสถ์ให้เสร็จได้ก่อนกันโดยพระร่วงสร้างโบสถ์วัดมหาธาตุ ส่วนอีเมสร้างโบสถ์วัดตระพังทอง ทั้งสองสร้างโบสถ์เสร็จภายในเวลาเพียงข้ามคืน แต่ด้วยความรีบเร่งทำให้หน้าโบสถ์วัดตะพังทองหันหน้าไปทางทิศตะวันตกแทนที่จะหันหน้าไปทางทิศตะวันออกเหมือนกับวัดอื่นๆ

วัดตระพังทอง เป็นพระอารามหลวงในสมัยสุโขทัย ด้วยปรากฏใบเสมาหินชนวนคู่ ตั้งอยู่รอบพระอุโบสถ ภายนอกก่อเป็นกำแพงแก้ว ภายในพระอุโบสถเป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปปูนปั้นสีขาวปางมารวิชัย นามว่า “หลวงพ่อขาว” อุโบสถก่ออิฐถือปูน หลังคาทรงจั่วลด ๒ ชั้น มีทางหงส์ปูนปั้นรูปมกร วัดตระพังทองเป็นวัดที่มีพระสงฆ์จำวัดมาโดยตลอด มีรอยพระพุทธรูปที่สร้างโดย พญาลิไท เมื่อปี พ.ศ. ๒๔๓๐ ซึ่งนำมาจากเขาพระบาทใหญ่มาประดิษฐานไว้ที่ในมณฑปหลังใหญ่ ทางวัดจัดให้ฆานโหว์รอยพระบาทในเดือน ๔ และเริ่มจัดงานลอยกระทงในเดือน ๑๒ ในครั้งแรกประมาณปี พ.ศ. ๒๔๓๖ ก่อนจะย้ายไปจัดในเขตอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัยในปัจจุบัน นับเป็นการจัดงานลอยกระทงครั้งแรกเท่าที่สามารถบันทึกได้

วัดพระพิฆเนศ

วัดตระพังเงิน เกาะกลางตระพังน้ำขังเต็มตลอดปี

เมืองสุโขทัยโบราณนั้นมีภูมิประเทศ เอียงลาดจนไม่สามารถเก็บน้ำได้ตามธรรมชาติ เพราะพื้นที่อยู่ติดภูเขา จำเป็นต้องพัฒนาแหล่งเก็บน้ำไว้ในฤดูแล้ง พระร่วงเจ้ากษัตริย์สุโขทัยสมัยนั้นจึงได้พัฒนาการเก็บกักน้ำโดยการสร้างทำนบส่งไปตามลำรางส่งน้ำหรือที่ขุดพบเป็นท่อสังคโลก เรียกว่า ท่อพระร่วง ส่งน้ำเข้าไปในตัวเมืองเพื่อขังเก็บในสระน้ำเล็กใหญ่หลายสระ มีสระขนาดใหญ่ในกำแพงเมืองหรือที่เรียกว่า ตระพัง เช่น ตระพังทอง ตระพังเงิน ตระพังสอ และมีการขุดบ่อน้ำกรอิจูจำนวนมาก ทำให้พื้นที่ในเมืองสุโขทัยไม่ขาดแคลนน้ำ ดังจะเห็นได้จากจารึกว่า “เมืองสุโขทัยนี้จึงชม สร้างป่าหมากป่าพลูทั่วเมืองนี้ทุกแห่ง ป่าพร้าวก็หลายในเมืองนี้ ปาลางก็หลายในเมืองนี้ หมากม่วงก็หลายในเมืองนี้ หมากขามก็หลายในเมืองนี้ ใครสร้างได้ไว้แก่มั่น กลางเมืองสุโขทัยนี้ มีน้ำตะพังโพลสี ไสกินดี ... ดังกินน้ำโขงเมื่อแล้ง”

วัดตะพังเงิน เป็นวัดที่ตั้งอยู่ข้างสระน้ำที่เรียกกันแต่โบราณว่า ตระพังเงิน มีเจดีย์ทรงดอกบัวตูมเป็นประธาน ตั้งอยู่ด้านหลังพระวิหาร มีลักษณะเด่นกว่าวัดอื่นคือ จرنมที่เรือนธาตุทั้งสี่ด้านประดิษฐานพระพุทธรูปปูนปั้นปางประธานอภัยและปางลีลา พระวิหารนั้นมีขนาด ๗ ห้อง ก่อด้วยอิฐ ตรีนิสิงเหาก่อด้วยศิลาแลง ภายในประดิษฐานพระพุทธรูปปูนปั้นปางมารวิชัยเป็นประธาน ส่วนพระอุโบสถนั้นตั้งอยู่ตรงข้ามพระวิหาร บนเกาะที่ล้อมรอบด้วยน้ำของสระตะพังเงิน อันเป็นเขตสังฆาวาส มีการขุดพบวัตถุเครื่องใช้โบราณ สังคโลก ในบริเวณวัด พระประธานปางมารวิชัย ภายในพระวิหาร เป็นพระพุทธรูปปูนปั้น ศิลปะสุโขทัย พระพักตร์เอิบอิม พระโมลีหรือผมขมวดกลมส่วนบนเป็นเปลว ชายสังฆาฏิแบบเขี้ยวตะขาบ มีพระพุทธรูปปางลีลา พุทธลักษณะงดงามตามแบบศิลปะสุโขทัยแท้ตั้งอยู่ด้านหน้าเจดีย์ทรงวิมาน

วัดสระศรี : วัดสระ ๔ ด้าน คงคามด้วยเจดีย์บรรจุพระอัฐิธาตุ ของพระมหาธรรมราชาลิไท

วัดสระศรี เป็นวัดในเกาะทั้ง ๔ ของเมืองสุโขทัย มีสระรอบวัดทั้ง ๔ ด้าน ในจารึกหลักที่ ๓๔ จารึกหลักที่เก่าที่สุดที่ปรากฏชื่อเมืองกำแพงเพชร ในตอนต้น ปรากฏชื่อเมืองกำแพงเพชรและกษัตริย์ที่ขึ้นเสวยราชสมบัติที่เมืองนี้ พร้อมด้วย เจ้าเมืองที่นำน้ำมาประกอบพิธีราชาภิเษก ซึ่งจารึกถึงการขึ้นครองเมืองว่า พระยา หรือขุนนางชั้นเจ้าเมืองนำน้ำจากตระพังเกษตร เมืองสศابูรี เจ้าเมืองศรีสขนาลัย นำน้ำจากสระน้ำมา เจ้าเมืองแห่งลุ่มน้ำยม นำน้ำจากสระของเมืองมา เจ้าเมือง นครไทยผู้มีศักดิ์เป็นพี่นำน้ำจากสระของเมืองมาถวาย จากจารึกนี้ทำให้เชื่อได้ว่า ในการประกอบพิธีราชาภิเษกนี้ได้นิยมนำน้ำจากตระพังมารวมพิธี ซึ่งการสร้าง สระทั้ง ๔ ของวัดสระศรีก็น่าจะมีนัยสำคัญด้วยเช่นกัน ด้วยเชื่อว่า น้ำที่จะร่วมพิธี ราชาภิเษกนี้ต้องมาจากสระน้ำนี้ หรือมาจากตระพังของเมืองทั้ง ๔ ด้วยเชื่อว่า น้ำตกหรือน้ำไหลจะทำให้อยู่ได้ไม่นาน

“สระศรี” ในภาษาถิ่นสุโขทัย จะอ่านออกเสียงว่า “สระลี” หมายถึง วัดที่สระน้ำรอบทั้งสี่ด้าน เมืองสุโขทัยนั้นไม่ได้ขุดดินแม่น้ำ การมีสระน้ำรอบวัดเป็น จำนวนมากนั้นนอกจากใช้เป็นเขตพุทธาวาสแล้ว ยังน่าจะใช้เป็นแหล่งกักเก็บน้ำไว้ ใช้อุปโภคบริโภคในหน้าแล้ง

ภายในวัดสระศรีนี้มีเจดีย์จำลองบรรจุอัฐิธาตุและแผ่นทองจารึกข้อความ กล่าวถึงพระเถระผู้ใหญ่มาดำเนินการสร้างเจดีย์เพื่อบรรจุพระอัฐิธาตุของพญาลิไท จารึกหลักนี้จึงเรียกว่า จารึกวัดสระศรี และสรุปเจดีย์จำลอง ดังกล่าว ปัจจุบัน จัดแสดงอยู่ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติรามคำแหง ยามเย็นที่วัดสระศรีนั้นยังเป็น สถานที่ชมพระอาทิตย์ตกดินที่สวยงามที่สุดในอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย ด้านหน้า มีตระพัง และด้านหลังเป็นภูเขาเตี้ยๆ ที่มีแสงพระอาทิตย์ยามเย็นสะท้อนท้องฟ้า ไหล่หินสีม่วง ชมพู แดง ไหล่หินค่อยๆ เปลี่ยนสีไปทีละนิด ก่อนที่ท้องฟ้าจะมีดสนิท ชาวสุโขทัยเชื่อเรื่องช้างเป็นสัตว์สำคัญในพระพุทธศาสนา เพราะนอกจาก

ที่ใช้ในศึกสงครามช้างยังได้รับการยกย่องนับถือว่าเป็นสัตว์ศักดิ์สิทธิ์อันเนื่องมาจากความเชื่อในคัมภีร์พุทธศาสนาว่าพระโพธิสัตว์เคยเสวยพระชาติเป็นพญาช้าง ความสำคัญของช้างยังปรากฏในหลักฐานทางโบราณคดี ทั้งที่เป็นประเภทจารึกและประเภทศิลปกรรม มีพบอยู่เสมอคือประติมากรรมรูปช้างที่สร้างตามคติเรื่องช้างค้ำมินิทานของชาวเมืองเก่าเกี่ยวกับช้างที่วัดช้างล้อมเมืองสุโขทัย ว่า

“ครั้งหนึ่งนานมาแล้ว ณ เมืองลับแล มีหมู่บ้านเล็กๆ ชื่อว่า บ้านบึงมาย มีสองสามีภรรยาเป็นชาวนายากจนได้ทำนาอยู่ใกล้ๆ หมู่บ้าน วันหนึ่งมีช้างโขลงหนึ่งผ่านมาและได้ทำลายนาข้าวเสียหาย ทำให้ชาวนาโกรธมาก เขาควาป็นและวิ่งไล่ตามช้างจนผ่านวันผ่านคืน ผุ่งช้างได้มาหยุดที่วัดช้างล้อมในเมืองสุโขทัย ชาวนาเข้าไปในวัดช้างล้อม กลับพบแต่ช้างปูนปั้น ๓๙ เชือกยืนล้อมเจดีย์องค์ใหญ่อยู่หาได้พบกับช้างที่ตามมาแต่อย่างใด เมื่อพระอาทิตย์โผล่ขึ้นเหนือศีรษะ ส่องแสงจ้า ช้างปูนปั้นก็กระพริบตา ชาวนาจึงรู่ว่านั้นคือช้างวิเศษ แต่ด้วยความโกรธ เขาจึงควักลูกตาของช้างออกเพื่อไม่ให้ช้างมองเห็น และกลับไปทำลายนาข้าวได้อีก จนช้างที่วัดช้างล้อมก็ไม่มีลูกตามาจนถึงทุกวันนี้” เรื่องเล่าอันถือเป็นตำนานวัดช้างล้อมนี้ชาวบ้านเล่าสืบทอดกันมา อาจมีการแต่งเติมบ้างแต่ก็เป็นความเชื่อที่ชี้ให้เห็นว่าช้างปูนปั้นนั้นไม่มีตาเพราะโดนควักลูกตาออกไป

วัดช้างล้อม

วัดงามด้านตะวันออกกำแพงเมือง

จารึกหลักที่ ๑๐ ศิลาจารึกวัดช้างล้อม ด้านที่ ๑ ได้เล่าถึง ปี พ.ศ. ๑๙๒๓/ พนมไสดำเกิดศรัทธาและต้องการบวชและบวชถึง ๓ ครั้ง จนเป็นที่มาของการถวายที่ดินสร้างวัดช้างล้อม ความย้อนไปถึงครั้งพระมหาธรรมราชาลิไท ทรงออกผนวชที่วัดป่ามะม่วง พนมไสดำก็มีใจศรัทธาขอตามออกบวชเป็นพระภิกษุในสำนักพระมหาธรรมราชาลิไท เมื่อพระมหาธรรมราชาลิไทเสด็จสวรรคต พนมไสดำก็ออกบวชถวายเป็นครั้งที่ ๒ ต่อมาพระมหาเทวีสิ้นพระชนม์ พนมไสดำก็ได้บวชถวายอีก จนพระยาศรีเทพาหาราชได้โปรดให้ลาสิกขาออกมาช่วยสร้างบ้านสร้างเมือง

ต่อมาในปี พ.ศ. ๑๙๓๒ พนมไสดำได้ดัดแปลงที่พักถวายเป็นพระอาราม สร้างเป็นวัดช้างล้อม สร้างกุฏิและหอพระไตรปิฎก ตามคติชนของคนทั่วไปในสุโขทัยและล้านนานิยมถวายที่ดินสร้างวัด

วัดช้างล้อม เป็นวัดขนาดใหญ่ มีเจดีย์ทรงกลมแบบลังกาเป็นประธานของวัด รอบฐานเจดีย์ประดับด้วยปูนปั้นเป็นรูปช้างเผือกครึ่งตัว การสร้างช้างรอบเจดีย์นี้น่าจะมีความเชื่อเกี่ยวกับช้างในพุทธประวัติและชาดก บางครั้งช้างยังได้รับการยกย่องอย่างสูงสุดให้เป็นสัญลักษณ์ของพระพุทธเจ้า เช่น ในชาดกเรื่องฉัททันตชาดก ที่พระพุทธเจ้าเสวยชาติเป็นพระยาช้างฉัททันต์ ด้านหน้ามีฐานวิหารก่อด้วยอิฐ มีฐานกำแพงแก้วก่อด้วยอิฐล้อมรอบ รอบฐานโบสถ์มีร่องรอยคูน้ำแต่ดินเนินพอมองเห็นคันคูอยู่ด้านเหนือและตะวันออก วัดช้างล้อมเป็นวัดที่มีการวางผังวัดอย่างเป็นระเบียบ วางตำแหน่งเหมาะสม มีฐานโบสถ์อยู่ด้านหน้ารูปแบบเดียวกับวัดในเมืองสุโขทัยเก่า คือ วัดสระศรี วัดตระพังทองกลาง ที่น่าสนใจคือ ช้างล้อมที่สุโขทัยสร้างก่ออิฐถือปูนเป็นช้างครึ่งตัวรอบฐานเจดีย์ แตกต่างจากวัดช้างล้อมในเมืองศรีสัชนาลัยที่ก่อเป็นช้างปูนปั้นเต็มตัวรอบฐานเจดีย์

วัดสระคักดิ์

การสร้างวัดเป็นพุทธรูปบูชาบารมี

พระพุทธศาสนาในประเทศไทยมีลักษณะที่ผสมผสานกับศาสนาพราหมณ์และคติความเชื่อดั้งเดิมเกี่ยวกับผีสางเทวดา ทำให้มีอิทธิพลอย่างมากต่อการสร้างสรรควัฒนธรรมไทยในด้านต่างๆ ทั้งด้านจิตใจ ความเชื่อ บุคลิกภาพ รวมถึงวัฒนธรรมทางด้านวัตถุ เช่น เจดีย์ โบสถ์ วิหาร และพระพุทธรูปปางต่างๆ พระพุทธศาสนาในประเทศไทยมีความเจริญรุ่งเรืองอย่างมากในสมัยสุโขทัยและกรุงศรีอยุธยา ตอนต้น วัดสระคักดิ์ เกิดจากวัฒนธรรมความเชื่อของการสร้างวัดในพระพุทธศาสนาที่ต้องการบำเพ็ญบุญกุศล บรรารณจะไปเกิดในยุคพระศรีอริยเมตไตรย เหตุการณ์นี้เกิดขึ้นในสมัยสุโขทัยตอนปลาย ราวปี พ.ศ. ๑๙๕๕-๑๙๖๐ จากจารึกตามคำบอกของนายอินทสรคักดิ์ เป็นจารึกด้านเดียวเป็นอักษรภาษาไทย จำนวน ๓๕ บรรทัด ขุดพบที่มุมตะวันตกเฉียงเหนือของตระพังสอ เป็นหลักศิลาจารึกซึ่งจารึกเกี่ยวกับประเพณีการสร้างศาสนสถานของคนสุโขทัย โดยได้บันทึกเกี่ยวกับการบริจาคที่ดินตลอดจนทรัพย์สินต่างๆ ของนายอินทสรคักดิ์ เพื่อเป็นสาธารณกุศล ทำให้ได้เรียนรู้ถึงคุณค่าในด้านประเพณีการสร้างศาสนสถานของคนสุโขทัยโบราณ ตลอดจนการแสดงถึงพระราชศรัทธาขององค์พระมหากษัตริย์ในการบำรุงพระพุทธศาสนาโดยการพระราชทานที่ดินเป็นจำนวนมากเพื่อการสร้างวัด โดยนายอินทสรคักดิ์ได้เริ่มก่อสร้างกุฏิสำหรับพระมหาเถรธรรมไตรโลกย์ ต่อมาพระมหาเถรธรรมไตรโลกย์ ได้ก่อสร้างเจดีย์สร้างรอบวิหาร หอพระ พระพุทธรูป ซึ่งเรียกว่า พระเจ้าหย่อนดินกับพระจงกรม

วัดสระคักดิ์ มีความงดงามตามแบบศิลปะลังกา เจดีย์เป็นรูปทรงระฆังก่อด้วยอิฐ ตั้งอยู่บนฐานสี่เหลี่ยมขนาด ๑๙ เมตร รอบฐานประดับด้วยปูนปั้นรูปช้างจำนวน ๒๕ เชือก ซึ่งเชื่อว่าช้าง นั้นเป็นสัญลักษณ์ของพาหนะของพระเจ้าจักรพรรดิ และเป็นงานศิลปะแบบลังกาที่เข้ามายังสุโขทัยในยุคโบราณซึ่งมีช้างประดับแบบเดียวกับที่ปรากฏในวัดช้างรอบ เมืองกำแพงเพชร และวัดช้างล้อมในเมืองศรีสัชนาลัย

เที่ยวเมืองเก่าสุโขทัย หากจะเที่ยวให้เห็นความงามมากกว่าได้ชมความยิ่งใหญ่ของโบราณสถานแล้ว การได้ศึกษาความรู้จากศิลาจารึกย่อมทำให้เห็นความยิ่งใหญ่ ความเจริญรุ่งเรืองในอดีต รวบรวมย้อนรอยกลับไปเมื่อ ๗๐๐ กว่าปีที่ผ่านมามากด้วยข้อความในศิลาจารึกหลักที่ ๑ ด้านที่ ๒ และด้านที่ ๓ ความว่า

“เบื้องตะวันตกเมืองสุโขทัยนี้ มีพิหาร มีปูศู มีทะเลหลวง มีป่าหมากป่าพลู มีไร่ มีนา มีถิ่นถ่าน มีบ้านใหญ่บ้านเล็ก มีป่าม่วงมีป่าขาม ดูกามดังแก่ง...เบื้องดินนอนเมืองสุโขทัยนี้ มีตลาดปสาน มีพระอนนะ มีปราสาท มีป่าหมากพร้าว ป่าหมากกลาง มีไร่ มีนา มีถิ่นถ่าน มีบ้านใหญ่บ้านเล็ก..” เบื้องตะวันตก หมายถึงด้านตะวันออก เบื้องดินนอนในศิลาจารึกนี้ หมายถึงทิศเหนือของเมืองสุโขทัย พอสรุปความได้ว่า ตั้งแต่ด้านตะวันออกต่อไปถึงด้านทิศเหนือ เมืองสุโขทัยสมบูรณ์ด้วยผลไม้ที่กินได้ รวบรวมเป็นย่านการเกษตรมีวัดวาอารามน้อยใหญ่ มีบ้านเรือนตั้งอยู่ห่างกันเป็นระยะยาวไปถึงด้านตะวันตก อันที่ตั้งของวัดอรุณภูมิ เช่น วัดเขาพระบาท วัดสะพานหิน วัดถ้ำหีบบน วัดป่ามะม่วง ซึ่งแต่ละวัดมีความสำคัญทางพระพุทธศาสนาไม่ยิ่งหย่อนกว่ากัน

วัดป่ามะม่วง วัดอรุณญิกด้านตะวันตก

วัดป่ามะม่วงเป็นวัดที่สำคัญมากในรัชสมัยพระมหาธรรมราชาลิไท ราวปี พ.ศ. ๑๙๐๔ พระมหาธรรมราชาลิไททรงผนวช โดยมีพระอุทุมพรบุปผาสวามีแห่ง นครพัน เมืองของมอญ มาจำพรรษาที่วัดป่ามะม่วง และเพื่อทรงเป็นพระอุปัชฌาย์ ในการทรงผนวชของพระองค์ ทรงจารึกความอันเกี่ยวข้องกับชื่อวัดป่ามะม่วง ว่า “เมื่อก่อนที่นี้เป็นราช...พระญารามราชผู้เป็นปู่ปลุกไม้ม่วงผู้นี้เป็นถ้อง ดุงามแก่ กม” และ “กุฎิพิหารในป่าม่วง” และ “ในกลางส้มม่วงให้ประดิษฐานกุฎิพิหาร”

การผนวชของพระมหาธรรมราชาลิไทนี้นับเป็นแบบอย่างที่ดีและได้มี พระมหากษัตริย์ไทยได้ยึดปฏิบัติตาม ซึ่งในหัวเวลานั้นได้มีชาวสุโขทัยได้ออกบวช เป็นพระภิกษุทั้งที่เมืองสุโขทัย เมืองนครพันและลัγκαทวิปจำนวนมาก ชื่อวัดป่ามะม่วง ก็น่าจะได้มาจากชาดกสมัยพุทธกาล เมื่อครั้งสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ถูก

พระเทวทัตลอบปลงพระชนม์ ด้วยการกลิ้งหินจากยอดเขาศิขณภูกลงมาหวังจะ
ให้ทับร่าง แต่ทรงไม่เป็นไรมากนอกจากสะเก็ดหินถูกพระบาทจนพระโลหิตห้อ
ครานั้นพระองค์ได้ดำรัสให้นำไปส่งที่ชีวอัมพวัน หรือป่ามะม่วงของหมอ
ชีวกโกมารภัจ ซึ่งเป็นหมอล่วง ซึ่งแม้สำนักหมอจะไม่ใช้วัด แต่ก็มีความสงบบรมรื่น
เหมาะแก่การประทับพระอิริยาบถในการรักษาพยาบาล ชื่อวัดป่ามะม่วง จึงปรากฏ
ตามเมืองต่างๆ ที่พระพุทธศาสนาแผ่ไปถึง

โบราณสถานของวัดป่ามะม่วงที่สำคัญคือพระอุโบสถก่ออิฐเคลือบเงา
ส่วนฐาน หลังพระอุโบสถเป็นเจดีย์ประธานก่ออิฐตั้งบนฐานบัวคว่ำบัวหงาย
มีบันไดด้านหน้าขึ้นสู่ลานประทักษิณ ยอดของเจดีย์ได้ทลายลง เจดีย์ล้อมรอบ
ด้วยกำแพงแก้ว ด้านหลังเจดีย์ประธานมีเสาสองก่อด้วยศิลาแลง สันนิษฐานว่าเป็น
เสาสองที่ส่วนยอดมักประดับด้วยหงส์ที่นิยมสร้างกันตามแบบมอญ ซึ่งการมี
เสาสองสี่ประดิษฐานอยู่ที่วัดแห่งนี้เป็นการประกาศให้ทราบทั่วว่า พระพุทธศาสนา
ของวัดนั้นเป็นแบบรามัญวงศ์

ในสมัยสุโขทัยครั้งพ่อขุนรามคำแหงมหาราชเสด็จขึ้นครองราชย์ ได้จึงทรง
อาราธนาพระมหาเถระสังฆราชซึ่งเป็นพระเถระชาวลังกาที่มาอยู่นครศรีธรรมราช
มาเผยแผ่พระพุทธศาสนาในกรุงสุโขทัย และพระพุทธศาสนาแบบลังกาวงศ์ได้เข้า
มาเผยแผ่ในประเทศไทยและอีกครั้งในสมัยพญาลิไท พระพุทธศาสนาได้จำหลักแน่น
ในเมืองสุโขทัยเจริญรุ่งเรืองอย่างสูง ศิลปะสมัยสุโขทัยได้รับการยกย่องว่างดงาม
ที่สุด โดยเฉพาะพระพุทธรูปสมัยสุโขทัย มีลักษณะงดงาม ไม่มีศิลปะสมัยใดเหมือน
ความรุ่งเรืองของพุทธศาสนานั้น พ่อขุนรามคำแหงได้จารึกในศิลาจารึกหลักที่ ๑ ว่า

“เมืองสุโขทัยนี้ มีอรัญญิก พ่อขุนรามคำแหงทรงทำ โยชานแก่มหาเถร สังฆราช
ปราชญ์ เรือนจบปิฎกใคร่หลวง กว่าปู่ครูในเมืองนี้ ทุกคนลูกแต่เมืองศรีธรรมราชมา
ในกลางอรัญญิก มีพิหารอันถ้งมนใหญ่ สูงงามแก่กม มีพระอัญญารสอันถ้ง ลูกยืน”

วัดสะพานหิน สะพานสู่สรวงสวรรค์

ฝั่งป่าฝั่งตะวันตกเมืองสุโขทัยนั้นเป็นเขตอรัญญิกมีพระภิกษุสงฆ์ฝ่ายอรัญวาสีจำพรรษาอยู่จำนวนมาก ด้วยบรรยากาศที่เงียบสงบ ให้ความรู้สึกร่วมเย็นเหมาะแก่การจำศีล ภาวนา และปฏิบัติศาสนกิจของสงฆ์ โดยเฉพาะวัดสะพานหินนั้นเป็นวัดสำคัญมาตั้งแต่สมัยโบราณแล้ว

ความงามของทางเดินขึ้นเขาที่ปูด้วยหินชนวนทำเป็นขั้นขึ้นไปสู่ลานวัดนั้นงดงามตรึงใจเฝ้ายวนให้อยากทอดเท้าเข้าไปสัมผัสตั้งแต่ครั้งแรกที่พบเห็น ประหนึ่งทางเดินที่ทอดไปสู่สรวงสวรรค์ สะพานหินยาวประมาณ ๓๐๐ เมตร บนลานวัดมีเสาววิหาร ๔ แถว แถวละ ๕ ต้น ในวิหารมีพระพุทธรูปปูนปั้นยืนปางประทานอภัย ยกพระหัตถ์ขวา สูง ๑๒.๕๐ เมตร เรียกว่า พระอัฐฐารส ซึ่งสันนิษฐานว่า เป็นพระองค์เดียวที่กล่าวถึงในศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหงที่ว่า “ในกลางอรัญญิกมีพิหารอันหนึ่งมนใหญ่ สูงงามแก่กม มีพระอัฐฐารสอันหนึ่งลูกยืน” และเป็นพระพุทธรูปยืนปางอภัยคักดีสิทธิ์ เป็นที่เคารพของชาวเมือง พ่อขุนรามคำแหงจารึกในศิลาจารึกว่า “วันเดือนดับเดือนเต็ม ท่านแต่งช้างเผือกกระพัตถลยางเทียนญ่อมทองงา...ชาวชื่อ รุจาครี พ่อขุนรามคำแหงขึ้นขี่ไปอรัญญิก แล้วเข้ามา”

วัดสะพานหินมีทางขึ้นทิศเหนือเป็นทางอ้อมเขา เข้าใจว่าเป็นทางขึ้นของช้าง นอกจากนี้ยังพบพระพุทธรูปหินทรายสมัยทวารวดี อยู่บนลานวิหารตรงบันไดขึ้นลานวัด พระพุทธรูปนี้ได้เก็บไว้ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติรามคำแหง ขณะนี้ได้จัดเจนว่าวัดสะพานหินนั้นเป็นวัดสำคัญมาตั้งแต่โบราณ วัดสะพานตั้งอยู่ด้านนอกอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย ด้วยความโดดเด่นของสะพานหินที่ยาวถึง ๓๐๐ เมตร จึงเรียกวัดนี้ว่า “วัดสะพานหิน”

บริเวณลานวัดเป็นนอกจากเป็นลานสำหรับไหว้พระอัฐฐารสอย่างใกล้ชิดแล้วยังเป็นจุดที่สามารถชมพระอาทิตย์ขึ้นที่สวยงามที่สุดที่ไม่ควรพลาดในการมาชมครั้งแรกของพระอาทิตย์ในเมืองสุโขทัยให้สมดังชื่อ “รุ่งอรุณแห่งความสุข”

วัดเจติยงาม งามด้วยเจติยทรงลังกาองค์ใหญ่

ความงามของวัดโบราณ ไม่ได้งามเฉพาะรูปทรงการสร้าง หากแต่อยู่ที่องค์ประกอบอื่นๆ ด้วย เช่นสถานที่ตั้งของวัด วัดเจติยงาม นอกจากจะงามด้วยเจติยกลมทรงลังกาองค์ใหญ่ตั้งอยู่บนลานสูงมองเห็นได้แต่ไกลทำให้ดูยิ่งใหญ่และงามตา ยิ่งนักเมื่อมองเห็นทิวเขาด้านหลัง ป่าไม้เขียวขจีรอบข้าง ยิ่งยามเย็นตะวันจวนจะลับเหลี่ยมเขา ยิ่งตอกย้ำความงามด้วยความเงียบสงบ ใบไม้ไหวจากลมป่าเหมือนมีมนตราพิเศษที่สร้างศรัทธาได้ไม่น้อย

วัดเจติยงาม ตั้งอยู่นอกอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย ตั้งอยู่บนเนินเขาเตี้ยๆ ใกล้กับวัดถ้ำทาบบน วัดเขาพระบาทน้อย และวัดสะพานหิน ทางขึ้นสู่วัดปูด้วยหินชนวนจากเชิงเขาจนถึงหน้าพระอุโบสถ เจติยมีขนาดใหญ่ ฐานเจติยกว้างด้านละ ๒๔ เมตร บนฐานทำเป็นซุ้มสำหรับประดิษฐานพระพุทธรูปทั้ง ๔ ด้าน มีซุ้มคูหาประดิษฐานองค์พระ ซึ่งปัจจุบันได้ชำรุดลงไป วัดเจติยงามนั้นนับเป็นวัดหนึ่งในเมืองสุโขทัยที่มีเจติยทรงลังกาองค์ใหญ่ที่สวยงามยิ่งนัก

วัดถ้ำหินบ่อน วัดถ้ำตุ้เจ้าป่า

ถ้ำหินบ่อน ชาวบ้านเรียกว่า ถ้ำตุ้เจ้าป่า เป็นพระจำวัดอยู่เมื่อครั้งโบราณ ปัจจุบันไม่มีพระจำวัด ถ้ำหินบ่อนอยู่ในบริเวณโขกพระร่วง ถ้ำหินนี้มีลักษณะคล้ายกับถ้ำแม่ย่า คือมีแผ่นหินชะงอกออกมา ในปากถ้ำมีตัวหนังสือโบราณจารึกไว้ เล่ากันว่า วันไหน วันพระ วันโกน ๗ ค่ำ ๘ ค่ำ ๑๔ ค่ำ ๑๕ ค่ำ มักจะมีเสียงร้องเสียงกลองดังที่เขา ถ้ำหินได้ยินมาถึงในเขตเมือง หากเดินไปถึงตีนเขาจะได้กลิ่นควันธูปควันเทียนลอยมา ชาวบ้านเรียกถ้ำตุ้เจ้าป่า นั้นสันนิษฐานว่า เรียกตามภาษาไทยล้านนา คำว่า ตุ้เจ้า หมายถึง พระ ตุ้เจ้าป่า จึงเป็นการเรียกพระป่า พระที่อาศัยอยู่ตามป่า ตามถ้ำ เมื่อขึ้นไปยืนบนแผ่นหินปากถ้ำแล้วมองลงมาจะเห็นทิวทัศน์งดงาม เห็นเมืองเก่าสุโขทัยได้ทั้งหมด ปัจจุบันถ้ำนี้ยุบไปแล้วเมื่อครั้งญี่ปุ่นเดินทัพผ่านสมัยสงครามโลกครั้งที่ ๒ เสียงที่เคยดังก็เงียบหายไป ยามฝนตกหนักเสียงน้ำฝนที่ไหลลงมาจะดังคล้ายเสียงพลุ มีเรื่องเล่ากันว่า นายอ่อน ชายชาวขมุเป็นคนที่เลี้ยงช้างของหลวงนอ วันหนึ่งไปตามช้าง พบคนกลุ่มหนึ่งคุยกันอยู่ปากถ้ำมาชวนไปอยู่ด้วย ตอนจะลงไปได้วางปืนไว้ที่ปากถ้ำ ได้อาศัยอยู่ในถ้ำราว ๑ ปี

ต่อมาได้แต่งงานมีลูก ๑ คน ในถ้ำนี้ชาวขมუნันให้ยึดถือลัทธิจะ คือพูดจริงทำจริง ห้ามไปปดมดเท็จ หรือพูดจาส่อเสียด แต่เหตุการณ์นี้ก็เกิดขึ้นกับนายอ่อน วันหนึ่งชาวขมูจับได้ว่านายอ่อนพูดโกหกหลายอย่าง จึงจับไล่ไม่ให้อยู่ด้วย ตอนที่นายอ่อนกลับขึ้นมาจากถ้ำ ปืนที่เคยวางไว้ปากถ้ำก็ยังวางอยู่ที่เดิม เมื่อออกตามหาช้าง ปรากฏว่าช้างนั้นตายไปแล้ว หลวงนอผู้เป็นนายก็ตายไปนานแล้วเช่นกัน ทุกอย่างได้เปลี่ยนแปลงไปหมดเสมือนนายอ่อนลงไปเป็นลิบๆ ปีทีเดียว ทั้งที่นายอ่อนเพิ่งลงไปเพียงปีเดียวเท่านั้น เหตุการณ์นี้นับเป็นเรื่องอัศจรรย์ใจแก่นายอ่อนยิ่งนัก และเป็นที่น่าเสียดายที่ถ้ำนี้ยุบไปเสียก่อนเลยไม่รู้ว่ามีชาวขมูอาศัยอยู่จริงไหม?

วัดถ้ำหีบบน ตั้งอยู่ภายนอกอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย บนเนินเขาเตี้ยๆ ของแนวเทือกเขาประทักษิ์ ใกล้กับวัดถ้ำหีบล่างและวัดเจติยงาม ทางเดินขึ้นสู่วัดปูด้วยหินชนวนเป็นระทางราว ๒๐๐ เมตร ลักษณะเด่นของโบราณสถานคือ กุฏิวิปัสสนา ลานจงกลม มีพระวิหารก่ออิฐถือปูน ขนาด ๖ ห้อง เสาก่อด้วยศิลาแลง ภายในปรากฏฐานอาสนะสงฆ์อยู่บริเวณด้านซ้าย ส่วนท้ายพระวิหารเป็นที่ตั้งของฐานชุกชีสำหรับประดิษฐานพระประธาน เจดีย์ประธานทรงระฆัง ตั้งอยู่ด้านหลังพระวิหาร

วัดถ้ำหีบได้พบพระสิลา ซึ่งเป็นพระกรุเก่าแก่ของสุโขทัยที่ได้รับการยกย่องว่ามีพุทธลักษณะงดงามมาก ลายเส้นมีความอ่อนไหว ชัดเจน กลมกลืนและรับกันอย่างหาที่ติไม่ได้ ซึ่งเป็นเอกลักษณ์แห่งศิลปะสกุลช่างสุโขทัยบริสุทธิ์โดยแท้

วัดเขาพระบาท

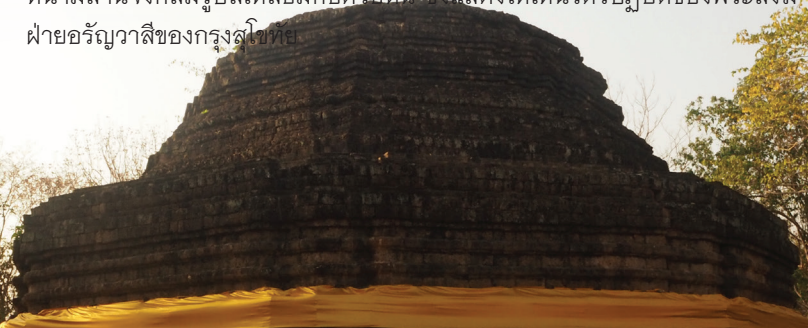
วัดโบราณที่ประดิษฐานพระพุทธรูปสำริด

กรุงสุโขทัยเมื่อครั้งสมัยพญาลิไทได้ทรงส่งทูตไปจำลองรอยพระพุทธรูปบาทบนยอดเขาสุมนกฏในลังกามาสร้างไว้ตามไหล่เขา และหัวเมืองสำคัญ เช่น บนเขาสุมนกฏเมืองสวรรคโลก บนเขาพระบาทเมืองสุโขทัย บนเขานางทองเมืองกำแพงเพชร บนเขาปากพระบางเมืองนครสวรรค์

วัดเขาพระบาทเป็นวัดโบราณที่ประดิษฐานพระพุทธรูปมาแต่อดีต ปัจจุบันพระพุทธรูปได้เก็บรักษาอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติรามคำแหง เกี่ยวกับการบูชาพระพุทธรูปทำให้ย้อนนึกถึงความงามของวัดเขาพระบาทเมื่อครั้งรุ่งเรือง ย่อมเห็นศรัทธาของพุทธศาสนิกชนถือประทีปโคมไฟเป็นขบวนแถวมุ่งหน้าเดินทางขึ้นเขามาไหว้พระพุทธรูปที่นั่นคงความงามจับใจเป็นที่สุด

นอกจากรอยพระพุทธรูปแล้ว วัดเขาพระบาทยังมีเจดีย์ประธานทรงจอมแห ตั้งอยู่ด้านหลังพระวิหาร ด้านหน้ามีซุ้มประดิษฐานองค์พระ ส่วนยอดเป็นองค์ระฆังทำปูนปั้นเป็นริ้วๆ ลักษณะคล้ายการตกแห ซึ่งเป็นที่มาของชื่อทรงจอมแห ซึ่งการสร้างองค์ระฆังนั้นมีความหมายถึงโลกหรือตัวตน ส่วนฐาน ๔ เหลี่ยมนั้นเพื่อย้ำถึงจักรวาลที่เชื่อว่า โลกมีสี่ฐานเป็นสี่เหลี่ยมที่ล้อมรอบด้วยทะเลสี่พันนคร

ถัดจากเจดีย์ประธานยังพบพระธาตุมูเตา เป็นเจดีย์ที่สร้างด้วยศิลปะแบบมอญหนึ่งเดียวในเมืองสุโขทัย มีขนาดใหญ่ใกล้เคียงหรือเท่ากับพระธาตุมูเตาในเมืองศรีศรีสัชนาลัย ยิ่งเป็นการย้ำให้เห็นถึงความสำคัญของวัด ว่าเป็นวัดที่สร้างโดยกษัตริย์ ภายในวัดเขาพระบาท ยังปรากฏกฎวิปัสสนาก่อด้วยหินและอิฐ ด้านหน้ามีลานจงกลมรูปสี่เหลี่ยมก่อด้วยหิน ซึ่งแสดงให้เห็นวัตรปฏิบัติของพระสงฆ์ฝ่ายอริยวาสของกรุงสุโขทัย

๑๓๒
วัดช้างบ้าน

บน : วัดเขาพระบาท
ล่าง : วัดมิ่งกร

วัดมังกร ศรัทธาแห่งพญานาคในพระพุทธศาสนา

มังกรหรือเบญจลักษณ์ เป็นสัตว์ตามความเชื่อของพม่า ล้านนา สยาม และเขมร มักถูกนำมาสร้างเป็นงานศิลปะ ประกอบกับอาคารตามวัดวาอาราม ตามความเชื่อ ถือว่า มังกรนั้นเป็นสัตว์มงคล ในความเชื่อแบบพราหมณ์เชื่อว่า มังกร จัดเป็นเทพาหะสำหรับพระแม่คงคาเทพเจ้าแห่งแม่น้ำคงคา และพระวรุณ เทพแห่ง ทะเลและสายฝน ศิลปะของไทย ล้านนา ล้านช้าง มักแสดงออกในรูปแบบพญานาค หรืองูใหญ่ที่มีเกล็ดแตกต่างกันออกไป บางความเชื่อนั้นจะพบพญานาคหลายหัว

วัดมังกร ตั้งอยู่ภายนอกอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย ใกล้วัดถ้ำพิสดารและ วัดป่ามะม่วง เป็นวัดที่มีกำแพงแก้ว ประดับด้วยลูกกรงเครื่องเคลือบดินเผาสีขาว ที่ไม่เหมือนวัดอื่นๆ วัดมังกรมีพระอุโบสถก่ออิฐถือปูน ด้านข้างเป็นเจดีย์ประธาน ทรงระฆังขนาดใหญ่ บริเวณฐานวิหารนั้นมีรูปมังกรพันอยู่โดยรอบ มีเกล็ดมังกรที่ทำจากกระเบื้องเคลือบ เมื่อมีการขุดพบแต่งได้พบกระเบื้องเป็นเกล็ดมังกรที่เคย ประดับอยู่รอบฐานพระอุโบสถ และสังคโลกรูปพญาครุฑยุคขนาด ปัจจุบันตั้งแสดง ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติรามคำแหง

หอเทวาลัยมหาเกษตร

ต่างจิต ต่างศรัทธา ต่างศาสนาในเมืองสุโขทัย

กรุงสุโขทัยมีนับถือพระพุทธศาสนา แต่ในพิธีอันศักดิ์สิทธิ์หลายพิธีก็ยัง
มีศาสนาพราหมณ์มาผสมผสานอยู่ด้วย เช่น พระราชพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยา
ซึ่งจะมีการกล่าวอัญเชิญเทพเจ้าอันศักดิ์สิทธิ์ของศาสนาพราหมณ์มาร่วมพิธีด้วย

หอเทวาลัยมหาเกษตร หรือ หอเทวาลัยมหาเกษตรพิมาน สร้างขึ้นในสมัย
พญาลิไท มีจารึกเรื่องราวในศิลาจารึกวัดป่ามะม่วง จารึกไว้เมื่อปี พ.ศ. ๑๙๐๔
พญาลิไททรงโปรดฯ ให้สร้างหอเทวาลัยมหาเกษตร ศาสนสถานฮินดูใช้ประกอบ
พิธีกรรมที่ไม่ขัดต่อพระพุทธศาสนา

หอเทวาลัยมหาเกษตรเป็นที่ประดิษฐานรูปพระอิศวร พระนารายณ์ เพื่อเป็น
ที่สักการบูชาของเหล่าพราหมณ์ และดาบสทั้งหลาย ณ บริเวณป่ามะม่วง เมื่อปี
พ.ศ. ๑๘๙๒ ภายในโบราณสถานมีเทวาลัย ๑ หลัง รูปทรงสี่เหลี่ยมคล้ายมณฑป
ตั้งอยู่บนฐานรูปสี่เหลี่ยม บันไดทางขึ้นตั้งอยู่ด้านหน้าโดยมีราวระเบียงก่ออิฐ เป็น
ลูกกรง มีประตู ๒ แห่ง ภายในมีเสานขนาดใหญ่ จำนวน ๘ ต้น ด้านหลังปรากฏแท่น
ประดิษฐานเทวรูป ปัจจุบันรูปพระอิศวรและพระนารายณ์สำริดที่ประดิษฐานอยู่
ภายในเทวาลัยได้เก็บรักษาที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพระนคร

วัดชอนข้าว เม็ดข้าวโบราณกลายเป็นหิน

เม็ดข้าวกลายเป็นหินที่ค้นพบบริเวณฐานเจดีย์ วัดชอนข้าวในเมืองเก่าสุโขทัย อาจเป็นที่มาของการเรียกชื่อวัดในสมัยหลัง ชื่อเก่าแก่โบราณนั้นไม่ทราบแน่ชัด แต่การที่ค้นพบเม็ดข้าวได้แสดงให้เห็นว่า ข้าวนั้นอยู่คู่กับคนไทยมาช้านาน ตั้งแต่ครั้งโบราณ ดังคำพ่อขุนรามคำแหงในศิลาจารึกหลักที่ ๑ สุโขทัย ว่า “เมืองสุโขทัยนี้ดี ในน้ำมีปลา ในนามีข้าว” ภายในมีโบราณสถาน ประกอบด้วย วิหารก่อด้วยอิฐ ภายในมีเสาที่ก่อด้วยศิลาแลงโกลนก่อนเป็นวงกลม ก่อกันเป็นรูปเสา ด้านหลังเป็นที่ตั้งของเจดีย์ประธานทรงดอกบัวตูมที่เหลือเฉพาะส่วนฐานถึงซุ้มเรือนธาตุ ส่วนบนที่เป็นดอกบัวตูมนั้นได้ทลายลงไป ด้านข้างของพระวิหาร เป็นที่ตั้งของมณฑปสำหรับประดิษฐานพระพุทธรูป

หน้ากาลหรือเกียรติมุข
ศิลปะสุโขทัย พุทธศตวรรษที่ ๑๙-๒๐
จากการขุดแต่งโบราณสถานวัดชอนข้าว

วัดศรีโพน วัดจำพรรษาของพระมหาเถรจากลังกา

ชื่อวัดศรีโพนเป็นชื่อที่ปรากฏในศิลาจารึกวัดป่ามะม่วง หลักที่ ๔ อันมีความสำคัญทางประวัติศาสตร์สมัยพญาลิไท ทำให้ทราบถึงเหตุการณ์ก่อนเสวยราชย์ว่าได้เกิดเหตุการณ์ไม่สงบในเมืองสุโขทัย พญาลิไทซึ่งขณะนั้นเป็นอุปราชครองเมืองศรีสัชนาลัยได้เสด็จมาปราบศัตรู เมื่อพระยาเลอไทยพระราชบิดาเสด็จสวรรคตลง จึงเสด็จขึ้นเสวยราชย์ต่อจากพระราชบิดา พระองค์ทรงมีศรัทธาต่อพระพุทธศาสนาอย่างมาก ต่อมาได้ทรงผนวชเมื่อปี พ.ศ.๑๙๐๕ โดยนับเป็นพระมหากษัตริย์ที่ยิ่งใหญ่ในพระพุทธศาสนาอย่างแท้จริง นอกจากนี้วัดศรีโพนยังเป็นวัดที่จำพรรษาของพระมหาเถรจากลังกา ซึ่งเป็นผู้ที่เคยประพันธ์ข้อความภาษาบาลีสรรเสริญพญาลิไท ในขณะที่เมื่อทรงถอดเครื่องทรงกษัตริย์เพื่อเข้าสู่ร่มกาสาวพัสตร์ ซึ่งแปลจากตัวอักษรขอมว่า “ในขณะนั้นพระธรรมเจ้าก็บันดาลกัมปนาทหาวดไหว มีอาภรณ์ที่จำรองพระคุณอันหนักของพระองค์ไว้ได้ในกาลนั้น ก็มีสำคัญประการหนึ่งว่าสำแดงพระปาฏิหาริย์ มีประการอนงแก่จริงการเป็นดังนั้น ก็เป็นธรรมเนียมของพระโพธิสัตว์เจ้าทั้งหลาย” วัดศรีโพนนี้เป็นวัดที่มีความสำคัญไม่น้อยในสมัยนั้น

วัดช้างรอบ

ช้าง ๒๔ เชือกที่ค้ำจุนพระพุทธศาสนา

ความเชื่อโบราณ เชื่อว่าช้างเป็นสัตว์พาหนะของพระเจ้าจักรพรรดิที่คู่ควรกับการเป็นพาหนะค้ำจุนพระพุทธศาสนาให้ยั่งยืนตลอด ๕,๐๐๐ ปี อีกทั้งช้างเป็นสัตว์ที่ปรากฏในชาดก และพุทธประวัติ การสร้างวัดในสมัยก่อนจึงนิยมสร้างเจดีย์ที่มีช้างประดับที่ฐาน อันเป็นสัญลักษณ์ช้างค้ำจุนพระศาสนา

วัดช้างรอบ เป็นวัดที่ตั้งอยู่บนเนินดินในเขตอรัญญิก ใกล้กับวัดเจติยภูมิ ภายในวัดมีโบราณสถานประกอบด้วย พระอุโบสถ ขนาด ๕ ห้อง เหลือเฉพาะฐานและเสาที่ก่อด้วยศิลาแลง ภายในมีฐานชุกชีศิลาแลงสำหรับประดิษฐานองค์พระด้านหลังเป็นเจดีย์ประธานทรงระฆังก่อด้วยอิฐ ตั้งอยู่บนฐานรูปสี่เหลี่ยมที่ประดับด้วยช้างปูนปั้นโผล่ครึ่งตัวอยู่ในซุ้ม จำนวน ๒๔ เชือก รูปแบบเจดีย์นี้เป็นแบบที่นิยมสร้างในสมัยสุโขทัย คือเป็นเจดีย์ทรงระฆังที่มีช้างล้อมรอบฐาน ภายนอกพระอุโบสถและเจดีย์ประธาน ล้อมรอบด้วยเจดีย์ราย ๕ องค์

ศาลหลักเมือง หลักดวงเมืองสุโขทัย

ศาลหลักเมือง คือสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ซึ่งเป็นที่ตั้งของหลักเมือง ตามความเชื่อ พิธีกรรมแบบพราหมณ์ เชื่อว่าก่อนสร้างเมือง ต้องทำพิธียกเสาหลักเมืองในที่ เป็นชัยภูมิสำคัญ เพื่อเป็นสิริมงคลแก่บ้านเมืองที่จะสร้างขึ้น

ศาลหลักเมืองเป็นโบราณสถานที่ตั้งอยู่ระหว่างวัดชนะสงครามและคูน้ำ ข้างวัดมหาธาตุ ในเขตอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย มีลักษณะเป็นอาคารหลังเล็ก รูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสยกพื้นสูง ด้านหน้ามีบันไดทางขึ้น ด้านบนมีเสาศิลาแลงทรงกลม ๔ ต้น ส่วนเครื่องบนนั้นชำรุดหมด ศาลหลักเมืองไม่ปรากฏหลักฐานการสร้าง ที่ชัดเจน ในสมัยสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๖ ครั้งประพาสเมือง สุโขทัย โปรดเกล้าฯ ให้พระวิเชียรปราการ ทำการสำรวจโบราณสถาน ได้ค้นพบ รูปช้าง ม้าดินเผา บนศาลแห่งนี้ ส่วนบริเวณตรงกลางของโบราณสถานพบแผ่น ศิลาที่มีลวดลายเลื่อนวางอยู่ภายในหลุม สันนิษฐานว่าอาจเป็นแผ่นดวงเมือง ที่มัก ใช้ติดตั้งตามศาลหลักเมือง

วัดสังฆาวาส อลังการโบสถ์มาโบราณ

วัดสังฆาวาส หรือ วัดสังกะวาด ชาวบ้านเรียกว่า วัดคลองดิน เพราะตั้งอยู่ริมคูน้ำด้านนอกกำแพงเมือง ก่อปรกักับมีสระโบราณสำหรับเก็บน้ำที่ไหลมาจากอำเภอบ้านด่านลานหอย วัดสังฆาวาสเป็นวัดใหญ่ที่สร้างขึ้นในสมัยสุโขทัย เดิมเป็นวัดร้าง มีกอไผ่ขึ้นปกคลุมจนมองไม่เห็นวิหาร มีดินและอิฐหักทับถมกันสูงกว่า ๔๐ เซนติเมตร เมื่อแรกเริ่มบูรณะได้พบหัวสิงห์ สังคโลกและลวดลายปูนปั้นต่างๆ ในสมัยสุโขทัย กลางวิหารมีองค์พระพุทธรูปปูนปั้นขนาดใหญ่ แต่พระเศียรหักอยู่บนฐานชุกชีตรงกลางวิหาร ด้านหลังมีเจดีย์ก่อด้วยอิฐ ตรงบริเวณส่วนฐาน มีลักษณะคล้ายพระพุทธรูปทั้ง ๔ ด้าน ด้านหลังของวิหารมีฐานเจดีย์รูปทรงกลมขนาดใหญ่เป็นเจดีย์แบบลังกา มีเสมาหินชนวนขนาดใหญ่ รูปแบบต่างกัน ปักเป็นคู่ๆ ถึง ๓ รูปแบบ เช่น เสमारูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ตอนบนมนเป็นรูปกลมยอดแหลม เสมาหยักกลางเอว คอดแบ่งร่องตรงกลางโบสถ์มาซึ่งสลักลวดลาย การที่มีโบสถ์มาซ้อนกันจำนวนมาก ทำให้ทราบว่าการผูกพัทธเสมาหลายครั้ง แสดงให้เห็นถึงความเปลี่ยนแปลงของโบสถ์รวมทั้งมีความสำคัญและความเจริญรุ่งเรืองมาตั้งแต่อดีต วัดสังฆาวาสจึงเป็นแหล่งเรียนรู้เกี่ยวกับวิวัฒนาการของเสมาแบบต่างๆ ในสมัยสุโขทัยเป็นอย่างดี

กำแพงเพชร

มณีงามในความทรงจำ

กำแพงเพชร

มณีงามในความทรงจำ

เมืองกำแพงเพชร ตั้งอยู่ลุ่มน้ำปิงอันอุดมสมบูรณ์มาตั้งแต่สมัยโบราณ ความรุ่งเรืองของเมืองกำแพงเพชรหาได้อ่อนด้อยกว่าศรีสัชชนาลัย สุโขทัยแต่อย่างใด ด้วยเป็นเมืองหน้าด่านมีแม่น้ำปิงเชื่อมต่อท่ามาค้าขายกับหัวเมืองเหนือเมืองใต้ ทั้งเชียงใหม่ลำนาและอยุธยา จึงมีการผสมผสานศิลปวัฒนธรรมก่อเกิดเป็นศิลปะสกุลช่างกำแพงเพชรอันปรากฏเป็นหลักฐานสำคัญในวัดโบราณทั้งในเขตเมืองและเขตอรัญญิก

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์ไว้ในคำนำหนังสือเที่ยวเมืองพระร่วง ว่า...

ชาติไทยเราไม่ใช่ชาติใหม่ ไม่ใช่ชาติคนป่า หรือที่เรียกเป็นภาษาอังกฤษว่า “อันชิวไลซ์” ชาติไทยเราได้เจริญมานานมากแล้ว เพราะฉะนั้นควรที่จะละอายแก่ใจว่า ในกาลปัจจุบันนี้อย่าว่าแต่จะสู้ผู้อื่น แม้จะสู้กับคนที่เป็นครุฑเร้าเราก็ไม่ได้ฝีมือช่างหรือความอุตสาหะของคนครั้งพระร่วงดีกว่าคนสมัยนี้ปานใด ถ้าอ่านหนังสือนี้แล้วบางที่จะพอรู้สึกหรือเอาได้บ้าง ไม่มากก็น้อย ถ้าอ่านแล้วคงเห็นความเรียวของเราเพียงไร คนไทยโบราณมีความคิดและอุตสาหะทำสถานที่ใหญ่โต งดงามขึ้นไว้ให้มันคง คนไทยสมัยนี้มีแต่จะรื้อถอนของเก่าหรือทิ้งให้ไหม้ เพราะกลัวลงนิยมของใหม่ไปตามแบบของชาวต่างประเทศ ไม่รู้จักเลือกสรรว่าสิ่งไรจะเหมาะจะควรใช้ในเมืองเรา ลักแต่ว่าเขาใช้ก็ใช้บ้าง มีแต่ตามอย่างไปประจุกพารกฉะนั้น”

เรื่องราวในหนังสือ เทียวเมืองพระร่วง พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อครั้งดำรงพระยศพระโอรสธิดาธิราช โดยเสด็จเมืองกำแพงเพชร เมืองสุโขทัย เมืองสวรรคโลก เมืองอุดรดิตถ์ และเมืองพิษณุโลก เพื่อทรงตรวจตราโบราณสถาน โบราณวัตถุ และศึกษาตำนานท้องถิ่น ซึ่งนับเป็นหนังสือที่ทรงคุณค่าที่บันทึกเรื่องราวโบราณสถานก่อนที่จะมีการบูรณปฏิสังขรณ์ ทำให้สืบเค้าของเดิมได้บริสุทธิ์แบบโบราณอีกทางหนึ่ง

กำแพงเพชรเป็นเมืองหน้าด่านของสุโขทัยมีฐานะเป็นเมืองลูกหลวง เดิมเรียกว่า “เมืองชางราว” มีเมืองบริวารรายล้อมอยู่เป็นจำนวนมาก เช่นเมืองไตรตรึงษ์ เมืองเทพนคร การที่กำแพงเพชรเป็นเมืองหน้าด่านรับศึกสงครามในอดีตอยู่เสมอ จึงทำให้เป็นเมืองยุทธศาสตร์ เป็นเมืองที่มีความสำคัญทางประวัติศาสตร์มากมาย มีกำแพงเมือง คูเมือง บ่อมปรางการ วัดโบราณ มีหลักฐานให้สันนิษฐานว่าเดิมเคยเป็นที่ตั้งของเมือง ๒ เมือง สมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงอธิบายไว้ว่าเมืองหนึ่งตั้งอยู่ทางฝั่งตะวันตก มีพระมหาธาตุอยู่ ซึ่งเข้าใจว่าเป็นเมืองเดิมที่เรียกชื่อว่า “ชางราว” สร้างโดยพระญาเลอไท เมื่อประมาณ พ.ศ. ๑๔๙๐ ต่อมาได้สร้างเมืองใหม่อีกหนึ่งแห่งทางฝั่งตะวันตกชื่อ “นครชุม” สร้างขึ้นโดยพญาสิทธิเมืองนครชุมเป็นเมืองที่มีวัดวาอารามใหญ่โตหลายวัด แต่เมื่อสายน้ำป่าเกิดการเปลี่ยนแปลงทางเดินไปยังด้านทิศตะวันตก ได้ทำให้เกิดเกาะขึ้นตรงกลางหน้าเมือง เมืองนครชุมจึงกลายเป็นเมืองดอนไม่สะดวกในการขยายเมือง จึงได้ย้ายมาสร้างเมืองใหม่ทางฝั่งตะวันออกตรงข้ามกัน เมืองที่สร้างใหม่นี้มีป้อมกำแพงมั่นคงแข็งแรง ไว้ต่อสู้ข้าศึกมีลำน้ำทั้งเก่าและใหม่เป็นคูเมืองมีเขื่อนคันธที่มั่นคงแข็งแรง จึงให้ชื่อว่า “กำแพงเพชร” โบราณสถานที่มีความสวยงามตามเอกลักษณ์ในรูปแบบสกุลช่างกำแพงเพชรที่เด่นชัดแห่งหนึ่งคือวัดพระแก้ว

วัดพระแก้ว ที่ประดิษฐานเดิมของพระแก้วมรกต

วัดพระแก้วเป็นวัดขนาดใหญ่ที่สุดของกลุ่มโบราณสถานในเขตอุทยานประวัติศาสตร์กำแพงเพชร ตั้งอยู่ในเขตพระราชวังเก่า โบราณสถานที่สำคัญได้แก่ พระอุโบสถและพระวิหาร พระอุโบสถตั้งอยู่บนฐานรูปบัวคว่ำบัวหงายขนาดใหญ่ มีพระพุทธรูปโกลนศิลาแลงเป็นพระประธาน ประดิษฐานอยู่บนฐานชุกชี ด้านหลังมีบุษบกทรงมณฑปขนาดใหญ่ เชื่อกันว่าบุษบกนี้เป็นที่ประดิษฐานพระแก้วมรกต พระพุทธรูปศักดิ์สิทธิ์ปางขัดสมาธิราบที่สร้างจากก้อนแก้วมรกตที่มีความสวยงาม

เรื่องราวของพระแก้วมรกตมีปรากฏในประวัติศาสตร์มายาวนาน คนไทยเริ่มรู้จักในราวปี พ.ศ. ๑๒๐๐ เคยัญเชิญไปประดิษฐานตามเมืองต่างๆ เพื่อเป็นศูนย์รวมจิตใจ และปรากฏหลักฐานในพงศาวดารล้านนาตอนหนึ่งว่า เจ้าพระยากำแพงเพชรได้อัญเชิญพระแก้วมรกตจากกรุงศรีอยุธยา มาประดิษฐานไว้ที่

ปูนปั้นลายเทพพนม
ศิลปะอยุธยา พุทธศตวรรษที่ ๒๑
พบที่วัดพระแก้ว จังหวัดกำแพงเพชร

วัดพระแก้วในเมืองกำแพงเพชรแห่งนี้ด้วยเช่นกัน จึงเป็นที่มาของชื่อวัดพระแก้ว
ปัจจุบันประดิษฐานที่วัดพระศรีรัตนศาสดาราม กรุงเทพมหานคร

เหนือขึ้นไปจากบุษบกที่ประดิษฐานพระแก้วมรกตแล้วเป็นเจดีย์ทรงระฆัง
แบบลังกา ฐานเจดีย์สร้างเป็นรูปสี่เหลี่ยมมีซุ้มโดยรอบทั้งสี่ด้าน ประดับด้วยสิงห์
ปูนปั้น ถัดจากซุ้มรูปสิงห์ขึ้นไปเป็นซุ้มสำหรับประดิษฐานพระพุทธรูปปูนปั้นที่ชำรุด
เกือบทั้งหมด มีเพียงบริเวณซุ้มด้านทิศใต้ที่ยังปรากฏพระพุทธรูปปูนปั้นนั่งขัดสมาธิเพชร
ส่วนพระวิหารเป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปปูนปั้น ภายในองค์พระก่อด้วยศิลาแลง
ปางไสยาสน์ ๑ องค์ มีอัครสาวกเป็นพระพุทธรูปปางมารวิชัย ๒ องค์ ประดิษฐานอยู่
ด้านหลังประจำเบื้องซ้ายและเบื้องขวา พระพักตร์ค่อนข้างเหลี่ยมคล้ายศิลปะอุททอง
พระเจดีย์องค์นี้อยู่ด้านหลังสุดของวัดเป็นเจดีย์ทรงระฆังบนฐานสี่เหลี่ยม ประดับ
ด้วยช้างปูนปั้นโดยรอบนี้เป็นโบราณสถานที่แสดงออกถึงศิลปะ สถาปัตยกรรมของ
สกุลช่างกำแพงที่มีความสวยงามยิ่งนัก

เพชรน้ำหนึ่งของนครไตรตรึงษ์ นมัสการหลวงพ่อพะชร วัดวังพระธาตุ

วัดวังพระธาตุอยู่ในเขตเมืองไตรตรึงษ์ เมืองโบราณสำคัญแห่งหนึ่งของกำแพงเพชร มีตำนานเล่าขาน อันเชื่อมโยงกับการสร้างกรุงศรีอยุธยา คือเรื่อง **‘ท้าวแสนปม’** ชาวบ้านเล่ากันว่า เจ้าเมืองไตรตรึงษ์มีพระธิดาผู้ทรงสิริโฉมและที่ไถ่ลี้ๆ เมืองไตรตรึงษ์ยังมีชายคนหนึ่งร่างกายมีแต่ปุ่มปม ชาวบ้านเรียกเขาว่า แสนปม วันหนึ่งเทวดาตกใจให้พระธิดานึกปรารถนาจะเสวยมะเขือ นางข้าหลวงพบบมะเขือในสวนของแสนปมลูกใหญ่อวบจึงนำไปถวาย หลังจากพระราชธิดาเสวยมะเขือของแสนปมได้ไม่นาน ก็เกิดทรงพระครรภ์ ท้าวไตรตรึงษ์รู้สึกอับอาย พยายามสอบถามอย่างไรพระธิดาก็ไม่ยอมบอกว่าใครคือพระบิดาของเด็ก เมื่อพระกุมารเติบโตพอรู้ความ ท้าวไตรตรึงษ์จึงประกาศให้ขุนนางและเหล่าราษฎรทั้งหลาย นำของกินเข้ามาในวัง หากพระกุมารทรงยอมกินของผู้ใด ผู้นั้นจะได้เป็นเชลยหลวง บรรดาชายจาก

เมืองต่างๆ พากันมาเสี่ยงทายเป็นบิดาของพระราชโอรส แต่พระราชโอรสไม่ได้คลานไปหาใครเลย เจ้าเมืองจึงให้เสนาบดีไปตามแสนปม ซึ่งยังไม่ได้มาเสี่ยงทาย แสนปมจึงมาเข้าเฝ้า พร้อมทั้งถือก้อนข้าวเย็นมา ๑ ก้อน เมื่อมาถึงจึงอธิษฐานและยื่นก้อนข้าวเย็นให้ พระราชโอรสก็คลานเข้ามาหา ท้าวไตรตรึงษ์ก็รู้พระธิดาที่ไปได้กับคนชั้นไพร่อัปลักษณ์ จึงขับไล่ออกจากวัง แสนปมพาพระธิดากับพระกุมารเดินทางไปหาที่อยู่ใหม่ ร้อนถึงพระอินทร์ต้องแปลงเป็นลิงนำกลองวิเศษมามอบให้ กลองนี้หากอยากได้อะไรก็ตีเอาจะได้ดังสารพัดนึก แสนปมอธิษฐานให้ปุมปมตามตัวของตนหายไป แล้วตีกลองวิเศษ ร่างก็กลับเป็นชายรูปร่างงาม จึงตีกลองขอบ้านเมืองขึ้นมาเมืองหนึ่ง ชื่อว่า **เมืองเทพนคร** และสถาปนาตัวเองเป็นพระเจ้าแผ่นดิน ทรงพระนามว่าท้าวแสนปม ปกครองไพร่ฟ้าด้วยความสงบสุข ต่อมาเมื่อมีพระโอรสท้าวแสนปมได้ใช้ทองคำมาทำเป็นอุให้พระโอรสนอนและตั้งชื่อพระโอรสว่า **‘อุทอง’** ต่อมาพระเจ้าอุทองจึงย้ายเมืองมาสร้างกรุงศรีอยุธยา

วัดวังพระธาตุสร้างขึ้นเป็นวัดตั้งแต่สมัยสุโขทัย ในราว พ.ศ. ๑๘๒๖ เดิมเรียกว่า **“วัดท้าวแสนปม”** มีคูเมืองสี่กราว ๘-๑๐ วา ล้อมรอบวัดวังพระธาตุ อยู่ห่างจากตัวเมืองออกไป ชาวบ้านเชื่อและเรียกว่าวัดวังพระธาตุตามลักษณะหัว่งน้ำใหญ่หรือวังน้ำใหญ่หน้าวัด เมื่อมีพระธาตุตั้งอยู่ จึงเรียกกันว่า **“วังพระธาตุ”** บริเวณวังน้ำหน้าวัดใกล้กับศาลท้าวแสนปมเดิม มีวังน้ำขนาดใหญ่ มีอุโมงค์ไปถึงองค์พระเจดีย์ มีสมบัติซ่อนอยู่มากมาย เมื่อน้ำขึ้นสูงจะไหลเข้าอุโมงค์ จนมาถึงฐานพระมหาเจดีย์ ซึ่งมีแผ่นหินใหญ่ปิดไว้ โบสถ์วัดวังพระธาตุ ได้รับการต่อเติมใหม่จากชาวบ้าน ภายในมีพระพุทธรูปศักดิ์สิทธิ์ ชาวบ้านเรียกขานว่าหลวงพ่อเพชร เป็นพระปางสมาธิขนาดหน้าตักกว้าง ๓ ศอก เป็นพระพุทธรูปศักดิ์สิทธิ์ ที่ควรกราบไหว้ขอพร เป็นแหล่งท่องเที่ยวสำคัญของนักท่องเที่ยวต่างถิ่น มาวัดวังพระธาตุต้องไหว้พระมหาเจดีย์ เป็นเจดีย์ทรงพุ่มข้าวบิณฑ์ขนาดใหญ่ที่สุดในกำแพงเพชร ที่สร้างในสมัยสุโขทัย

วัดสระแก้ว

โบสถ์ ๕ ชั้น เค้นตระหง่านกลางสระแก้ว

เขตอรัญญิก คือ พื้นที่ป่านอกเมืองห่างจากชุมชนมีระยะทาง ๕๐๐ คันธนู หรือราวหนึ่งกิโลเมตร เป็นที่ให้ภิกษุปฏิบัติวิปัสสนา ในเขตอรัญญิกของกำแพงเพชร มีวัดราว ๕๐ วัด ตั้งติดต่อกันในเนื้อที่ ๑,๖๑๑ ไร่ มีวัดสำคัญที่สวยงามอยู่จำนวนมาก

วัดสระแก้ว เป็นวัดที่ตั้งอยู่ริมทางเข้าเขตอรัญญิกในอุทยานประวัติศาสตร์ กำแพงเพชร ชาวบ้านเรียกว่า วัดสระแก้วด้วยสร้างอยู่กลางสระน้ำขนาดใหญ่ เรียกขานกันตามโบราณประเพณีของสระในเมืองใหญ่ว่า สระแก้ว

วัดสระแก้วเป็นโบราณสถานที่แปลกกว่าวัดอื่นๆ เพราะไม่มีสิ่งใดบ่งบอกถึงความเป็นวัด ไม่มีเจดีย์ ไม่มีมณฑป ไม่มีกุฏิสงฆ์และไม่มีสิ่งปลูกสร้างใดๆ นอกจาก โบสถ์ขนาดใหญ่ซึ่งสูงกว่า ๕ ชั้น ตั้งตระหง่านอยู่กลางสระ มีคลองท่อทองแดงไหล มาหล่อเลี้ยงเป็นอุทกสีมา สันนิษฐานว่า โบสถ์แห่งนี้เดิมน่าจะเป็นสถานที่ประกอบ พิธีกรรมทางศาสนาที่สำคัญของเมืองกำแพงเพชร เมื่อพระพุทธศาสนาเจริญรุ่งเรือง จึงปรับเปลี่ยนมาเป็นโบสถ์และวัดในพระพุทธศาสนา วัดสระแก้วจึงเป็นสิ่งก่อสร้าง ที่น่าสนใจศึกษาด้วยรูปแบบการสร้างและความศรัทธาต่อพระพุทธศาสนาที่สำคัญ แห่งหนึ่งของเมืองกำแพงเพชร

วัดพระนอน เสาศิลาแลงที่ใหญ่ที่สุดในสยาม

เป็นวัดขนาดใหญ่ ตั้งอยู่ในอุทยานประวัติศาสตร์กำแพงเพชร สร้างขึ้นราวพุทธศตวรรษที่ ๒๐-๒๑ หรือยุคสุโขทัยตอนปลาย มีพระอุโบสถที่ปรากฏเพียงฐานอยู่ด้านหน้าสุดของวัด มีฐานเสมาปรากฏอยู่รอบพระอุโบสถ ใบเสมาเป็นเสมาหินชนวนที่แกะสลักลายพรรณพฤกษาและรามเกียรติ์ไว้อย่างชัดเจนสวยงาม ปัจจุบันนำไปเก็บรักษาไว้ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติกำแพงเพชร ในพระอุโบสถมีเสาศิลาแลงรูปแปดเหลี่ยมขนาดใหญ่หน้าหนักราว ๓๐ ตัน เป็นโคลนจากศิลาแลงท้องถิ่นยวทั้งต้นปรากฏอยู่เป็นจำนวนมาก เป็นสิ่งที่ยังบอกถึงความสามารถในการก่อสร้างของชาวกำแพงเพชรแต่โบราณได้เป็นอย่างดี ด้านหลังของพระอุโบสถเป็นแท่นประดิษฐานพระพุทธรูป ถัดไปเป็นพระวิหารซึ่งเคยเป็นที่ประดิษฐานพระนอนหรือพระปางไสยาสน์ จึงเรียกกันว่า วัดพระนอน

ที่วัดพระนอน ยังปรากฏหลักฐานอันแสดงถึงที่ตั้งห้องน้ำอยู่บริเวณหน้าวัด ซึ่งเป็นห้องน้ำของขมรวาสแบ่งชัดเจนกับห้องน้ำของพระสงฆ์มาตั้งแต่ครั้งโบราณ

วัดม้องชัย แหล่งพบมังกरที่สมบูรณ์ที่สุด

วัดม้องชัยเป็นวัดขนาดใหญ่ ตั้งอยู่ใกล้วัดพระนอนและวัดพระสี่อิริยาบถ มีวิหารที่สูงกว่าทุกวัดในเขตอรัญญิก สร้างเป็นอาคารรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า มีบันไดทางขึ้นทั้งด้านหน้าและด้านหลัง ฐานหน้ากระดานล่างเป็นฐานรองรับเจดีย์ ประฐานตั้งอยู่ด้านหลังของวิหารในแนวทิศทางเดียวกัน เจดีย์มีรูปทรงการสร้างตามแบบลังกา ศิลปะสุโขทัยสกุลช่างกำแพงเพชร เสาววิหารรับเครื่องบนเป็นเสาศิลาแลงแปดเหลี่ยม मुखหน้าวิหารเดิมประดับด้วยมังกरดินเผาหรือมังกरสังคโลก และจากการขุดแต่งในปี พ.ศ. ๒๕๒๕ ได้พบชิ้นส่วนของมังกरจำนวนมาก ซึ่งสามารถนำมาประกอบเป็นตัวมังกरได้เกือบสมบูรณ์ ปัจจุบันจัดแสดงที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติกำแพงเพชร

วัดพระสี่อิริยาบถ วัดพระยืนลือเลื่องเมืองกำแพงเพชร

จาริกกลานเงินเสด็จพ่อพระยาสอย ได้ระบุชื่อพระมหามุนีรัตนโมลีเป็นผู้สร้างวัดพระสี่อิริยาบถ และมีเสด็จพ่อพระยาสอยเป็นเจ้าเมืองกำแพงเพชรในยุคนั้น เดิมชาวบ้านเรียกว่า วัดพระยืน ด้วยเดิมเป็นวัดร้าง มีเพียงพระยืนเท่านั้นที่ปรากฏเด่นชัด กอปรกับวัดตั้งอยู่ติดกับวัดพระนอน ชาวบ้านจึงเรียกว่า วัดพระยืนคู่กับวัดพระนอน มีรูปแบบการสร้างตามความเชื่อในพระไตรปิฎกเกี่ยวกับการสร้างพระอารามถวายเป็นที่ประทับของพระพุทธเจ้า เชื่อว่าครั้งหนึ่ง สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ทรงล่ำราญอิริยาบถทั้ง ๔ กับอริยสงฆ์ ในวัดเชตวันาราม กรุงสาวัตถีของอินเดีย

การสร้างวัดเพื่อบำเพ็ญกุศลผลบุญเพื่อปรารภนาให้ได้เกิดในแผ่นดินของพระศรีอริยเมตไตรย วัดพระสี่อิริยาบถนั้นสร้างขึ้นราวพุทธศตวรรษที่ ๒๐-๒๒ เป็นวัดขนาดใหญ่และมีโบราณสถานที่เป็นเอกลักษณ์ คือ มณฑปพระสี่อิริยาบถ มีรูปแบบเดียวกันกับมณฑปที่วัดเชตุพน อุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย มณฑปประธานตั้งอยู่ด้านหลังพระวิหารก่อด้วยศิลาแลงและอิฐ มีกำแพงแก้วล้อมรอบ รอบมณฑปประดิษฐานพระพุทธรูปปูนปั้นทั้งสี่ด้าน ประกอบด้วย อิริยาบถยืนหรือปางประทานอภัยอยู่ด้านทิศตะวันตก อิริยาบถเดินหรือปางลีลาอยู่ทิศตะวันออก อิริยาบถนั่งหรือปางมารวิชัยอยู่ด้านทิศใต้ และอิริยาบถนอนหรือปางไสยาสน์อยู่ด้านทิศเหนือ ปัจจุบันเหลือเพียงอิริยาบถยืนที่สภาพค่อนข้างสมบูรณ์กว่าอิริยาบถอื่นๆ และบริเวณด้านหลังองค์พระนั้นยังปรากฏสิกรักอันเป็นสิจิวรของพระสงฆ์ฝ่ายอริยวาสี มีสิค่อนข้างแดงที่เหลือจากการบูรณะเหตุที่พระสงฆ์ฝ่ายอริยวาสีใช้จิวรสิกรักที่ย้อมจากน้ำผาตไม้แก่นขนุนนั้น เพราะให้เข้ากับธรรมชาติ รวมทั้งเป็นการป้องกันอันตรายจากสัตว์ร้ายได้ด้วย

วัดพระสี่อิริยาบถ เมื่อถึงวันสำคัญทางพระพุทธศาสนาจึงมีพิธีเวียนเทียนรอบวิหาร ด้วยเป็นวัดโบราณศักดิ์สิทธิ์ที่ชาวกำแพงเพชรเคารพศรัทธามาก

วัดกำแพงงาม งดงามแข็งแรงแรงคุดเพชรวงาม

ความเชื่อเรื่องการเก็บอัฐิของผู้วายชนม์ไว้ตามวัดเพื่อให้ได้อยู่ใกล้องค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้านั้นมีมาตั้งแต่สมัยโบราณ ด้วยมีการขุดพบอัฐิบรรจุในเครื่องถ้วยเบญจรงค์อันงดงาม ในภาชนะดินเผาตามฐานเจดีย์และฐานกำแพง ซึ่งภาชนะที่บรรจุนั้นได้แสดงถึงฐานะของเจ้าของอัฐินั้นๆ ได้เป็นอย่างดี วัดกำแพงงามเป็นวัดขนาดใหญ่อีกวัดหนึ่ง มีกำแพงศิลาแลงที่มั่นคงและงดงามอยู่ในสภาพที่สมบูรณ์ ชาวบ้านเรียกว่า วัดกำแพงงาม ด้วยมีกำแพงศิลาแลงโดยรอบทั้ง ๔ ด้าน เจดีย์ประธานเป็นเจดีย์ทรงระฆังฐานสี่เหลี่ยมก่อด้วยศิลาแลง ลักษณะเจดีย์ประธานของวัดกำแพงงาม เป็นเจดีย์ทรงระฆังฐานสูง เช่นเดียวกับวัดสิงห์ มีเจดีย์ราย ๗ องค์ ได้ฐานวัดกำแพงงามก็เป็นที่ยอมรับอัฐิไว้เช่นกันกับวัดอื่นๆ ในเขตอรัญญิก

วัดกำแพงงาม

วัดสิงห์

รอยต่อประวัติศาสตร์แห่งศิลปะอยุธยา

วัดสิงห์ เป็นวัดขนาดใหญ่สร้างใกล้เคียงกับวัดพระนอนและวัดพระสี่อิริยาบถ เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จประพาสต้นพบสิงห์ในวัดนี้ จึงทรงเรียกว่า วัดสิงห์ ชาวบ้านเชื่อว่าวัดนี้มีความศักดิ์สิทธิ์มาก ทุกวันพระใหญ่มักพบเหตุการณ์อัศจรรย์ บ้างว่าเคยเห็นคนนั่งหมุดโบราณเดินวนเวียนในวัด ชาวบ้านเชื่อว่าหากมีการจัดพิธีสวดมนต์ทำบุญเพื่อส่งดวงวิญญาณที่เฝ้าวัดไปเกิด จะมีดวงวิญญาณไปเกิดใหม่ปีละหนึ่งวิญญาณ

วัดสิงห์ มีกำแพงศิลาแลงแบ่งเขตพุทธาวาสและสังฆาวาสอย่างชัดเจน เช่นเดียวกับวัดอื่นๆ ในเขตอรัญญิก มีฐานใบเสมาตั้งอยู่บนฐานเจดีย์โดยรอบ ซึ่งแตกต่างจากวัดแบบสุโขทัยที่นิยมใช้น้ำเป็นเขตอุทกสีมา เจดีย์ประธานเป็นองค์ระฆังฐานสี่เหลี่ยมแบบศิลปะสุโขทัยกำแพงเพชร ก่อด้วยศิลาแลงและอิฐ ปัจจุบันเหลือเฉพาะส่วนฐานหน้ากระดานสี่เหลี่ยมซ้อนกันสามชั้น นอกจากนี้ยังพบเศียรพระพุทธรูปสำริด เศษภาชนะดินเผาทั้งเคลือบและไม่เคลือบ พบถ้วยจานเครื่องลายครามสมัยราชวงศ์หัง พบตะปุดทองเครื่องไม้ ใบเสมาหินชนวน มีโบราณวัตถุแบบสุโขทัยและอยุธยาปะปนกันอยู่ภายในบริเวณวัดเป็นจำนวนมาก

วัดสิงห์

วัดช้างรอบ

ช้างทรงเครื่องศิลปะช้างเมืองกำแพงเพชร

วัดช้างรอบ เดิมชาวบ้านเรียกว่า วัดช้างล้อม เป็นวัดขนาดใหญ่ ตั้งอยู่บนยอดเนินสูงสุดของเขตรัญญิก สร้างขึ้นในสมัยสุโขทัยตอนปลาย เจดีย์ประธานทรงระฆังขนาดใหญ่ยอดได้หักพังลงหมด มีเพียงฐานเจดีย์ด้านบนเหลือเฉพาะฐานแปดเหลี่ยมและหน้ากระดานกลมตั้งอยู่บนฐานสี่เหลี่ยมปรากฏให้เห็น มีบันไดอยู่กึ่งกลางด้านทั้งสี่ เชิงบันไดมีรูปสิงห์และทวารบาล

ช้าง จำนวนมากถึง ๖๘ เชือก ได้สะท้อนถึงรูปแบบการสร้างแสดงให้เห็นคติเรื่องจักรวาล โดยช้างเป็นผู้ค้ำจุนศูนย์กลางจักรวาล อันหมายถึงพระบรมสารีริกธาตุของพระพุทธเจ้า ตัวช้างทรงเครื่องด้วยลายปูนปั้นที่แผงคอ โคนขา และข้อขา ระหว่างช้างแต่ละเชือกตกแต่งลายปูนปั้นนูนสูงรูปพรรณพฤกษา มีการประดับลายปูนปั้นเล่าเรื่องพุทธประวัติ จากการขุดแต่งที่ฐานเจดีย์วัดช้างรอบนี้ได้พบบรรดาพลายต่าง ๆ เป็นดินเผารูปนางรำ รูปยักษ์ รูปหงส์ รูปหน้าเทวดา และหน้ามนุษย์ ซึ่งตามลักษณะโบราณวัตถุเป็นศิลปะสุโขทัยตอนปลาย ซึ่งจากหลักฐานเหล่านี้ทำให้ทราบลักษณะเครื่องแต่งตัว การพ่อนรำและลักษณะอื่น ๆ ของคนสมัยสุโขทัยได้เป็นอย่างดี และโดยรอบเจดีย์หากเข้าไปดูใกล้ๆ จะสามารถเห็นร่องรอยภาพวาดรามเกียรติ์ที่มีความงดงามยิ่งนัก

วัดอวาสใหญ่ วัดใหญ่แห่งอรัญวาสี

วัดอวาสใหญ่ เป็นวัดสำคัญที่พระสงฆ์ฝ่ายอรัญวาสีจำพรรษาอยู่ ตามตำนานเล่ากันว่าเป็นวัดที่สร้างโดยชายของเจ้าเมืองกำแพงเพชร สร้างจากศิลาแลง ซึ่งมีแหล่งตัดใกล้บริเวณวัดที่เรียกว่า บ่อสามแสน ซึ่งเป็นบ่อศิลาแลงขนาดใหญ่และน่าจะลึกมากที่สุดในประเทศไทย มีเรื่องเล่าว่า บ่อสามแสนแห่งนี้มีขนาดใหญ่สามารถเก็บน้ำได้มากจนให้คนสามแสนคนดื่มก็ยังไม่หมด

โบราณสถานสำคัญของวัดอวาสใหญ่ ประกอบด้วย พระเจดีย์ประธานขนาดใหญ่ รูปทรงงดงาม ตั้งอยู่บนฐานหน้ากระดานรูปแปดเหลี่ยม ถัดขึ้นไปทำบัวแปดเหลี่ยมย่อมุม ชั้นบนสุดเป็นหน้ากระดานรูปแปดเหลี่ยมย่อมุมทรงสูงประดับด้วยบัวลูกแก้วอกไก่ อันเป็นลักษณะสำคัญของการสร้างเจดีย์สกุลช่างกำแพงเพชร

วัดอวาสน้อย วัดจำพรรษาขนาดใหญ่ในอรัญญิก

กำแพงเพชรมีวัดโบราณจำนวนมากโดยเฉพาะในอรัญญิก มีวัดเก่าปลูกสร้างติดต่อกันจนเหมือนเป็นวัดเดียวกัน บางวัดแทบใช้กำแพงเดียวกันโบราณสถานโบราณวัตถุบ่งบอกถึงความเจริญรุ่งเรืองของเมืองกำแพงเพชร

จารึกศิลาจารึก วัดศรีพิจิตรกิริติกัลยาราม หลักที่ ๙๓ สุโขทัย ได้ระบุว่ามีการนิมนต์พระเถระจากกำแพงเพชรไปสร้างวัดที่เมืองสุโขทัย การสร้างวัดจำนวนมากนั้นแสดงให้เห็นถึงว่ามีพระในพระพุทธศาสนาจำนวนมาก จึงจำเป็นต้องมีวัดขนาดใหญ่ วัดอวาสน้อยนับเป็นตัวอย่างของการสร้างวัดขนาดใหญ่ โดยมีพื้นที่มากที่สุดในกลุ่มโบราณสถานของเมืองกำแพงเพชร มีวิหารขนาดใหญ่ มีฐานเจดีย์ราย ๑๗ องค์ ปรากฏให้เห็น วัดอวาสน้อยนับเป็นวัดที่สำคัญวัดหนึ่งในกำแพงเพชร

วัดกรุสี่ห้อง

สถาปัตยกรรมที่ทันสมัยที่สุดในพุทธศตวรรษที่ ๑๙

ภูมิปัญญาอันชาญฉลาดของคนโบราณถูกถ่ายทอดและพัฒนาให้เหมาะสมกับวิถีชีวิตของคนสมัยนั้นๆ ได้อย่างเหมาะสมและลงตัว หากศึกษาภูมิศาสตร์ประวัติศาสตร์แล้วจะเห็นว่าเมืองโบราณ วัดโบราณ ในเขตอรัญญิกนั้นไม่มีแหล่งน้ำธรรมชาติมากพอใช้ในการดำรงชีวิต เมื่อมีการขุดศิลาแลงเพื่อสร้างวัด จึงได้พัฒนาบ่อศิลาแลงนั้นให้เป็นบ่อเก็บน้ำไว้ใช้ เห็นได้จากวัดทั่วไปในเขตอรัญญิก รูปแบบการสร้างวัดและบ่อศิลาแลงมีความเป็นเอกลักษณ์ คือมีรูปแบบสี่เหลี่ยมจัตุรัสเป็นหลัก ดังที่ปรากฏให้เห็นทั้งบ่อน้ำและฐานเจดีย์

วัดกรุสี่ห้อง เป็นวัดที่มีรูปแบบสถาปัตยกรรมที่ทันสมัยที่สุดในยุคกำแพงเพชร รุ่งเรืองสุดขีด คือราวพุทธศตวรรษ ๑๙ มีวิหารขนาดใหญ่ ที่มีรูปทรงและสถาปัตยกรรมที่งดงาม พื้นที่ตั้งพระประธานมีขนาดใหญ่ มีพระพุทธรูปโกลนศิลาแลง มีเวชหรือลั่วมปรากฏให้เห็นอยู่มากกว่า ๔ ที่มีบ่อน้ำขนาดใหญ่อยู่ในทิศที่เหมาะสมทุกทิศ อยู่ ๕ บ่อ และบ่อขนาดย่อมอยู่บนอาคารวิหารอีก ๒ บ่อ การมีลั่วมอยู่ในตัวอาคารสำหรับภิกษุสงฆ์ต้องมีการรักษาความสะอาดและการเก็บกลิ่นเป็นอย่างดี มีการแยกส่วนของการถ่ายหนักและเบาไม่ให้ผสมกัน คงใช้ภูมิปัญญาที่ก้าวหน้ากว่าทุกโบราณสถานทั่วไป การมีกุฏิ วิหารและลั่วมจำนวนมาก สันนิษฐานว่า วัดกรุสี่ห้อง มีพระภิกษุจำพรรษาจำนวนมากด้วยเช่นกัน

วัดช้าง
Wat Chhang

วัดช้างหรือวัดนาทวิชัยโสภณ

วัดนาควัชรโสภณ วัดช้างใหญ่แห่งกำแพงเพชร

วัดช้าง หรือ วัดนาควัชรโสภณซึ่งมีความหมายว่า วัดที่มีช้างที่งดามราว
ดั่งเพชร เป็นวัดเก่าแก่สร้างขึ้นในสมัยสุโขทัยตอนปลาย ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๙
เป็นวัดที่มีความสำคัญตั้งอยู่หน้าเมืองด้านทิศตะวันออกเฉียงเหนือนอกเขตอรัญญิก
สร้างตามแบบสุโขทัยคือใช้น้ำเป็นเขตอุทกสีมา ด้านในคูน้ำมีกำแพงวัดก่อด้วยศิลาแลง
อีกชั้นหนึ่ง พื้นที่วัดเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าหันหน้าไปทางทิศตะวันออก มีวิหารอยู่ด้าน
หน้าเจดีย์ประธานทรงระฆัง สมัยสุโขทัย ฐานสี่เหลี่ยมตอนล่างของเจดีย์ประธาน
ประดับด้วยช้างปูนปั้นครึ่งตัว จำนวน ๑๘ เชือก มีกำแพงแก้วก่อด้วยศิลาแลง
รอบเจดีย์ประธาน และมีพระอุโบสถอยู่นอกคูน้ำด้านทิศใต้ มีเจดีย์รายสามองค์อยู่
ด้านหลังเจดีย์ประธาน เป็นเจดีย์ที่สร้างในสมัยอยุธยา มีลักษณะเด่นปรากฏมาลัย
เถาสวมชั้นรองรับองค์ระฆังเป็นแบบมาลัยลูกแก้ว ซ้อนกันสามชั้นซึ่งเป็นศิลปะที่
นิยมสร้างในสมัยอยุธยา

วัดกะโลทัย ดอกบัวตูมแห่งนครชุม

พงศาวดารฉบับหลวงประเสริฐ เรียกว่าวัดยม เป็นวัดขนาดใหญ่ เป็นที่พักทัพของกษัตริย์อยุธยา ยกทัพมาเมืองกำแพงเพชรหรือไปตีเมืองเหนือในสมัยก่อน ลักษณะสำคัญของวัดปรากฏมีเจดีย์ทรงพุ่มข้าวบิณฑ์ หรือเจดีย์ทรงดอกบัวตูม ขนาดใหญ่ทั้งดงามและสมบูรณ์ที่สุด ยอดปรางค์หักพังแต่ยังมีลักษณะทั้งดงามมากอีกแห่งหนึ่งของเมืองกำแพงเพชรที่ตั้งอยู่ที่นครชุม ชาวบ้านนครชุมเล่าว่า รอบๆ ขององค์เจดีย์นั้นนับด้วยพระกำแพงห้าร้อย และยอดของเจดีย์มีพระพุทธรูปประดิษฐานอยู่

วัดคงทวาย วัดป่าริมถนนพระร่วง

ป่าหวายที่ขึ้นอยู่จำนวนมากในบริเวณวัด ได้ถูกนำมาเป็นชื่อเรียกวัดโบราณที่ตั้งอยู่แนวถนนพระร่วง นอกกำแพงเมืองทางทิศเหนือ ต้นหวายจำนวนมากที่เกิดที่นี่ได้บอกเล่าว่าชาวกำแพงเพชรมีวิถีชีวิตที่ผูกพันกับป่า ด้วยผืนป่าเป็นแหล่งอาหารที่สำคัญ เป็นแหล่งอาหารชั้นยอดที่มีทุกอย่างให้เลือกไปทำอาหาร ไม่ว่าจะเป็นสัตว์หรือพืช เดิมสภาพของวัดมีความสมบูรณ์ เมื่อมีการค้นพบพระเครื่องและพระบูชา จึงทำให้วัดได้รับความเสียหายจากการขุดพระ บริเวณด้านข้างวัดมีสระน้ำขนาดใหญ่ที่ขุดขึ้นมาเพื่อกักเก็บน้ำไว้ใช้ในฤดูแล้ง เจดีย์ประธานเป็นทรงระฆัง ก่อด้วยอิฐ มีซุ้มพระเฉพาะด้านหน้าคือทางทิศตะวันออกเพียงด้านเดียว ลักษณะเด่นขององค์เจดีย์ประธาน คือการสร้างฐานแปดเหลี่ยมลดหลั่นลงมาหลายชั้น รอบฐานพระพุทธรูป ยังมีลายปูนปั้นรูปกบิลบัวคว่ำและบัวหงายมีเส้นเกสรบัวประกอบที่งดงามมาก

วัดรามรณรงค์ วัดงามนามเจ้าเมืองกำแพงเพชร

นาม รามรณรงค์ มาจากนามของเจ้าเมืองกำแพงเพชร สมัยต้นกรุงศรีอยุธยา เรื่อยมาจนกระทั่งถึงปลายสมัยรัชกาลที่ ๕ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ นับเวลาเกือบ ๖๐๐ ปี ที่ผู้ดำรงตำแหน่งเจ้าเมืองกำแพงเพชรได้รับพระราชทานทินนามว่า พระยารามรณรงค์สงครามรามภักดีพิริยพาหุปรการม เจดีย์ประธานมีความมั่งคั่งตามแบบสถาปัตยกรรมของสกุลช้างกำแพงเพชร ระหว่างวิหารกับเจดีย์ประธานมีเจดีย์รายที่ก่อสร้างขนาดใหญ่เกือบเท่าเจดีย์ประธาน มีหลักฐานชัดเจนว่าสร้างภายหลังสันนิษฐานว่าอาจเป็นที่เก็บอัฐิของพระยารามรณรงค์สงครามท่านใดท่านหนึ่ง แม้เป็นวัดขนาดเล็กแต่ก็น่าสนใจพอๆ กับวัดขนาดใหญ่ทั่วไป นอกจากความงามทางสถาปัตยกรรมแล้ว วัดรามรณรงค์ ยังเป็นเสมือนหนึ่งหลักฐานบอกเล่าประวัติความเป็นมาและข้อมูลของเมืองกำแพงเพชรได้เป็นอย่างดี

วัดนาคเจ็ดเศียร พระนาคปรกแห่งกำแพงเพชร

การค้นพบชิ้นส่วนของนาคเจ็ดเศียรจำนวนมากในบริเวณวัด อาจเป็นที่มาของชื่อวัดว่า วัดนาคเจ็ดเศียร ความเชื่อเรื่องนาคกับพระพุทธศาสนา นั้นมีมายาวนาน คนไทยสมัยโบราณนิยมสร้างพญานาค ๗ เศียร ตามความเชื่อเรื่องพุทธประวัติ ปางนาคปรก เดิมพญานาคมีนามว่า “มุจลินท์นาคราช” ผู้มีอานุภาพมากอาศัยอยู่ที่สระโบกขรณี ผู้เลื่อมใสในพระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อครั้งฝนตกหนัก มุจลินท์นาคราชจึงเข้าไปโกลิแล้วขดเข้าซึ่งขนดกายเป็นพระที่นั่งให้พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ได้ ๗ รอบและแผ่พังพานอันใหญ่ บังปกรเบื้องบนพระเศียร มิให้ลมและฝนถูกต้อง พระกายพระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อพุทธศาสนาแผ่เข้ามาสู่อาณาจักรสุโขทัยจึงมีการสร้างนาคปรกตามวัดโบราณ เป็นนาค ๗ เศียรโดยมาก ภายในวัดปรากฏฐานเจดีย์ประธานทรงแปดเหลี่ยม นอกจากนี้ยังพบซุ้มพระ และกุฏิปรากฏอยู่โดยรอบของวัด วัดนาคเจ็ดเศียรเป็นวัดขนาดใหญ่ที่มีพระสงฆ์จำพรรษาอยู่จำนวนมาก ปังบอกถึงความรุ่งเรืองของพระพุทธศาสนาในเมืองกำแพงเพชรในยุคหนึ่ง

วัดป่าแลง

ศิลปะเจดีย์ศิลาแลงสามยุคอันแข็งแกร่ง

วัดป่าแลง เป็นวัดขนาดกลาง ป่อแลงรอบ มีลานที่ปูด้วยศิลาแลงเกือบทั้งบริเวณวัด ทำให้เรียกวัดนี้ว่า วัดป่าแลง วัดแห่งนี้พบพระเครื่องจำนวนมาก และพบกระเบื้องดินเผาungหลังคาขนาดใหญ่ตอกอยู่จำนวนมาก สันนิษฐานว่ารูปแบบการสร้างวิหารน่าจะเหมือนวัดในยุคเดียวกัน คือเสาทำจากศิลาแลง หลังคาโครงเครื่องไม้ungด้วยกระเบื้องดินเผา นอกจากนี้ยังพบครกบดยา ตะคันดินเผา สำหรับจุดประทีปโคมไฟ โบราณสถานที่สำคัญของวัดป่าแลงคือ มีเจดีย์ทรงต่าง ๆ ที่แตกต่างกันแต่ละยุคสมัยถึง ๓ แบบคือ เจดีย์ประธาน เป็นเจดีย์ทรงลังกาฐานแปดเหลี่ยมรูปทรงงดงามเป็นสถาปัตยกรรมของกำแพงเพชร

วัดตาเถรชีเกวียน ชุมชนลุ่มน้ำที่ตาเถรอาศัยอยู่จำนวนมาก

“พอสร้างเมืองกำแพงเพชรเสร็จแล้ว บรรดาตาเถรได้ชีเกวียนลากเพชรลากพลอยเพื่อมาประดับเมือง ครั้นชีเกวียนมาถึงบริเวณนี้ บรรดาโคเทียมเกวียนกลับหมดลมตายไปจนหมด จึงไม่ได้นำเพชรพลอยประดับเมือง” ถ้อยคำบอกเล่าของชาวเมืองกำแพงเพชรนั้นแม้พิสูจน์ไม่ได้ว่าเท็จจริงแค่ไหน แต่ก็ใช่ว่าจะเป็นอีกหนึ่งข้อมูลสำคัญทางประวัติศาสตร์ชวนให้มีการสืบค้นและมาศึกษาวัดแห่งนี้

วัดตาเถรชีเกวียนเป็นวัดที่เก่าแก่ เรียกขานกันตามสิ่งที่พบเห็น คือ แต่เดิมมีตาเถรหนุ่มสาวห่มขาวและใช้เกวียนเป็นพาหนะมาอาศัยอยู่ที่วัดร้างแห่งนี้ ชาวบ้านจึงเรียกขานกันว่า “วัดตาเถรชีเกวียน” มีความคล้ายคลึงและเชื่อมโยงการเรียกขานชื่อวัดตาเถรซึ่งหนึ่งที่เมืองสุโขทัย สะท้อนให้เห็นว่าชุมชนโบราณแถบนี้คงมีกลุ่มตาเถรอยู่มาก ถึงได้มีคำเรียกติดปากกันว่า “ตาเถร ยายชี” วัดตาเถรชีเกวียนมีเจดีย์ ปัจจุบันเหลือเพียงครึ่งองค์เป็นประธาน อยู่บริเวณชุมชนวัดกะโลทัยนอกเขตอุทยานประวัติศาสตร์กำแพงเพชร มีพระเครื่องดีจำนวนมากเป็นที่ต้องการของนักเลงพระทั่วไป

วัดหมาผี ความเชื่อเรื่องหมาใหญ่ที่คุ้มครองวัด

วัดหมาผี เป็นชื่อที่ชาวบ้านเรียกขานกันในช่วงเกือบศตวรรษที่ผ่านมา ช่วงที่มีการเข้ามาขุดค้นวัดอุโบสถของชาวบ้าน นักขุดพระทุกคนส่วนใหญ่เห็นหมาตัวใหญ่นิสัยดุร้ายเฝ้ากรพระ แต่ไม่เคยมีใครพบเห็นว่าเป็นหมามาจากที่ใด การลักลอบขุดพระนิยมนั้นมักขุดกันในเวลากลางคืนและมักพบอาถรรพณ์ประหลาดเกี่ยวกับหมาดุร้าย น่ากลัว คอยเฝ้าวัดไว้ จึงเรียกกันว่า วัดหมาผี

รูปแบบแผนผังการสร้างวัดเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส แบ่งเขตพุทธาวาสกับสังฆาวาสอย่างชัดเจนด้วยรั้วศิลาแลง มีวิหารขนาดใหญ่ฐานสูงซึ่งปรากฏร่องรอยของพระพุทธรูปขนาดใหญ่ เจดีย์ประธานมีฐานเขียง ๔ เหลี่ยมจัตุรัส และมีซุ้มพระพุทธรูปแบบสกุลช่างกำแพงเพชร ขนาดเล็กทั้ง ๔ ด้าน ด้านละ ๕ ซุ้ม รวมทั้งหมด ๒๐ ซุ้ม และยังมีพระพุทธรูปโคลนศิลาแลงอยู่ครบทุกซุ้ม นอกกำแพงวัดขุดเป็นคูน้ำขนาดใหญ่ กว้างประมาณ ๘ เมตร ทั้ง ๔ ด้าน ใช้คูน้ำเป็นแนวอุทกสีมาเหมือนกับวัดทั่วไปของเมืองสุโขทัย

วัดเตาหม้อ

แหล่งถลุงเหล็กผลิตอาวุธ

วัดเตาหม้อ เป็นวัดโบราณ สันนิษฐานว่า มหาเถรแห่งวัดนี้น่าจะเป็นผู้ที่มีความรู้ในการถลุงหรือตีเหล็ก การทำสงครามนั้นย่อมต้องการอาวุธที่มีคุณภาพและดาบชั้นดี คุณภาพของเหล็กเมืองกำแพงเพชรยังปรากฏในวรรณคดีเรื่องขุนช้างขุนแผน กล่าวถึง ได้นำเหล็กเมืองกำแพงไปใช้เป็นส่วนหนึ่งในการตีเป็นดาบฟ้าฟื้น หนังสือ “คำให้การชาวกรุงเก่า” ว่า ต่อมาขุนแผนถวายดาบฟ้าฟื้นเป็นพระแสงของสมเด็จพระพันวษาและได้พระราชทานนามว่า “พระแสงปราบศัตรู” โดยยังปรากฏอยู่ทุกวันนี้

วัดเตาหม้อ ปัจจุบันยังปรากฏเตาถลุงเหล็กขนาดใหญ่อยู่ ๔ เตา ในวิหารมีพระพุทธรูปก่อด้วยศิลาแลง วัดเตาหม้อ นับเป็นแหล่งถลุงเหล็กโบราณเปี่ยมด้วยคุณค่าแห่งศิลปะ ประวัติศาสตร์ของกำแพงเพชรที่ควรค่าแก่การมาเยือนและศึกษาเป็นอย่างยิ่ง

วัดตะแบก ตะแบกคู่ป่า วัดวาคู่เมือง

การหาหลักฐานเพื่อบ่งบอกที่มาของวัดในสมัยโบราณนั้นนับว่ายากเต็มทีหากไม่มีข้อความในจารึก หรือคำบอกเล่าซึ่งก็พอหาได้เป็นบางวัด ไม่ได้มีทั้งหมด หรือหากมีก็ยังไม่ชัดเจนพอที่จะติดต่อได้ ข้อมูลสำคัญจึงหาได้จากหลักฐานทางสถาปัตยกรรม อายุของโบราณสถาน รูปแบบการสร้างหรือความนิยมในสมัยนั้นๆ หากวัดไหนที่ถูกขุดเพื่อหาสมบัติซึ่งนับเป็นการทำลายแบบรู้เท่าไม่ถึงการณ์แล้วก็ยิ่งยากขึ้นไปอีกในการค้นหาข้อมูลสำคัญเพื่อมาบ่งชี้หรืออธิบายความสำคัญของวัดนั้นได้ วัดตะแบก เป็นวัดหนึ่งที่สำคัญเพราะถูกขุดทำลายไปมาก เหตุที่เรียกว่าวัดตะแบกเพราะบริเวณหน้าวัดมีต้นตะแบกขนาดใหญ่อยู่ ๒ ต้น มีวิหารด้านหน้า มีหลุมที่เกิดจากการขุดนับสิบหลุม ภายในวิหารมีชิ้นส่วนพระพุทธรูปโกลนศิลาแลงเป็นจำนวนมาก ภายในเจดีย์ประธานมีกรุพระเป็นช่องสำหรับเก็บพระและวัตถุของมีค่า ด้านบนมีซุ้มพระ ด้านหลังมีเจดีย์รายหลายขนาด

หอมกลิ่นเกสรดอกบัวตูมที่นครชุม

“นครชุมยังเป็นคลองสวนหมากพร้อมด้วยเห้าเรือนฟาชัดแตะและมุงแฝก ไม่กี่หลังคาเรือน และบ้านไร่ฟุ้งมีพวกเวียงจันทน์อพยพอยู่ไม่กี่ครอบครัว ป่ามะพร้าว ยังโหรงเหรง กำแพงเมืองเก่าชั้นนอกยังไม่ถูกทำลายลงมาถมถน และคงเศรษฐกิจยังทิ้งซากของนครร้างไว้เป็นอนุสาวรีย์แก่คนรุ่นหลัง” ครูมาลัย ชูพินิจ เขียนบอกเล่าจากเมืองนครชุมย้อนกลับไปเมื่อหลายร้อยปี ในวรรณกรรมเรื่อง ห่มหาราชฉากและเรื่องเล่าได้นำทางไปสู่เมืองนครชุมให้เห็นวิถีชีวิตและวัฒนธรรมอย่างชัดเจน

คลองสวนหมาก เส้นเลือดใหญ่ของชาวบ้านปากคลองใต้ ทำหน้าที่หล่อเลี้ยงชีวิตของคนปากคลองมาหลายร้อยปี คลองสวนหมากเป็นสายน้ำที่มาจากเทือกเขาโมโกจู ไหลเป็นเส้นทางลำเลียงไม้มาจากป่าลึก ลำน้ำสายนี้เย็นจนสะท้อน สมัยก่อนใช้ป่า ใช้มาลาเรียชุมที่สุด มีคำกล่าวว่า “ถ้าเดินทางมาในลำน้ำปิงทั้งขึ้นและลงต้องหันหน้าไปทางกำแพงเพชร ถ้าหันหน้ามาทางปากคลองจะเป็นไข้ป่าตาย..”

เมืองนครชุม มีวัดพระบรมธาตุเป็นศูนย์กลางพระพุทธศาสนา ในตัวเมืองนครชุมแทบไม่เห็นร่องรอยของโบราณสถาน เพราะถูกรื้อทำลายไปหมด มีการสร้างเมืองใหม่ทับเมืองเก่าลงไป ที่ยังคงเหลือและสำคัญคือวัดพระบรมธาตุ ซึ่งอยู่เกือบกึ่งกลางเมือง มีเจดีย์ทรงมณฑปตั้งตระหง่านอยู่ ซึ่งแต่เดิมนั้นเป็นเจดีย์ทรงดอกบัวตูมสามองค์สร้างบนฐานเดียว หรือมีเจดีย์ทรงดอกบัวตูมเป็นประธานของเจดีย์สามองค์อยู่บนฐานเดียวกัน โดยมีหลักฐานยืนยันทันชัดเจนว่าสร้างในสมัยพระมหาธรรมราชาลิไท ต่อมาพญาคะตึก เศรษฐีชาวกระเหรี่ยงขอบรมราชาอนุญาตซ่อมแซมและครอบเจดีย์องค์เดิมไว้ด้วยเจดีย์ทรงมณฑป กลุ่มโบราณสถานที่พบในบริเวณเขตอรัญญิกของเมืองนครชุม อยู่ด้านทิศใต้ของเมืองห่างจากแนวกำแพงเมืองประมาณ ๕๐๐ เมตร สร้างด้วยอิฐเป็นส่วนสำคัญ สิ่งก่อสร้างไม่ใหญ่โตเหมือนเมืองกำแพงเพชร มีวัดสำคัญ เช่น วัดเจดีย์กลางทุ่ง วัดหนองพิกุล วัดหนองลังกา วัดขุ่มกอ วัดหมองกาเล และที่สำคัญคือป้อมทุ่งเศรษฐี

วัดพระบรมธาตุเจดีย์าราม ขเวดาากองแห่งนครชุม

วัดพระบรมธาตุเจดีย์าราม สร้างขึ้นในรัชสมัยพญาลิไทแห่งกรุงสุโขทัย ปรากฏหลักฐานจากศิลาจารึกหลักที่ ๓ จารึกนครชุม ที่พบบริเวณมุขเด็จของพระวิหาร บันทึกว่า พญาลิไทแห่งราชวงศ์สุโขทัย โปรดเกล้าฯ ให้สร้างพระบรมธาตุเจดีย์ เพื่อประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุ และปลุกพระศรีมหาโพธิ์จากลังกา ณ วัดพระบรมธาตุเจดีย์าราม เมื่อปี พ.ศ. ๑๙๐๐

เดิมพระบรมธาตุเจดีย์ เป็นพระเจดีย์ทรงพุ่มข้าวบิณฑ์ หรือมีเจดีย์ทรงดอกบัวตูมเป็นประธานของเจดีย์สามองค์อยู่บนฐานเดียวกัน องค์กลางของพระเจดีย์ประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุ ๙ องค์ อยู่ในภาชนะเงินรูปสำเภา ปัจจุบันองค์เจดีย์เป็นพระเจดีย์ทรงมอญองค์เดียว ครอบแทนพระเจดีย์เดิมทั้งสามองค์ ลักษณะคล้ายเจดีย์ขเวดาากอง ซึ่งเป็นการบูรณะขึ้นภายหลัง โดยพญาตะก่าคหบดีชาวกะเหรี่ยงผู้เลื่อมใสในพระพุทธศาสนา ได้บูรณปฏิสังขรณ์วัด ซึ่งมีสภาพทรุดโทรมจากการถูกทิ้งร้างตั้งแต่กำแพงเมืองนครชุมถูกแม่น้ำปิงกัดเซาะจนพังลง ต่อมา ในปี พ.ศ. ๒๔๔๔ พระปั้น้องชายพระยาตะก่าได้บูรณะอีกครั้ง โดยนำยอดฉัตรจากพม่าขึ้นประดิษฐานบนยอดพระเจดีย์พระบรมธาตุ ในปี พ.ศ. ๒๔๔๙ ปัจจุบันเปลี่ยนยอดฉัตรใหม่ ยอดฉัตรเดิมเก็บไว้ในพิพิธภัณฑ์ในวัดพระบรมธาตุเจดีย์าราม ด้วยความที่เป็นเจดีย์เก่าแก่ที่สร้างมาตั้งแต่สมัยพญาลิไท เป็นศูนย์รวมใจของชาวเมืองกำแพงเพชรมาช้านาน ปัจจุบันยังคงความสำคัญ เป็นศูนย์รวมความศรัทธาอันบ่งบอกถึงความดงามของน้ำจิตน้ำใจชาวพุทธแห่งกำแพงเพชรอย่างแท้จริง

วัดเจติยกลางทุ่ง เจติยดอกบัวงามกลางทุ่งนานครชุม

วัดเจติยกลางทุ่ง ชาวบ้านเรียกตามภูมินามที่ปรากฏคือ มีเจติยทรงพุ่มข้าวบิณฑ์ ขนาดใหญ่ตั้งตระหง่านอยู่กลางทุ่งนา จึงเรียกขานกันว่าวัดเจติยกลางทุ่ง สันนิษฐานว่าสร้างในสมัยสุโขทัยราวพุทธศตวรรษที่ ๑๘-๑๙ มีคูน้ำขนาดใหญ่ล้อมรอบเป็นอุทกสีมา เจติยทรงพุ่มข้าวบิณฑ์ก่อด้วยอิฐที่ได้จากดินเหนียวบริเวณทุ่งเศรษฐี นับว่าเป็นเจติยทรงพุ่มข้าวบิณฑ์ขนาดใหญ่ทั้งดงามแห่งหนึ่ง วัดเจติยกลางทุ่ง มีพระเครื่องตระกูลทุ่งเศรษฐีที่มีชื่อเสียง คือ พระกำแพงซุ้มกอ พระกำแพงนางพญา และพระกำแพงเขย่ง ซึ่งเป็นหนึ่งในพระเบญจภาคี

พระราชนิพนธ์เรื่องเสด็จประพาสต้นครั้งที่สอง พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงกล่าวไว้ว่า “ของถวายเป็นเมืองกำแพงเพชรนี้ ก็มีพระพิมพ์เป็นพื้น” ปัจจุบันดูเหมือนการให้พระเครื่องเป็นของขวัญที่ระลึกกับเพื่อนมิตรหรือผู้ที่นับถือเป็นธรรมเนียมอย่างหนึ่งของวิถีชาวกำแพงเพชรไปแล้ว

วัดหนองลังกา

วัดโบราณทิ้งดงามและสมบรูณ์ที่สุดของนครชุม

วัดขนาดใหญ่ในเขตอรัญญิกที่อยู่ในพื้นที่เมืองนครชุม ที่ตั้งของวัดอยู่ในบริเวณที่น้ำท่วม ในปีที่ระดับน้ำปึงสูงมากๆ ก็เอ่อท่วมบริเวณวัดได้ ส่วนที่มาของชื่อวัดนั้นสันนิษฐานว่า หนองลังกา อาจเรียกชื่อตามลักษณะพื้นที่ราบลุ่ม ช่วงน้ำลดลงมีแอ่งน้ำมีลักษณะเป็นหนองน้ำหรืออาจปรากฏว่ามีกามาทำรังอยู่ในบริเวณวัดจำนวนมากก็ได้ ชาวนครชุมจึงเรียกชื่อวัดตามลักษณะที่พบเห็น

วัดหนองลังกา เป็นวัดที่มีสภาพที่ค่อนข้างสมบรูณ์มากที่สุดของเขตอรัญญิก สร้างขึ้นในสมัยสุโขทัย องค์เจดีย์เป็นทรงระฆัง ตั้งอยู่ภายในกำแพงแก้ว มีซุ้มประดิษฐานพระพุทธรูปปรากฏทั้งสี่ด้าน มีคูน้ำล้อมรอบวัดเป็นอุทกสีมาตามแบบสุโขทัย ลักษณะองค์เจดีย์ตั้งอยู่บนฐานเชิงเดียว ฐานล่างทำเป็นซุ้มยื่นมาทั้ง ๔ ด้าน เจดีย์ทรงระฆังวัดหนองลังกามีรูปทรงสูงเพรียวสมส่วนที่สมบรูณ์ที่สุดเท่าที่พบในเมืองนครชุม

ป้อมทุ่งเศรษฐี ปราการเพชรอันแข็งแกร่ง

ชื่อ “กำแพงเพชร” พบครั้งแรกในข้อความบนจารึกกฎหมายลักษณะโจรราว ปี พ.ศ. ๑๙๕๐ ว่าเป็นเมืองที่มีกษัตริย์ปกครองเป็นเอกเทศ และเป็นเมืองสำคัญมาจนถึงปัจจุบัน สันนิษฐานว่า เรียกตามชื่อกำแพงที่มีรูปแบบการสร้างที่แข็งแกร่งดุจดังเพชร ช้างศึกไม่สามารถตีเอาเมืองได้ง่ายๆ กำแพงเมืองน่าจะสร้างขึ้นเพื่อเป็นป้อมปราการสำหรับใช้ในการศึกแต่สมัยโบราณ ต่อมาจึงกลายมาเป็นชื่อของ เมืองกำแพงเพชร

ด้านทิศใต้ของเมืองนครชุม มีป้อมทุ่งเศรษฐี ตั้งอยู่ใกล้วัดชุมก้อ เป็นป้อมปราการรูปสี่เหลี่ยมที่แข็งแกร่งของกำแพงเพชร ใช้ป้องกันการรุกรานจากข้าศึก ก่อสร้างด้วยสถาปัตยกรรมแบบยุโรป โดยชนศิลาแลงมาจากฝั่งกำแพงเพชรมา สร้างป้อมปราการที่ทันสมัยและแข็งแกร่งที่สุดในสมัยนั้น มีช่องเข้าออกที่บริเวณกึ่งกลางกำแพงทั้งสี่ด้าน กำแพงก่อเป็นผนังสูง ส่วนบนเป็นโบสถ์มา ได้โบสถ์มาเจาะช่องเพื่อใช้ตรวจตราข้าศึกที่สามารถเปลี่ยนเป็นเป็นช่องปืนได้ด้วย ด้านในกำแพงก่อเชิงเทินตลอดแนวเพื่อใช้เดินตรวจตรา ปัจจุบันกำแพงเหลืออยู่เพียงบางส่วน มีบางส่วนได้ถูกรื้อออกเพื่อนำไปถมตลิ่งหน้าวัดพระบรมธาตุเจติยาราม เมื่อครั้งบูรณะพระบรมธาตุเจติย์ ป้อมทุ่งเศรษฐีนี้ยังเป็นอีกสถานที่หนึ่งที่มีการค้นพบพระเครื่องกรุทุ่งเศรษฐีด้วย

วัดชุมกอก ๑ ในพระเครื่องเบญจภาคี

วัดชุมกอกตั้งอยู่ในบริเวณทุ่งเศรษฐี เป็นพื้นที่พบกรุพระเครื่องที่มีชื่อเสียงที่สุดของเมืองกำแพงเพชร เรียกตามแหล่งที่พบว่า พระทุ่งเศรษฐี วัดชุมกอก เป็นวัดในเขตอรัญญิก สร้างตามแบบศิลปะสุโขทัยพร้อมการสร้างเมืองนครชุม ซึ่งน่าจะอยู่ในยุคที่เจริญรุ่งเรืองสูงสุดในรัชกาลของพระมหาธรรมราชาลิไท รอบวัดมีคูน้ำล้อมรอบเป็นอุทกสีมา ตามคตินิยมแบบลังกา ชาวบ้านเรียกว่าวัดชุมกอก เพราะพบพระเครื่องที่มีชุมเรือนแก้วมีลักษณะคล้ายตัว ก ไก่ ทุกพิมพ์ทั้งพิมพ์ใหญ่ พิมพ์กลาง พิมพ์เล็กและพิมพ์ตะแนบ จำนวนมากที่วัดแห่งนี้

พระกำแพงชุมกอก ของจังหวัดกำแพงเพชร มีชื่อเสียงในด้านความสง่างามด้วยศิลปะแห่งประติมากรรมของสกุลช่างกำแพงเพชร มีลักษณะงดงามเป็นอันดับหนึ่งของพระนั่งตระกูลทุ่งเศรษฐี มีทั้งเนื้อดิน เนื้อชิน และเนื้อว่าน พุทธลักษณะมีทั้งสมาธิเพชรและสมาธิราบ โดยเฉพาะพระกำแพงชุมกอกพิมพ์ใหญ่ มีพุทธลักษณะศิลปะเชียงแสนผสมกับสุโขทัย คือพระองค์อวบอ้วน พระอุระผิ่งนูนแลเด่นสง่างามแบบเชียงแสน การทึ่พระพาหาและการขัดสมาธิงดงามแบบสุโขทัย องค์พระมีประภามณฑลรอบพระเศียรคล้ายรูปทรงของตัว “ก” จึงเรียกกันว่าชุมกอก มี ๒ แบบ คือแบบที่มีลายกนก และแบบไม่มีลายกนก พระชุมกอก ในวงการพระเครื่อง ถือว่าเป็นพระเครื่องที่มีผู้นิยมสูงสุด ที่เรียกกันว่าเบญจภาคี อันได้แก่

๑. พระกำแพงทุ่งเศรษฐี อันได้แก่ พระกำแพงชุมกอก พระกำแพงเม็ดขนุน พระกำแพงพลูจีบ ใช้องค์ใดองค์หนึ่งแทนกันได้

๒. พระสมเด็จจุฬามหารัษฎ์ (โต) วัดระฆัง

๓. พระรอด กรุมหาวัน ลำพูน

๔. พระผงสุพรรณ กรุวัดมหาธาตุ สุพรรณบุรี

๕. พระนางพญา วัดนางพญา พิษณุโลก

วัดหนองพิกุล งามศรีทธาพระนางกำพวด

พระนางกำพวดขุ่มกอ พิมพ์ใหญ่
กรุวัดหนองพิกุล

ชาวบ้านในนครชุม เล่าต่อกันมาว่า นางพิกุล ธิดาของเศรษฐีใหญ่แห่งบ้านป้อมเศรษฐีเป็นผู้สร้างวัดนี้ จึงเรียกชื่อว่า วัดหนองพิกุล บ้างก็ว่าบริเวณวัดมีต้นพิกุลขนาดใหญ่ มีบ่อน้ำโบราณขนาดใหญ่ ที่ก่อกด้วยอิฐ อายุประมาณ ๗๐๐ ปี จึงเรียกวัดหนองพิกุล วัดหนองพิกุลได้ขุดพบพระเครื่องที่เรียกกันว่าพระนางกำพวด ทั้งดงามจำนวนมาก ซึ่งสร้างชื่อเสียงให้แก่ชาวกำแพงเพชรมาตลอดนับศตวรรษ ภายในวัดมีมณฑปอยู่หลังวิหารทำหน้าที่เป็นเจดีย์ประธานของวัด วัดหนองพิกุลแห่งนี้สันนิษฐานว่าเป็น เทวาลัยมาก่อนเป็นที่ประดิษฐานรูปเคารพ อาจเป็นเทพเจ้าทั้ง ๓ ของศาสนาพราหมณ์ คือพระพรหม พระนารายณ์ และพระอิศวร แต่เมื่อศาสนาพราหมณ์ หมดความนิยมได้นำพระพุทธรูปมาประดิษฐานแทน เพราะมีร่องรอยการสร้างที่ซ้อนทับกันอยู่

วัดหม่องกาเล วัดไทยโบราณที่มีชื่อเป็นพม่า

เมืองนครชุม ตั้งอยู่ริมฝั่งแม่น้ำปิงฝั่งตะวันตก มีวัดในเขตอรัญญิกหลายวัด เช่น วัดชุมกอก วัดหนองพิกุล วัดหนองลังกา วัดเจติยกลางทุ่ง วัดหนองยายช่วย และ วัดหม่องกาเล เรียงรายอยู่บนแนวถนนพระร่วงซึ่งเป็นถนนมาตั้งแต่ครั้งโบราณ จากเมืองนครชุมไปยังเมืองนครไตรตรึงษ์ ในอดีตชุมชนบริเวณนี้มีทั้งชาวไทย ชาวมอญ ชาวกระเหรี่ยง พม่าได้เข้ามาอยู่อาศัยและการทำมาค้าขาย

ชื่อวัดหม่องกาเล นั้นเป็นชื่อที่คนไทยเรียกชาวพม่าที่ชื่อ กาเล เป็นที่นาเสียตาย ที่สืบหาลูกหลานของท่านไม่ได้ ชาวบ้านนครชุมเล่าว่าตมอหรือรองได้ครอบครองที่ดินบริเวณวัดนี้ ซึ่งลูกเขยของท่านชื่อนายจันทร์ได้ครอบครองที่ดินต่อมาอีกทีและได้ขายที่ดินทั้งหมด ปัจจุบัน วัดหม่องกาเล มีเจติยประธานทรงพุ่มข้าวบิณฑ์ที่มีลักษณะสง่างาม ส่วนยอดหักพังลงมาถึงคอระฆัง ด้านหน้ามีวิหารเล็กๆ โดยรอบ ไม่มีเจติยราย วัดหม่องกาเลมียกพระเครื่องที่มีชื่อเสียงมาก โดยเฉพาะพระชุมกอก ซึ่งเป็นหนึ่งในเบญจภาคี

วัดสว่างอารมณ์ หลวงพ่อบุญรอด พระพุทธรูปศิลปะเชียงแสน องค์ใหญ่ที่สุดในกำแพงเพชร

วัดสว่างอารมณ์ ตั้งอยู่ปากคลองสวนหมาก มีความงดงามด้วยศิลปะพม่าผสมไทย มีโบราณวัตถุที่สำคัญคือหลวงพ่อบุญรอด พระพุทธรูปสมัยเชียงแสนที่มีขนาดใหญ่ที่สุดของจังหวัดกำแพงเพชร หลวงพ่อบุญรอดเป็นพระพุทธรูปที่มีพุทธลักษณะงดงามประดิษฐานอยู่ภายในพระวิหาร ชาวบ้านชูดพบหลวงพ่อบุญรอดโดยบังเอิญบริเวณที่เนินดินคล้ายจอมปลวก ลักษณะเหมือนประดิษฐานอยู่ในอุโมงค์ จึงเป็นที่มาของชื่อ หลวงพ่อบุญรอด การค้นพระพุทธรูปศิลปะเชียงแสนทำให้นักย่อนไปถึงความสัมพันธ์อันแนบแน่นระหว่างผู้คนเมืองกำแพงเพชรและชาวล้านนา โดยเฉพาะการแลกเปลี่ยนวัฒนธรรมตามลุ่มน้ำ การค้าขายและศาสนา

นอกจากนี้ ในวัดยังมีส่วนอื่นๆ ที่น่าสนใจ เช่น ศาลาเก่าของวัดท่าหมัน ภายในประดิษฐานหลวงพ่อบรมงคลนิมิต พระพุทธรูปและมณฑปที่สร้างด้วยศิลปะแบบพม่าที่งดงามยิ่งนัก

มหาเทพ พระอิศวร ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติกำแพงเพชร

พระอิศวร หรือ พระคิเว เป็นเทพเจ้าองค์หนึ่งในบรรดาเทพเจ้าทั้งสามของศาสนาพราหมณ์ ซึ่งประกอบด้วยพระคิเว พระนารายณ์ และพระพรหม บางตำนานกล่าวว่าพระอิศวรเป็นบุตรของพระกัศยปกับนางสุรภี เมื่อไฟบรรลัยกัลป์ได้เผาผลาญล้างโลกหมดสิ้นแล้ว พระเวทย์และพระธรรมได้มาประชุมกัน และสร้างพระอิศวรขึ้นมาสร้างโลก มีความเชื่อว่าพระอิศวรมีรูปร่างทั้งสีขาว สีแดงและสีดำ มีตาสามตา ตาที่สามอยู่ตรงหน้าผากและเมื่อใดที่ลืมตาดวงนี้ จะบันดาลให้เกิดไฟบรรลัยกัลป์เผาผลาญสิ่งที่ชั่ววุ่น หน้าเหนือตาที่สามเป็นรูปพระจันทร์ครึ่งซีกมีเกตุมาณเป็นขลุ่ย มีประจำกะโหลกหัวคนคดล่องคอ มีสังวาลเป็นงู มีศอกสีนิลเนื่องจากเสวยยาพิษนาคราชครวอสูรและเทวดาร่วมกันกวนน้ำอมฤต มีตรีศูลหนุคทายอดหัวกะโหลกเป็นอาวุธ บางครั้งก็ถือบัวบาศบัณเฑาะว์ และสังข์ มีโคเผือกชื่ออุศุกราช หรือนนทิเป็นพาหนะ

เทวรูปพระอิศวรสร้างด้วยสำริด สูง ๒.๑๐ เมตร ประดิษฐานอยู่ ณ บริเวณกลางห้องโถงชั้น ๒ ของอาคารพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ กำแพงเพชร เทวรูปพระอิศวรองค์จริงที่พบจากบริเวณศาลพระอิศวร ซึ่งมีการลักลอบตัดพระเศียรและพระหัตถ์ส่งออกไปประเทศเยอรมัน ภายหลังมีการขอคืน เมื่อ พ.ศ. ๒๕๒๙ และนำมาประกอบเป็นองค์เทวรูปเหมือนองค์เดิม แต่ยังไม่ปรากฏรอยตัดอยู่ รูปแบบของเทวรูปพระอิศวรเป็นงานศิลปกรรมอยุธยาที่ได้รับอิทธิพลมาจากศิลปะเขมรแบบบายน รอบฐานมีจารึกระบุมหาศักราช ๑๔๓๒ ตรงกับ พ.ศ. ๒๐๕๓ ซึ่งเป็นปีที่เจ้าพระยาศรีธรรมมาโคกราชได้ประดิษฐานเทวรูปเพื่อให้คุ้มครองมนุษย์และสัตว์ที่อาศัยอยู่ในเมืองกำแพงเพชร และกล่าวถึงการกระทำสาธารณประโยชน์ต่างๆ ซ่อมแซมวัดวาอาราม ขุดลอกคลองชักน้ำส่งไปหล่อเลี้ยงเมืองบางพานเพื่ออุทิศถวายแด่พระมหากษัตริย์อยุธยาสองพระองค์ การค้นพบเทวรูปพระอิศวรทำให้ได้เรียนรู้ว่า คนไทยแม้จะนับถือพระพุทธศาสนาแต่ในพิธีศักดิ์สิทธิ์หลายพิธีก็ยังมีศาสนาพราหมณ์มาผสมผสานอยู่ด้วย เช่น พระราชพิธีแรกนาขวัญ พระราชพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยา ซึ่งมีการกล่าวอัญเชิญเทพเจ้าอันศักดิ์สิทธิ์ของศาสนาพราหมณ์มาร่วมพิธีด้วย เทวรูปพระอิศวร จึงเป็นประติมากรรมที่ทรงคุณค่าแสดงถึงความเชื่อความศรัทธา ความเจริญก้าวหน้าทางวิทยาการของคนโบราณ นอกจากนี้เทวรูปพระอิศวรยังเป็นที่เคารพนับถือและเป็นสมบัติด้านประวัติศาสตร์ศิลปะที่มีค่ายิ่งของเมืองกำแพงเพชรมากกว่าเครื่องศตวรรษและจะเป็นมรดกทางวัฒนธรรม ประวัติศาสตร์ของชาติไปตราบนานเท่านาน

ประตูผี เมืองกำแพงเพชร

ชื่อเมืองกำแพงเพชรนั้นยิ่งใหญ่ด้วยกำแพงเมืองที่มีความแข็งแกร่งดุจดังเพชร แนวกำแพงเมืองโบราณในอดีตที่ใช้เป็นฐานที่มั่นป้องกันข้าศึกศัตรู ปัจจุบันได้กลายเป็นสถานที่ท่องเที่ยวทางประวัติศาสตร์ที่สำคัญ มีป้อมเพชรเป็นป้อมสำคัญ หากเที่ยวชมรอบกำแพงเมืองไม่ควรพลาดชมประตูผี ซึ่งเป็นประตูที่สำคัญมาตั้งแต่โบราณ ในการสร้างเมืองสมัยก่อนจำเป็นต้องสร้างประตูเมืองไว้หลายด้าน แต่ละด้านก็จะใช้ในวัตถุประสงค์แตกต่างกัน เช่น ประตูที่ใช้เดินทัพเข้าออก บางประตูเป็นประตูที่บวงสรวงสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ประตูเมืองจึงนับเป็นสิ่งที่กำหนดชะตาบ้านเมืองในอดีต ดังนั้น สิ่งที่เป็นอวมงคลจะไม่สามารถใช้ประตูร่วมกับประตูที่เป็นมงคลได้ เวลามีคนตายจะไม่มีการประกอบพิธีในเขตเมืองอย่างเด็ดขาดจะต้องนำศพออกไปนอกเมือง จึงจำเป็นจะต้องสร้างประตูที่จะต้องนำสิ่งที่เป็อวมงคลออกจากเมือง

“ประตูผี” ใช้เป็นประตูสำหรับนำศพออกไปทำพิธีกรรมนอกเมือง ประตูผีจึงไม่มีการลงคาถาอาคม หรือปลุกเสกเลขยันต์ ทั้งนี้ให้ศพที่ยังไม่ประกอบพิธีกรรมวิญญานยังไม่ไปผูกไปเกิด เมื่อนำศพออกนอกเมืองวิญญานจึงจะสามารถติดตามออกจากเมืองไปได้ ประตูผีแต่ละเมืองอาจมีตำแหน่งที่ตั้งในทิศทางที่สะดวกและเหมาะสมในการประกอบพิธีทางศาสนา ซึ่งประตูผี เมืองกำแพงเพชรนั้นตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ได้ด้วยเหตุผลสำคัญนี้เช่นเดียวกัน

เดินตามถนนสายศรัทธา

วัดโบราณและสถานที่สำคัญที่อยู่ในเมืองประวัติศาสตร์ศรีสัชชาลัย เมืองประวัติศาสตร์สุโขทัย เมืองประวัติศาสตร์กำแพงเพชรนั้น คือ ฉากกาลเวลา เป็นห้วงหนึ่งของประวัติศาสตร์ชาติสยามที่เป็นอดีตสำคัญที่ส่งต่อความเป็นไทย มาสู่ลูกหลาน เราสามารถเรียนรู้วิถี วัฒนธรรม ศิลปะ และศาสตร์แขนงต่างๆได้จากโบราณสถานเหล่านั้น จากจารึกเหล่านั้น เพื่อพัฒนาต่อยอดความคิดและนำมาประยุกต์ใช้ได้ในปัจจุบัน

เที่ยววัดข้างบ้าน แล้วก็ให้อดที่จะนึกย้อนไปถึงแผ่นดินพระร่วงอันมีความศิวิไลซ์ เมื่อ ๗๐๐ กว่าปีที่ผ่านมา ด้วยเมืองทั้ง ๓ รวมกันเป็นเมืองสำคัญของอาณาจักรสุโขทัย มีถนนหลวงโบราณเส้นสำคัญ คือ ถนนพระร่วง เชื่อมต่อกันด้วยระยะทางราว ๑๕๐ กิโลเมตร สำหรับการคมนาคมขนส่ง การลำเลียงเสบียงทรัพยากร และเป็นเส้นทางการเดินทาง มีระบบการจัดการน้ำที่ดีเยี่ยมโดยลำเลียงน้ำจากสรีดภงค์หรือท่านบพระร่วงเข้ากำแพงเมืองสุโขทัย กรุงสุโขทัยแม้ไม่ได้ตั้งอยู่ริมแม่น้ำ แต่ก็ไม่เคยขาดแคลนน้ำ ด้วยมีตระพังเก็บน้ำไว้ใช้ยามแล้ง มีกำแพงเมืองที่เป็นคูน้ำ ๒ ชั้น และเป็นกำแพงดิน ๓ ชั้น ไว้ป้องกันข้าศึกกรุกราน เมืองของพระร่วงจึงมีความโดดเด่นทางด้านสถาปัตยกรรมผังเมือง ๗๐๐ กว่าปีมาแล้วที่กรุงสุโขทัยไม่เคยมีน้ำท่วม เว้นแต่ตัวจังหวัดสุโขทัยที่ตั้งปัจจุบันเท่านั้นเพราะตั้งอยู่ ณ สะดือของทะเลหลวง อันเป็นแหล่งรับน้ำยมในหน้าฝน เพียงเท่านั้นก็แสดงให้เห็นแล้วว่าชนรุ่นหลังนั้นไม่มีการบริหารจัดการน้ำที่ดี จึงสมควรอย่างยิ่งที่เราจะต้องศึกษาพระราชกรณียกิจของพระร่วงเจ้าให้ถ่องแท้และน้อมนำมาใช้ในชีวิตประจำวัน

คำว่า เมืองสุโขทัยนี้ดี ในน้ำมีปลาในนามีข้าว เมื่อศึกษาอย่างถ่องแท้แล้วย่อมเห็นว่า พระร่วงเจ้าได้สอนให้เห็นว่า ชาวจะมีในนาก็ต้องลงมือเพาะปลูก ทำกสิกรรม ปลูกมีในน้ำก็เพราะการเลี้ยงดู รักษาไม่ใช้ทำลาย พอขุนรามคำแหงทรงคิดประดิษฐ์อักษรไทยขึ้น ปีพุทธศักราช ๑๘๒๖ สร้างพระแท่นมนังคศิลาบาตรตั้งไว้ที่กลางดงตาล ในวันพระแปดค่ำ สิบห้าค่ำก็นิมนต์พระเถระขึ้นนั่งบนพระแท่น

แล้วแสดงธรรมให้ลูกจ้าวลูกขุนไพร่ฟ้าข้าไท ท่วยบ่าว ท่วยนางทั้งหลายได้สดับ
ตรับฟัง ในวันธรรมดาพ่อขุนรามคำแหงทรงขึ้นประทับนั่งว่าราชการงานเมือง
และตัดสินคดีความที่ไพร่ฟ้าหน้าปกมาร้องทุกข์ ทรงโปรดให้แขวนกระดิ่งไว้ เพื่อให้
ผู้ที่มีความทุกข์ร้อนมาสั่งกระดิ่งร้องทุกข์ ด้านการพระพุทธศาสนา พ่อขุนรามคำแหง
ทรงอาราธนาพระภิกษุสงฆ์ฝ่ายลังกาวงศ์ จากนครศรีธรรมราชมาร่วมกับภิกษุสงฆ์
ฝ่ายเถรวาทเดิม ผู้สืบทอดมาแต่พระโสมเถระ และพระอุตรเถระให้มาอบรมสั่งสอน
ชาวสุโขทัย ซึ่งปรากฏพระภิกษุสงฆ์ฝ่ายคามวาสีและธรรมาวาสอย่างชัดเจน มีการ
ตั้งสมณศักดิ์เป็นปุครุ เถระ มหาเถระ แก่พระภิกษุผู้ดำรงตำแหน่งในการปกครอง
คนสุโขทัยในสมัยนั้นจึงทรงศีลเมื่อพรรษาทุกคน โดยวันธรรมดาศึกษาศีลห้า
ในวันธรรมสวนะ หรือวันพระรักษาศีลแปด หรือศีลอุโบสถตามแต่ศรัทธา ในคืน
วันเพ็ญเดือนสิบสอง มีงานนักขัตฤกษ์เผาเทียนเล่นไฟ ซึ่งเป็นที่มาของงานประเพณี
ลอยกระทงเผาเทียนเล่นไฟ เป็นงานที่ยิ่งใหญ่ของชาวสุโขทัย มีชื่อเสียงไปทั่วโลก
ด้านการปกครอง จารึกไว้ว่า มีอาณาเขตกว้างใหญ่ไพศาล ทิศตะวันออกตั้งแต่
สรลวงสองแคว (พิษณุโลก) เลยจากลุมบาจายสะคาไปถึงเวียงจันทน์ ทิศใต้ตั้งแต่
สุพรรณบุรี ราชบุรี เลยนครศรีธรรมราชไปสุดแผ่นดินจดทะเลมหาสมุทร ทิศตะวันตก
เลยเมืองฉอด ไปถึงเมืองหงสาวดีมีมหาสมุทรเป็นแดน ทิศเหนือถึงแพล เมืองมาน
เมื่อพลัว ข้ามฝั่งโขงไปถึงเมืองหลวงพระบาง

ศิลาจารึกนั้นเหมือนคัมภีร์ศาสตร์ที่ซ่อนความคิด ความเจริญทางปัญญา
ไว้อย่างแยบยล วัดช้างบ้าน คือประจักษ์พยานของอดีตอันรุ่งเรืองไว้ให้ลูกหลาน
ได้ศึกษา เทียวชมโบราณสถานแล้วย้อนกลับคิดถึงปัจจุบัน วัดช้างบ้านจึงหาใช่
วัดโบราณ โบราณสถาน แต่เป็นความเจริญรุ่งเรืองเมื่อ ๗๐๐ กว่า ปีมาแล้ว
ที่บรรพชนสร้างไว้เตือนใจอนุชนรุ่นหลัง ให้เห็นถึงพลังรัก พลังศรัทธา พลังสามัคคี
จนสร้างบ้านแปงเมืองเป็นชาติไทยที่เราภาคภูมิใจในความเป็นไทยตราบทุกวันนี้

**เอกสารอ้างอิง : จากการสืบค้นบทความและสัมภาษณ์ นักวิชาการ นักปราชญ์ท้องถิ่น
ระหว่างวันที่ ๑๗ มิถุนายน - ๒๕ ตุลาคม ๒๕๕๗**

๑. นายบัณฑิต ทองอร่าม หัวหน้าอุทยานประวัติศาสตร์ศรีสัชนาลัย
๒. นายสมชาย เตือนเพ็ญ รองปลัดเทศบาลตำบลในเมืองสวรรคโลก / นักประวัติศาสตร์
๓. นายอดิเรก เตือนแจ่ม ชาวบ้านเกาะน้อย/เจ้าหน้าที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีสัชนาลัย
๔. นางบัวลอย ประโลม ชาวบ้านหนองช้าง / ชาวไร่ข้างวัดพญาดำ
๕. นายประสิทธิ์ อ่อนละมุล ข้าราชการบำนาญ / ชาวบ้านวัดโคกสิงคาราม
๖. นายบุญเตือน ประโลม ชาวบ้านวัดน้อย ผู้นำเที่ยวในอุทยานประวัติศาสตร์ศรีสัชนาลัย
๗. นายแนบ ชุนเพชร ชาวบ้านเกาะน้อย / บ้านพระราชทาน ประตูดอนแหลม/คนต่อนก
๘. นายประเสริฐ มโหธร ชาวบ้านเกาะน้อย / ร้านประเสริฐแอนทิก
๙. นายคมกริช ฉิมพลี ชาวบ้านเกาะน้อย / เจ้าหน้าที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีสัชนาลัย
๑๐. นางวรรณมา แด้มครู ชาวบ้านวัดน้อย
๑๑. นายมนตรี ปิยะโฮสถรรพ์ ชาวบ้านวัดน้อย
๑๒. นายปราณ หอมมา ชาวบ้านแยกวัดพระปรางค์
๑๓. นายสภาพร เทียงธรรม ช่างสำรวจและขุดแต่งบูรณะอุทยานประวัติศาสตร์
๑๔. ดร.ลาวัณย์ สังข์ขันธ์ธานนท์ หัวหน้ากลุ่มโบราณคดีสำนักศิลปากรที่ ๖ สุโขทัย
๑๕. นายปฏิรูป สายสินธุ์ ชาวสุโขทัย/อาจารย์ภาควิชาภาควิชาภาษาไทย มหาวิทยาลัยมหาสารคาม
๑๖. มหาจรัส แม้นเหมือน ชาวบ้านเมืองเก่าสุโขทัย / ศึกษายกวัดตระพังทอง/นักประวัติศาสตร์ท้องถิ่น
๑๗. นายบวร กุลอินทร์ ชาวบ้านเมืองเก่าสุโขทัย / อดีตเจ้าอาวาสวัดตระพังทอง
๑๘. นายย้อย น้อยถึง ชาวชุมชนบ้านเหนือ สุโขทัย อายุ ๘๕ ปี
๑๙. นายเบอ ม้วนอ้า ชาวชุมชนบ้านเหนือ สุโขทัย อายุ ๗๗ ปี
๒๐. นางเฉลา บุญกลิ่น ชาวบ้านวัดศรีชุม สุโขทัย อายุ ๙๔ ปี
๒๑. นายเคียง ชำนิ นักประวัติศาสตร์/ ครูโรงเรียนไกรในวิทยาคม รัชมังคลาภิเษก
๒๒. นางสาวดี วงศ์สิน ชาวชุมชนบ้านเหนือ สุโขทัย อายุ ๗๙ ปี
๒๓. ดร.ประภัสสร ชูวิเชียร อาจารย์ประวัติศาสตร์ศิลปะไทย มหาวิทยาลัยศิลปากร
๒๔. คุณดาสนนีก ยศปัญญา ชาวบ้านนครชุม อายุ ๘๕ ปี (ปู่เป็นพม่า ซึ่งเป็นเพื่อนกับพระยาตะก่า)
๒๕. นายปฐม ระสิธานนท์ (อดีต) หัวหน้าอุทยานประวัติศาสตร์กำแพงเพชร
๒๖. นายสันติ อภัยราช (อดีต)ประธานวัฒนธรรมจังหวัดกำแพงเพชร/นักประวัติศาสตร์ท้องถิ่น
๒๗. นายธีระวัฒน์ แสนคำ นักประวัติศาสตร์ท้องถิ่น / ครู ชุมชนวัดพระบรมธาตุ นครชุม
๒๘. นายมงกุฎ ฟาสุข ชาวบ้านย่านเรือนจำจังหวัดกำแพงเพชร
๒๙. นางวรรณพร เชื้อทอง เจ้าหน้าที่อุทยานประวัติศาสตร์กำแพงเพชร
๓๐. นายมนตรี เขียววัน พิพิธภัณฑสถาน / ศูนย์ส่งเสริมวัฒนธรรมไทยสายใยชุมชนตำบลนครชุม
๓๑. นางสาวณิษฐา เตทิ พิพิธภัณฑสถาน / ศูนย์ส่งเสริมวัฒนธรรมไทยสายใยชุมชนตำบลนครชุม
๓๒. นายเอนก ทุกประเสริฐ (อดีต) ผู้อำนวยการโรงเรียนเทศบาลสวรรคโลกประชาสรรค์

เอกสารอ้างอิง

- เกริกฤทธิ์ เชื้อมงคล. **สุโขทัย ดำนานและการสร้างเมือง**. กรุงเทพฯ : สยามความรู้. ๒๕๕๘.
- กรมการจังหวัดสุโขทัย. คณะ. **อนุสรณ์พ่อขุนรามคำแหงมหาราช...** พระนคร : โรงพิมพ์มิตรสยาม, ๒๕๑๓.
- จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. **ศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหงมหาราช The Inscription of King Ramkhamhaeng the Great**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๗.
- ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระมหา. **นิทานโบราณคดี**. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ก้าวหน้า. พิมพ์ครั้งที่ ๑๑. ๒๕๐๕.
- พิพัฒน์ กระแจะจันทร์. **สุโขทัยกับอาเซียน**. เอกสารประกอบการเสวนา. คณะศิลปกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ . กรุงเทพฯ : ๒๕๕๘.
- ภาสกร วงศ์ดาว. **ประวัติศาสตร์ไทย จากคนไทยทั้งแผ่นดินถึงยุคการเปลี่ยนแปลงการปกครอง ๒๔๗๕**. พิมพ์ครั้งที่ ๔ . กรุงเทพฯ : อธิปัตย์. ๒๕๕๘.
- ธนธร กิตติกานต์. **มหาธาตุ**. กรุงเทพฯ : มติชน. ๒๕๕๗.
- ธิดา สาระยา. “ธรรมราชาสมัยสุโขทัย.” เมืองโบราณ. ๓, ๔ (กรกฎาคม-กันยายน ๒๕๒๐).
- _____. **น้ำเที่ยวเมืองสุโขทัย**. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพมหานคร: สีดา, ๒๕๔๒.
- _____. **เมืองศรีสัชนาลัย**. กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ, ๒๕๓๗.
- ลำจุล ชวบเจริญ. **เกร็ดพงศาวดารกรุงสุโขทัย**. กรุงเทพฯ : The Knoledge Center. ๒๕๒๐.
- วิศรา ตั้งคำนิช. **ประวัติศาสตร์ “สุโขทัย” ที่เพิ่งสร้าง**. กรุงเทพฯ : มติชน. ๒๕๕๗.
- ศิลปากร, กรม. **ประชุมศิลาจารึกภาค ๑**. กรุงเทพฯ : จอมพลสฤษดิ์ และคณะหญิงวิจิตร ธาระรัชต์ (พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ นาวาโท พระศรการวิจิตร(ช้อย ชลทรัพย์) ณ เมรุวัดพระศรีมหาธาตุ วันที่ ๑๐ พฤษภาคม ๒๕๓๗)
- , กรม, **จารึกสมัยสุโขทัย**. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร. ๒๕๒๗
- , กรม, **เรื่องพระร่วง เทียวเมืองพระร่วง คำอ่านและคำแปลจารึกสุโขทัย สุภาภิตพระร่วง ไตรภูมิพระร่วง. พระนคร** : ศิลปบรรณาการ, ๒๕๐๔.
- , กรม, **นิทานเรื่องพระร่วง**. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์แสงดาว. ๒๕๕๕.
- สิทธิา พินิจกุล. **วรรณกรรมสุโขทัย**. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง. ๒๕๒๒
- สุจิตต์ วงษ์เทศ. **พลิกประวัติศาสตร์แคว้นสุโขทัย**. ศิลปวัฒนธรรม ฉบับพิเศษ . สำนักพิมพ์มติชน. ๒๕๔๐.
- สินชัย กระบวนแสง. **ประวัติศาสตร์สุโขทัย**. พิษณุโลก. ศูนย์สุโขทัยศึกษา มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ. ๒๕๒๐
- อนันต์ ชูโชติ และคณะ. **นำชมอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย ศรีสัชนาลัย กำแพงเพชร**. โรงพิมพ์วิทย์ฯ. ๒๕๕๓.
- เว็บไซต์**
- <http://www.info.ru.ac.th/province/Sukhotai/PRR12.htm>
- <http://www.m-culture.in.th>
- <http://www.nat.go.th>
- <http://www.sac.or.th/databases/inscriptions/index.php>
- http://www.sukhothai.go.th/tour/tour_01.htm
- http://www.sukhothai.go.th/history/hist_08.htm